NÉPSZERŰ TÖRTÉNELEM

M. I. SZEMIRJAGA

ANTIFASISZTA NÉPFELKELÉSEK

1941–1945

M. I. SZEMIRJAGA

ANTIFASISZTA NÉPFELKELÉSEK 1941–1945

NÉPSZERŰ TÖRTÉNELE

M. I. SZEMIRJAGA

ANTIFASISZTA NÉPFELKELÉSEK

1941–1945

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ
1968

A mű szerzője és eredeti címe:

Михаил Иванович Семиряга

Антифашистские народные восстания

(Очерки)

Издательство „наука"

Москва 1965

Egy évszázaddal ezelőtt Victor Hugo ezt írta: „Kössenek el egy vénát — betegséget okoznak. Rekesszenek el egy folyót — árvíz keletkezik. Zárják el a jövőbe vezető utat — forradalmak kezdődnek!..."

A hitleristák, amikor kirobbantották a második világháborút, megpróbálták az általuk megszállt országok népei előtt elzárni a jövőbe vezető utat. Ezek a népek pedig éppoly természetszerűen és törvényszerűen reagáltak erre a kísérletre, mint amilyen természetszerű és törvényszerű a nappal és az éjszaka váltakozása: még szenvedélyesebben gyűlölték a fasisztákat. Szabotázsakciókat, diverziós cselekményeket szerveztek, partizánharcot indítottak, s végül félelmetes fegyveres felkeléseket robbantottak ki. A hitlerista hadsereg által megszállt európai országok munkásai, parasztjai és valamennyi becsületes állampolgára, akiket lelkesedéssel töltöttek el a hős szovjet hadseregnek az ellenségre mért halálos csapásai, felszabadító harcra keltek és kivívták a győzelmet. Arra nincs módunk, hogy ebben a viszonylag kis terjedelmű könyvben a második világháború alatt kirobbant valamennyi antifasiszta fegyveres felkelésről szóljunk, ezért csak néhány közép- és délkelet-európai ország népeinek fegyveres harcáról számolunk be.

A közép-európai és délkelet-európai népek nem érték be azzal, hogy kiűzték a fasiszta megszállókat; egyidejűleg arra törekedtek, hogy megakadályozzák a régi, népellenes rendszerek visszaállítását. A felszabadult országok dolgozói magukhoz ragadták a hatalmat. Azóta több mint húsz esztendő telt el, s a szocializmus világrendszerré, az emberiség fejlődésének döntő tényezőjévé vált.

Ebben a könyvben a Jugoszlávia, Lengyelország, Románia, Bulgária, Csehszlovákia népeinek életében bekövetkezett történelmi jelentőségű fordulatról lesz szó.

A „25-ÖS HADMŰVELET"

1941 tavasza az aggodalom tavasza volt Jugoszlávia népei számára. Magyarországot, Romániát, Bulgáriát uralkodó osztályaik már odakötötték a német fasizmus háborús szekeréhez. Jugoszlávia körül kezdett bezárulni a kör... Híre járt, hogy a Cvetković-kormány csatlakozni akar a fasiszta háromhatalmi egyezményhez; különböző hírek keringtek Pál régenshercegnek Berchtesgadenben, Hitlernél tett látogatásáról, a koronatanács üléséről, a miniszterelnök bécsi utazásáról is, amelyet az illetékeseknek minden igyekezetük ellenére sem sikerült eltitkolniuk a nép elől...

Március 25-én minden kétely eloszlott. Ezen a napon Jugoszlávia aláírta a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozás jegyzőkönyvét. Berlinben igencsak örültek a németek, hogy Bulgária után egy újabb balkáni országot sikerült behálózniuk. Örömük azonban korainak bizonyult.

Jugoszlávia dolgozó népe szembeszegült az uralkodó réteg árulásával. A nép elégedetlensége március 27-én érte el a tetőpontját. A dolgozók Jugoszlávia sok városában tömegtüntetéseket rendeztek ezzel a jelszóval: „Inkább a háborút, mint az egyezményt!" Felháborodásukat kihasználták a magas rangú katonatisztek és a mögöttük álló angol—francia orientációjú burzsoá körök: a március 27-re virradó éjszakán államcsínyt hajtottak végre, megdöntötték Pál régensherceg és a Cvetković—Maček-kormány uralmát, s a tizenhét esztendős II. Pétert kiáltották ki Jugoszlávia királyának. A kormányfő Dušan Simović tábornok, a légierő főparancsnoka lett.

Március 27-e fordulópont volt az ország politikai életé-

ben. Lényegében a március 27-i eseményekkel kezdődött meg a jugoszláv népek nyílt harca a tengelyhatalmak ellen. A Simović-kormány, amelyben részt vett az előző kormány néhány minisztere is, úgy próbált alkalmazkodni az új helyzethez, hogy lavírozott az angol—francia szövetség és Németország között. A kommunisták vezette néptömegek viszont azt követelték, hogy a kormány kössön barátsági szerződést a Szovjetunióval. Mindez nagy aggodalmat keltett Berlinben. Jugoszlávia a vártnál keményebb diónak bizonyult. A hitlerista vezérkarnak sürgősen tervet kellett kidolgoznia a jugoszláv probléma katonai megoldására. Ez a terv a „25-ös hadművelet" fedőnevet kapta.

A jugoszlávok a hitlerista stratégák számára nagyon alkalmatlan időben „renitenskedtek", mert Berlinben éppen lázasan dolgoztak egy másik hadművelet, az ún. Barbarossa-hadművelet részletein; Hitler egész figyelme kelet felé fordult. Most viszont kénytelenek voltak módosítani a Barbarossa-tervet. Április 3-án a hitlerista főhadiszállás ezt a parancsot adta ki: „A Balkánon megindítandó hadművelet miatt a Barbarossa-hadművelet megindításának időpontja legalább négy héttel eltolódik."

Jugoszlávia körül ötvenhat hadosztályt vontak össze, német, olasz és magyar hadosztályokat. Mozgósították és felfegyverezték a Jugoszláviában élő, de valójában Berlinnek engedelmeskedő németek zömét; a hitlerista „ötödik hadoszlop" rémhíreket terjesztett; megmozdultak a jugoszláv árulók is. Az országban rendkívül feszültté vált a helyzet. A kommunisták és a többi hazafiak valamennyien abban látták az egyetlen kivezető utat, ha baráti kapcsolatokat alakítanak ki a Szovjetunióval. Az egész jugoszláv nép reménykedve tekintett kelet felé.

A Simović-kormány kénytelen volt engedni. 1941. április 5-én aláírták a Szovjetunió és Jugoszlávia barátsági és megnemtámadási szerződését, amelynek megkötését a szov-

jet kormány még márciusban javasolta. A Szovjetunió baráti kezet nyújtott a jugoszláv népnek ebben a Jugoszlávia számára nehéz órában, s ezzel óriási erkölcsi támogatást és ösztönzést adott a fasiszta agresszorral szemben tanúsított ellenállásához. A Simović-kormány azonban túl későn tette meg ezt a lépést.

Április 6-án kora reggel 750 horogkeresztes repülőgép jelent meg Belgrád felett a felhőtlen égen. A főváros barbár bombatámadás célpontjává vált, noha előzőleg nyílt városnak nyilvánították. Ez az ősi város jelentős helyet foglalt el a balkáni népek történelmében. Az idegen hódítók nemegyszer borították lángba. 1914-ben Belgrád utcáin robbantak az első világháború első lövedékei. És most a hitleristák rombolták a jugoszláv fővárost. Barbár támadásuknak 32 000 férfi, nő és gyermek esett áldozatul. Légierejük más védtelen városokat is megtámadott. Ezzel egyidejűleg az idegen hódítók hordái minden oldalról betörtek Jugoszláviába. Csak a jugoszláv—görög határ volt csendes.

Új, fontos szakasz kezdődött el a jugoszláv népek életében, amelyek a hadsereggel együtt igazságos, felszabadító harcra keltek. De az erők nagyon egyenlőtlenek voltak. A rosszul felfegyverzett, dezorganizált jugoszláv hadsereg mozgósítását több magas rangú tiszt szabotálta. A tehetetlen kormány ahelyett, hogy megszervezte volna az ellenállást, a királlyal együtt külföldre menekült...

Ebben a felelősségteljes órában a kommunisták azt követelték a katonai hatóságoktól, hogy fegyverezzék fel a népet, a tábornokok azonban erre nem voltak hajlandók. A jugoszláv hadsereg egységei keményen ellenálltak, érzékeny csapásokat mértek a betolakodókra, de nem tudták feltartóztatni őket.

A háború megindulása után tizenegy nappal megszűnt a szervezett ellenállás. Április 17-én Janković tábornok és Cincar-Marković külügyminiszter aláírta Belgrádban a

fegyverletételi okmányt. Körülbelül 345 000 jugoszláv katona és tiszt került a Wehrmacht fogságába.

A „25-ös hadművelet" azonban ezzel még nem fejeződött be. Az idegen hódítók kezdték „birtokba venni" Jugoszlávia területét. Ebben készségesen segítettek nekik a helybeli árulók.

A megszállók nemzeti gyűlölködést szítottak a Jugoszlávia területén lakó népek között, hogy így elvonják őket a hódítók elleni harctól. Horvátország területén üldözték és halomra gyilkolták a szerbeket. A horvát papság — a Vatikán jóváhagyásával — erőszakkal a katolikus hitre térítette a szerb parasztokat; megtiltották a cirill írás használatát. Boszniában és Hercegovinában a hitleristák és a nacionalisták a pravoszlávok ellen uszították a muzulmánokat. Szerbiában pogromokat szerveztek, gyilkolták a más népek fiait. A megszállók, miközben egymás ellen uszították Jugoszlávia népeit, könyörtelenül fosztogatták az országot. Egész gazdasági életét ellenőrzésük alá vonták. Több tízezer jugoszlávot kényszermunkára küldtek Németországba. A német és olasz megszállók, kihasználva az egyes jugoszláv burzsoá körök szeparatista törekvéseit, kollaboráns politikai szervezeteket hoztak létre.

Az Ante Pavelić vezette horvát fasiszta usztasák,[1] Hitler és Mussolini beleegyezésével, közvetlenül Zágráb eleste után kikiáltották az ún. Független Horvát Államot, amelyhez hozzácsatolták Bosznia—Hercegovinát.

Horvátország volt Jugoszlávia egyetlen olyan területe, amelyet formálisan függetlennek nyilvánítottak. Az ország többi részét a hódítók minden formaság nélkül megszállták. Az Adriai-tenger partvidékének egy darabját olasz katonai ellenőrzés alá helyezték, a horvát tengerpart más részét és

[1] Ustaša Hrvatska Revolucionarna Organizacija — horvát fasiszta szervezet. — *Szerk.*

Dalmáciát közvetlenül Olaszországhoz csatolták. Horvátország királya Spoletto (Savoyai) olasz herceg lett. Mellesleg szólva őfelsége, attól tartva, hogy alattvalói nem fogadnák valami barátságosan, egyszer sem merte betenni a lábát „birodalmába".

Az olaszok ugyancsak megszállták és „tartománnyá" nyilvánították Crna Gorát, továbbá Szlovénia déli részét, amelyet „ljubljanai földnek" neveztek el. Szerbiát a hitleristák szállták meg. Németországhoz csatolták Szlovénia északi részét Maribor központtal. Jugoszlávia egyéb részeit a hitleristák ideiglenesen átengedték Horthy-Magyarországnak (Bácska, Baranya, a Vajdaság) és a cári Bulgáriának (Macedónia nagy része). A jugoszláv népek ismét idegen iga alá kerültek, amelytől alig néhány évtizeddel azelőtt szabadultak meg.

Az áprilisi katasztrófa után a dolgozók kiábrándultak a burzsoá pártokból és a háború előtti Jugoszlávia politikai rendszeréből. A politikai erők átcsoportosultak, s ez kihatott az események egész további menetére. A régi pártok széthullottak. Becsületes tagjaik szakítottak az árulókkal és csatlakoztak a néphez.

Az akkor még nem nagy létszámú (mindössze 12 000 tagot számláló), de elszánt, a húszesztendei illegális harcban megedződött Kommunista Párt volt az egyetlen, amely képes volt megszervezni a nép felszabadító harcát. A hazafiak bíztak a pártban, s ezért nem meglepő, hogy az csupán 1941 áprilisa és júniusa között mintegy négyezer új taggal gyarapodott.

A Jugoszláv Kommunista Párt Központi Bizottsága még 1941. április 15-én, vagyis a jugoszláv hadsereg fegyverletételéről szóló okmány aláírása előtt felhívást intézett a néphez, hogy ne csüggedjen, hanem bátran szálljon szembe az ellenséggel. A kommunisták azt javasolták, hogy a de-

mokratikus és hazafias erők egyesüljenek egy egységes népi felszabadítási frontban.

A Kommunista Párt hozzálátott az idegen hódítók elleni fegyveres felkelés előkészítéséhez; egyébként már a háború előtt katonai vezetőket képezett ki és katonai bizottságokat hozott létre.

1941. április 10-én Zágrábban ülést tartott a Jugoszláv Kommunista Párt Központi Bizottsága, s tagjainak többségét határozatilag Boszniába, Crna Gorába, Szerbiába és Szlovéniába küldte az ellenállási mozgalom megszervezésére. A párt Központi Bizottsága megalakította a Katonai Bizottságot, amelynek vezetője Josip Broz Tito, a Központi Bizottság főitkára lett. Hasonló katonai bizottságok alakultak az ország más részein is. Május elején a Központi Bizottság átköltözött Belgrádba.

Az országban gyorsan terjedt az antifasiszta harc. Az erdőkben megalakultak az első partizánosztagok.

Ez nagyon nehéz időszak volt. A hitleristák, akik megh ódították csaknem egész Nyugat-Európát, hatalmuk teljében voltak. Sokan úgy vélték, hogy semmilyen erő sem képes komoly ellenállást tanúsítani velük szemben.

1941 nyarán azonban alaposan megváltozott a helyzet. A változás június 22-én kezdődött, azon a Hitler számára végzetes napon, amikor hitszegő módon megtámadta a Szovjetuniót.

ÜTÖTT AZ ÓRA

Így értékelte a Jugoszláv Kommunista Párt az akkor kialakult helyzetet. A Központi Bizottság Politikai Irodájának tagjai június 22-én rendkívüli ülésre jöttek össze Belgrádban. Határozatot hoztak, hogy fegyveres harcra szólítják fel Jugoszlávia népeit. A párt Központi Bizottságának

felhívásában ezt olvashatjuk: „A hős szovjet nép drága vére nemcsak a szocializmus országának védelmében ömlik, hanem az egész dolgozó emberiség végleges társadalmi és nemzeti felszabadulásáért is. Ezért ez a harc a mi harcunk is, s így minden erőnkkel, akár az életünk árán is, támogatnunk kell."[2]

Ezekben a napokban nyugtalanító hírek érkeztek a keleti frontról. A hitleristák előrenyomultak. Félő volt, hogy a jugoszláv hazafiak apatikussá válnak, s kilátástalannak fogják látni a helyzetet. Ámde másként történt. A Szovjetunió belépése a Hitler-ellenes háborúba nagy erkölcsi-politikai támogatást jelentett a megszállt Európa valamennyi népe, így Jugoszlávia népei számára is. Az a tény, hogy a fasiszták a szocializmus hazájára támadtak, még gyűlöletesebbé tette a megszállókat. A népben az a meggyőződés élt, hogy ha Oroszország bekapcsolódott a fasizmus elleni harcba, a háború hamarosan győzelmesen befejeződik. Elterjedt a hír, hogy orosz ejtőernyősöket fognak ledobni Jugoszláviában. Egyes vidékeken idő előtt lekaszálták a réteket, hogy a szovjet ejtőernyősök ki ne tapossák a füvet. (A parasztok így képzelték el az ejtőernyősök földet érését!)

Mivel a szovjet—német front lekötötte a Wehrmacht fő erőit, Jugoszláviában kedvező feltételek alakultak ki a fegyveres felkeléshez. Máskülönben kalandorpolitika lett volna a népet idő előtt felkelésre szólítani. A Szovjetunió elleni támadás idején a hitlerista vezérkar kivont Jugoszláviából 16 német hadosztályt. Jugoszláviában 30 hadosztály maradt, elsősorban olasz, bolgár és a németek zsoldjában álló jugoszláv hadosztályok.

Már június-júliusban országszerte gyorsan szaporodtak a

[2] Belgradszkaja operacija. Pod obscsej redakcijej Marsala Szovjetszkovo Szojuza Sz. Sz. Birjuzova, genyeral-polkovnyika Jugoszlavszkoj narodnoj armii Rade Hancovicsa. Moszkva 1964. 29. old.

partizánosztagok. A hazafias érzelmű munkások, parasztok, értelmiségiek a hegyekbe, erdőkbe húzódtak. Edvard Kardelj helyesen állapította meg: az a tény, hogy a felszabadító harcban nagy paraszti tömegek vettek részt, a Kommunista Párt nagy politikai győzelme volt. Kardelj 1944-ben azt írta, hogy a parasztok részvétele olyan tömegtámogatást biztosított a népi felszabadító mozgalomnak, amely nélkül nem lehetett volna partizánharcot folytatni.

A harc terjedése következtében szükségessé vált, hogy biztosítsák a partizánmozgalom áttekinthető szervezeti felépítését és központi irányítását. Június 27-én Belgrádban megszervezték a jugoszláv népi felszabadító partizánegységek főparancsnokságát. Főparancsnokká Josip Broz Titót nevezték ki. A Központi Bizottság Politikai Irodája már július 4-én az egész ország területére vonatkozóan kidolgozta a fegyveres felkelések részletes tervét.

A kommunisták felhívása — „Halál a fasizmusra! — Szabadság a népnek!" — a nemzeti felszabadító harc központi jelszava lett. A felkelések lángja gyorsan elborította Szerbiát, Horvátországot, Bosznia—Hercegovinát, Szlovéniát és Crna Gorát... 1941. július 7-én Bela Crkva faluban a csendőrök megpróbálták szétkergetni a parasztok gyűlését. Az utóbbiak segítségére sietett a partizánok egy csoportja Žikica Jovanović vezetésével, akit „Spanyolnak" neveztek, mert részt vett a spanyol polgárháborúban. A fegyveres összecsapás a csendőrök megfutamodásával végződött. A partizánosztag újabb harcosokkal gyarapodott a helybeli lakosok közül. Így kezdődött meg a fegyveres felkelés Szerbiában.

Néhány nappal később harcra kelt Crna Gora szabadságszerető népe. Július 12-én az olasz megszállók egy maroknyi helybeli áruló segítségével kikiáltották a „szuverén és független" Crna Gorát. A nép a maga módján válaszolt erre a komédiára: fegyvert fogott, és néhány hét leforgása

alatt felszabadította Crna Gora csaknem egész területét. Hogy a Crna Gora-iak milyen aktívan vettek részt a felkelésben, azt a következő számok is mutatják: az országrész 360 000 lakosából 32 000 fogott fegyvert! E nép fiai régóta híresek bátorságukról és merészségükről. Jugoszláviában, ha jellemezni akarják harci szellemüket, ma is ezt mondják: „Két Crna Gora-i már egy hadsereg." Az antifasiszta harc éveiben 223 Crna Gora-it tüntettek ki a Jugoszlávia Népi Hőse címmel.

A bátor Crna Gora-iak biztosak voltak abban, hogy győznek, mert velük volt a szovjet nép. A hegyekben akkor egy igen népszerű dalt énekeltek, a következő refrénnel:

Nem félünk, ha német bombázás ostoroz,
Hisz mellettünk áll kétszáz millió orosz!

Az olasz megszállók, akik fegyverzetüket tekintve óriási fölényben voltak, s ráadásul kihasználhatták a Crna Gora-iak néhány szervezési hibáját, augusztusban támadásba lendültek. A felkelők harci szellemét azonban nem tudták megtörni.

Valamelyest nehezebb körülmények között bontakozott ki a harc Szlovénia északi részén, amelyet a hitlerista birodalomhoz csatoltak. Itt már 1941 májusában kialakult az illegális katonai bizottságok hálózata, a szovjet—német háború megindulása után pedig Ljubljanában létrejött a szlovén partizánegységek főparancsnoksága. 1941. július 22-én kitört a fegyveres felkelés. A hazafiak megtámadták a kisebb német helyőrségeket, diverziós cselekményeket hajtottak végre az üzemekben, a vasútvonalakon. A fasisztáknak azonban sikerült több ellenakciót végrehajtaniuk, s a kis létszámú és rosszul felszerelt partizánosztagok 1941 őszére nehéz helyzetbe kerültek.

Nagy jelentőségű volt a Jugoszlávia földrajzi középpont-

jában levő Bosznia hazafias érzelmű lakosságának megmozdulása. Itt az a támadás adta meg a jelt az általános felkelésre, amelyet a partizánok 1941. július 27-én Drvar város és néhány más település ellen intéztek. Szétverték az usztasákat és a domobránokat.[3]

A Jugoszláv Kommunista Párt Bosznia—Hercegovinai Területi Bizottsága felszólította a hazafiakat, hogy akadályozzák meg a nemzetiségek közötti ellenségeskedést, és küzdjenek a népek testvériségéért.

A boszniai felkeléssel egy napon tört ki a felkelés Horvátországban is. Elsősorban az itt élő szerbek fogtak fegyvert, mert a horvát usztasák leginkább a szerbeket üldözték. A fasiszta propaganda hatására a horvát lakosság bizonyos része egy ideig bizalmatlan volt a partizánmozgalommal szemben. Ámde a horvát dolgozók zöme fokozatosan elvesztette hitét a Pavelić vezette szabad Horvátország létezésének lehetőségében, és csatlakozott a szerbekhez. Horvátországban Lika partizánjainak fegyverei dördültek el elsőként. A partizánok felszabadították Srb falucskát, és elvágták a Knin—Drvar utat, augusztus elején pedig elfoglalták az első horvát várost, Donji Lapacot. A következő két hónapon át a partizánok ellenőrzésük alatt tartották a Szávától délre eső terület jelentős részét. Amikor 1941 őszén megérkeztek az olasz csapatok, a partizánharc némileg gyengült, de nem szűnt meg.

Különleges helyzetben volt Jugoszlávia déli része, a Vardar menti Macedónia, amelyet a monarcho-fasiszta Bulgária csapatai szálltak meg. Itt a bolgár megszálló hatóságok könyörtelenül elfojtották ugyan az antifasiszta mozgalmat, de megpróbálták megnyerni a lakosságot. Macedónia nyugati részét az olaszok szállták meg. A JKP Ma-

[3] *Domobránok* (honvédők) — a Független Horvát Állam hadseregébe mozgósított katonák. — *Szerk.*

cedóniai Területi Bizottsága 1941 novemberében határozatot hozott, hogy ezt a vidéket a fegyveres felkelés támaszpontjává kell kiépíteni. A határozatban kitűzött feladatot azonban csak 1942—1943-ban sikerült végrehajtani.

Különösen aktívan bontakozott ki a népi felszabadító harc Szerbiában, A partizánok nagy területet felszabadítottak, és megalakították az ún. Užicei Köztársaságot. Užicében kezükbe került a fegyvergyár, amelyben két és fél hónap alatt több mint 20 000 puskát, mintegy 3 millió töltényt, több ezer gránátot készítettek, és megjavítottak több száz géppuskát. Ez nagy segítséget jelentett a felkelők számára.

A népi felszabadító partizánegységek főparancsnoksága Belgrádból áttelepült a nyugat-szerbiai felszabadított területre, Krupany község közelébe. 1941 október közepétől Užicében jelent meg a „Borba", a Jugoszláv Kommunista Párt központi lapja. Szerbia, Bosznia—Hercegovina, Horvátország és Szlovénia felszabadított területein megteremtették a népi hatalmat.

Mindezek a tények azt bizonyítják, hogy a felkelés nem spontán tört ki, és nem helyi jellegű volt. Kezdettől fogva a Kommunista Párt nagy szervező és ideológiai munkájának volt az eredménye, és az egész országra kiterjedt. Nagy fontosságú tény, hogy átfogó antifasiszta népi felkelés tört ki csaknem Európa közepén, mélyen a fasiszták hátországában akkor, amikor a hitlerista csapatok Moszkva felé törtek!

A jugoszláviai helyzet erősen nyugtalanította a német megszállókat. Turner tábornok, Szerbia parancsnokának helyettese, ezt írta Szerbiából küldött egyik jelentésében: „Minden eszközzel megpróbálkoztunk: rábeszéléssel, szép szóval, fenyegetéssel, de semmi sem használt... Csődöt mondott minden kísérletünk, hogy a népet konstruktív irányba tereljük és kivonjuk a kommunisták befolyása

alól... A fokozott propaganda sem segít; hiába állítjuk, hogy a bolsevistáknak rosszul megy a fronton." „Az a benyomásom — fejezi be jelentését Turner —, hogy még a Szovjetunió kapitulációjáról szóló hírek sem bírnák fegyverletételre ezeket a banditákat, akik olyan szívósak, mint az ördögök. Szervezettségük kiváló; klasszikus példája lehetne a legjobb titkos szervezetnek."[4]

A partizánháború terjedése a Balkánon közvetlenül összefüggött a szovjet nép hősi ellenállásával. A Wehrmacht fő erőit ugyanis a keleti fronton összpontosították. Amikor List vezértábornagy, a Balkánon állomásozó német csapatok főparancsnoka, 1941 szeptemberében erősítést kért a jugoszláv partizánok elleni harchoz, Hitler azt válaszolta, hogy a keleti fronton kialakult helyzet ezt nem teszi lehetővé.

A hitleristák, mivel nem volt elég erejük, hogy maguk fojtsák el a jugoszláviai partizánmozgalmat, elhatározták, hogy nagyobb mértékben veszik igénybe a helybeli árulók szolgálatait. 1941 augusztus végén Belgrádban Milan Nedić tábornok vezetésével megalakították Szerbia „kormányát", s megengedték Nedićnek, hogy megszervezze a „szerb önkéntes hadsereget". Később Rupniknak, a királyi jugoszláv hadsereg egykori tábornokának parancsnoksága alatt Szlovéniában is szerveztek katonai alakulatokat. Mindezzel azonban nem tudták számottevően gyengíteni a partizánmozgalmat.

A jugoszláv hazafiaknak az idegen hódítók ellen, a nemzeti felszabadulásért vívott harca egybeolvadt a munkások, parasztok és haladó értelmiségiek polgárháborújával, akik azon reakciós burzsoá földesúri erők ellen küzdöttek, amelyek elárulták a nemzeti érdekeket, és a régi népellenes rendszert akarták visszaállítani.

[4] *Jovan Marjanovics:* Felszabadító háború és népi forradalom Jugoszláviában. 1941—1945. Kossuth Könyvkiadó 1968. 56—57. old.

A megszállók kegyetlen terrort alkalmaztak Jugoszlávia lakosságával szemben. A hazafiak tízezreit küldték kényszermunkára Németországba, Ausztriába, Olaszországba, Norvégiába, a hitlerista koncentrációs táborokba. Felperzseltek több tucat falut. A hitleristák és Nedić emberei tömegesen mészárolták le a lakosságot. 1941. október 21-én Kragujevacban hétezer lakost lőttek agyon. A gimnáziumból egész osztályokat vezettek kivégzésre, a tanárokkal együtt. A halálraítéltek hazafias dalokat énekeltek. Ezekben a napokban körülbelül kétezer embert gyilkoltak meg Kraljevo ipari központban is. Így hajtották végre a fasiszták Hitler szeptember 16-i parancsát, hogy „teremtsenek rendet Jugoszláviában", nehogy csapatokat kelljen elvonni a szovjet—német fronton rájuk háruló fő feladattól.

Szeptember 19-én Görögországból Jugoszláviába érkezett törzskarával Böhme tábornok, a 18. német hadtest parancsnoka, akit a jugoszláviai német csapatok és az árulók fegyveres erőinek főparancsnokává neveztek ki. Az új főparancsnok felhívást intézett a csapatokhoz, hogy legyenek könyörtelenek a jugoszláv hazafiakkal szemben. De minél jobban őrjöngtek a megszállók, annál jobban duzzadt a népi ellenállás lavinája.

A Kommunista Párt a jugoszláviai népek fegyverbarátságában és összeforrottságában látta az idegen hódítók feletti győzelem biztosítékát. Ezért állandóan arra buzdította a hazafiakat, hogy tömörüljenek egységfrontba, és leplezzék le azokat, akik szeretnék összeugrasztani a jugoszláv népeket. A jugoszláv népek barátságának erősítésében, továbbá a katonai-politikai helyzetről szóló információk terjesztésében fontos szerepet játszott a Szabad Jugoszlávia rádióállomás.

A partizánharc további kiterjesztésének problémáit 1941. szeptember 26-án a nyugat-szerbiai Stolici községben tartott tanácskozáson beszélték meg. A tanácskozáson részt

vettek a Központi Bizottság Politikai Irodájának tagjai — Josip Broz Tito, Aleksandar Ranković, I. Milutinović —, a területi partizánparancsnokságok képviselői és a nagy partizánegységek parancsnokai. A hadászati problémák mellett megvitattak több katonapolitikai problémát is, többek között azt, hogy a felszabadított területeken meg kell alakítani az új hatalom szerveit, a népi felszabadító bizottságokat. Megbeszélték, hogy milyen álláspontra helyezkedjenek a csetnikekkel szemben, akiknek a parancsnoka Draža Mihailović, a királyi hadsereg ezredese volt. Mihailović az angol orientációjú reakciós politikusok közé tartozott. A jugoszláv hadsereg kapitulációja után bevette magát a hegyekbe, és megszervezte az úgynevezett csetnikosztagokat. Kezdetben sikerült megnyernie magának az egykori királyi hadsereg paraszti származású tisztjeinek jó részét. Noha Mihailović ingadozott, sőt kapcsolatban állt az áruló Nedićcsel is, a Kommunista Párt Központi Bizottsága úgy határozott, hogy megpróbálja rávenni, működjék együtt a kommunistákkal a megszállók elleni harcban. E célból kapcsolatot teremtett Mihailovićcsal. A következő évek eseményei azonban bebizonyították, hogy Mihailović végleg a megszállók cinkosa lett, és aktívan harcolt a partizánok ellen.

A Stolici községben tartott tanácskozások igen fontos döntése volt, hogy át kell térni a reguláris katonai alakulatok szervezésére. A parancsnokságokat is átszervezték: a főparancsnokságot ezentúl a Jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereg és Partizánegységek Legfelsőbb Parancsnokságának nevezték, a területi parancsnokságokat pedig főparancsnokságokká szervezték át.

A partizánharc szervezéséhez jelentős segítséget nyújtottak az egykori spanyolországi internacionalista brigádok harcosai. A Kommunista Párt segítségével hazatértek Franciaországból, és gazdag harci tapasztalataikat haszno-

sítva nyomban bekapcsolódtak az antifasiszta küzdelembe. A régi jugoszláv hadsereg hazafias érzelmű tisztjeinek egy része ugyancsak csatlakozott a partizánmozgalomhoz. A párt eközben új partizánparancsnokokat nevelt.

A fegyveres felkelés első három hónapjának eredményei örvendetesek voltak. A nyugat-szerbiai és bosznia—hercegovinai felszabadított területeken több mint egymillió ember élt. Egész Jugoszláviában 64 partizánegység, 9 önálló zászlóalj, 12 önálló század és 3 partizáncsoport működött, összesen mintegy 80 000 harcossal.

Nem könnyen születtek ezek a sikerek. A szabadságért vívott harc első nyolc hónapjában több mint 3000 kommunista, köztük 20 központi bizottsági, területi bizottsági tag áldozta életét. Elestek a felkelés olyan híres szervezői, mint Rade Končar, Tone Tomšić, Marko Orešković, Josip Kraš és sokan mások.

A legnagyobb megpróbáltatások azonban még hátra voltak. A németek, az olaszok és a hazai árulók már 1941 őszén nagyban készülődtek a partizánok elleni hadműveletekre.

NEHÉZ ESZTENDŐK

1941 őszén a hitleri Németország csapatai Moszkva alatt álltak. Európa népei riadtan figyelték, hogyan végződik a nagy keleti csata. A kommunista pártok felszólították a dolgozókat, hogy aktív harcukkal könnyítsenek a Vörös Hadsereg helyzetén. Ám az európai országok többségében ekkor még csak születőben volt az ellenállási mozgalom.

A jugoszláviai helyzet mind katonai, mind pedig erkölcsi-politikai okokból nagyon nyugtalanította Berlint; hiszen egyrészt a hitlerista tervek kudarca keleten, másrészt a hazafiak sikeres felszabadító harca az ellenség hátában azzal a meggyőződéssel töltötte el a hazafiakat a fasiszták

által megszállt országokban, hogy az égig magasztalt német hadsereget nemcsak le kell, hanem le is lehet győzni!

A német parancsnokság nagy hadműveletek keretében próbálta szétzúzni a partizánmozgalmat Jugoszláviában. A megszállók a velük együttműködő hazaárulókkal együtt 1941 őszétől hét nagy hadjáratot indítottak a partizánok ellen.

Az első támadás 1941. szeptember 28-án kezdődött. A Nyugat-Szerbiában működő 12 partizánosztag összesen 15 000 harcosa ellen a fasiszták 4 német hadosztályt vontak össze, amelyeket repülőgépek és harckocsik támogattak. Részt vettek a támadásban a Nedić-féle alakulatok is. Az ellenség összesen 80 000 embert vetett harcba. A német akcióval egyidejűleg Mihailović csetnikjei áruló módon támadást intéztek Užice ellen. Két hónapig tartottak a heves harcok. Mindkét fél nagy veszteségeket szenvedett. A partizánok visszavonultak dél felé, a Crna Gora-i határra, a Sandžak térségébe, amelyet az olaszok tartottak megszállva. A partizánok harci szelleme nem tört meg, tovább élt bennük a szilárd elhatározás, hogy harcolni fognak a végső győzelemig. Soraik gyorsan feltöltődtek.

A harcok közben felszínre kerültek a partizánmozgalom gyengéi is. Égetően szükségessé vált a partizánosztagok átszervezése nagy reguláris egységekké, amelyek nem kötődnek egy bizonyos vidékhez, hanem ott vethetők be, ahol szükség van rájuk. 1941. december 21-én Rudo községben szerb és Crna Gora-i munkásokból megalakult az első brigád, amely az 1. proletárbrigád nevet kapta. Parancsnoka Koča Popović lett. Ez volt az új hadsereg, a Jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereg első nagy reguláris egysége. A brigád mindjárt, megalakulásának másnapján harcba indult. Ennek az eseménynek az emlékére december 22-én ünneplik a jugoszláv hadsereg napját.

Égett a talaj a hitleristák lába alatt. 1941 végére a ju-

goszláv hazafiak hősies harcukkal a megszállók, valamint az usztasák és a csetnikek számottevő erőit kötötték le.

A partizánok egyre nagyobb területeket tisztítottak meg a megszállóktól, és ezeken a területeken népi hatalmat teremtettek. Ámde a partizánok kivonulása egy olyan fontos bázisról, mint Nyugat-Szerbia, a parasztok jelentős részében bizonytalanságot szült, és kétséget keltett aziránt, hogy valóban le lehet győzni az erős ellenséget.

A hitleristák, hogy még jobban demoralizálják a lakosságot, 1942 január közepén megindították a második offenzívát, ezúttal Kelet-Bosznia felszabadított területei ellen. Az itt harcoló alig 4500 partizán ellen körülbelül 30 000 embert vetettek be. Heves harcok kezdődtek. Az ellenségnek sikerült több részre szabdalni a partizánok által felszabadított területet és elfoglalni néhány fontos települést. Ez volt a jugoszláv nép felszabadító háborújának egyik legnehezebb időszaka. Kemény tél volt. A partizánok szűkében voltak az élelemnek, ruházatnak, fegyvernek és lőszernek. Nem tudták mivel gyógyítani a sebesülteket és a betegeket. A hazafiak azonban ezekben a súlyos harcokban bámulatra méltó bátorságról és hősiességről tettek tanúságot. Az 1. proletárbrigád harcosai harmincfokos hidegben hajtották végre legendás hírű átkelésüket az egyik legmagasabb hegygerincen, Sarajevo közelében.

A jugoszláv partizánokat lelkesítette a Vörös Hadsereg példája, amely az első súlyos vereséget mérte Moszkva alatt a hitleristákra. A jugoszláv felkelők egyik vezetője, Rodoljub Čolaković ezt mondta: „Ma ünnepi hangulat van nálunk: Moszkvánál megindult az orosz támadás. Mindannyian a rádióhoz hajoltunk, és szinte lélegzetünket visszafojtva hallgattuk az adást. Hát megértük ezt a rég várt napot: a Vörös Hadsereg szétverte a németeket és visszavetette őket Moszkva alól. Egyikünk sem kételkedett benne soha, egy pillanatig sem, hogy ez a nap elérkezik."

A moszkvai csatának azonban nemcsak morális jelentősége volt a jugoszláv nép számára. 1941 decembere és 1942 áprilisa között Jugoszláviából két német hadosztályt átdobtak a keleti frontra; ez valamelyest gyengítette a jugoszláviai német erőket, és könnyített a partizánok helyzetén. Ezekben a januári napokban a Jugoszláv Kommunista Párt Központi Bizottsága, a Legfelsőbb Parancsnokság, valamint Bosznia—Hercegovina katonai vezetősége felhívást intézett a néphez, hogy vegyen példát a hős szovjet hadseregről, amely pusztítja a kis népek és az egész emberiség legádázabb ellenségét, és szabadságot hoz minden leigázott népnek, köztük a jugoszláv népeknek is.

A vereségek, a nehézségek, a viszontagságok ellenére a partizánok létszáma nőttön-nőtt. A partizánegységek nemcsak védekeztek, hanem gyakran támadtak is. Március elején a szerb partizánokból megalakult a 2. proletárbrigád, s hamarosan megszervezték a 3., sandžaki, a 4., és 5., Crna Gora-i brigádot. Két brigád alakult a nyugat-boszniai partizánok támaszpontján is.

Ahogy kitavaszodott, újra megélénkült a partizánharc. Különösen aktívan folyt az olaszok által megszállt Szlovéniában. Itt a partizánok 1942 közepére felszabadították a területnek csaknem a kétharmadát. Macedóniában is megerősödtek a partizánosztagok.

Igen feszültté vált a helyzet Crna Gorában, ahol a csetnikeknek sikerült vereségeket mérniük a partizánokra, és több vidéket ellenőrzésük alá vontak.

1942 tavaszára a felszabadító harc központja Kelet-Bosznia lett; itt voltak a partizánok fő erői, és itt székelt a Legfelsőbb Parancsnokság. A németek és az olaszok elhatározták, hogy csapást mérnek erre a térségre. A megszállók nagy erőket vontak össze; támogatták őket az usztasák és a csetnikek is.

A fasiszták harmadik offenzívája 1942 április közepén

indult meg. Az ellenség sokszoros túlereje láttán a Legfelsőbb Parancsnokság azt a helyes döntést hozta, hogy a területet nem védik, hanem kitörnek a gyűrűből Nyugat-Bosznia felé, és ott egyesülnek a helyi partizánerőkkel. E célból a partizánbrigádokból rohamcsoportot szerveztek, amely június végén megkezdte a kitörtést nyugati irányban. A partizánok átvágták a Sarajevo—Dubrovnik útvonalat, és tovább haladva felszabadítottak több fontos központot, többek között a rendkívüli módon megerősített Bihać várost.

A fő erők nyugatra vonulásával Jugoszlávia keleti vidékein, többek között Szerbiában, valamelyest gyengült a partizánmozgalom. Ezzel szemben jelentékenyen megélénkült a harc Szlovéniában. A megszállók még Ljubljanában sem érezték biztonságban magukat, ahol jól konspirált diverziós és felderítő csoport működött.

Crna Gorában, a Sandžakban és Hercegovinában a fasiszták vérfürdőt rendeztek. Bosszút álltak a közelmúltban elszenvedett vereségeikért. Az erős csetnik osztagok a meggyengült partizánosztagokra rontottak. Nagyon nehéz esztendő volt ez a jugoszláv partizánok számára. A nemzeti felszabadító mozgalom nagy nehézségekkel küzdött. Tavasszal, amikor a megszállók sikereket értek el, a felszabadított terület kis szigetekre szűkült, kevés volt az élelmiszer és a lőszer, némely partizánosztagban pedig az „ötödik hadoszlop" propagandájának hatására lázadások törtek ki.

A Szerbiában, Crna Gorában és Kelet-Boszniában elszenvedett súlyos vereségek ellenére az országban egészében véve tovább erősödött a harc. Az ellenségnek a három offenzíva során nem sikerült megsemmisítenie a partizánok fő erőit. Sőt, a nép szabadságáért küzdő harcosok száma egyre nőtt. Az év végére a partizánok ellenőrzésük alá vontak 30 várost, és felszabadították az ország területének

több mint egyötödét. A jugoszláv árulók még inkább elszigetelődtek.

Nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy ebben az esztendőben az ország egyes területein némely pártvezető súlyos politikai hibákat követett el. Több vezető lebecsülte a jugoszláv népek harcának általános demokratikus jellegét, és baloldali túlkapásokat követett el a parasztsággal szemben. Ennek következtében a paraszti származású harcosok egy része elhagyta a partizánosztagokat és a csetnikekhez csatlakozott. A Kommunista Párt Központi Bizottsága azonban energikus intézkedéseket tett a hibák mielőbbi kijavítására.

Tökéletesedett a partizánmozgalom szervezeti felépítése. 1942 novemberében megalakult a reguláris Jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereg és Partizánegységek, amely 2 hadtestből, 9 hadosztályból (38 brigádból), valamint 36 partizánegységből, összesen 150 000 harcosból állt. A jugoszláv hazafiak a megszálló csapatok és a helyi árulókból alakult katonai egységek jelentős erőit kötötték le. A Legfelsőbb Parancsnokságot 1942 novemberétől a Népi Felszabadító Hadsereg és a Partizánegységek Legfelsőbb Parancsnokságának nevezték. Ugyanakkor a Kommunista Párt több fontos politikai jellegű intézkedést tett a népi hatalom megszervezése és megszilárdítása érdekében. Többek között megalakult egy országos politikai szerv, Jugoszlávia Népi Felszabadító Antifasiszta Tanácsa (AVNOJ).

A hitleristák 1943 januárjában megindították negyedik offenzívájukat. Akkoriban rendkívül kedvezőtlen volt az általános hadászati helyzetük. Minden fronton visszavonulóban voltak. Ez arra kényszerítette őket, hogy igyekezzenek minél előbb leszámolni a jugoszláv partizánokkal, biztosítsák maguknak a hátországot, és csapatokat szabadítsanak fel a front számára. Hitler parancsot adott Löhr tábornoknak, a délkelet-európai német csapatok főparancsnokának, hogy személyesen irányítsa ezt a véleménye sze-

rint döntő hadműveletet, amelynek során meg kellett volna semmisíteni a Jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereget és Partizánegységeket a Legfelsőbb Parancsnoksággal együtt. A hadművelet „Weiss-1" elnevezésű első szakaszára vonatkozó terv az volt, hogy szoros gyűrűbe fogják a nyugat-boszniai partizánterületeket, s arra kényszerítsék a partizánokat, hogy visszavonuljanak Grmeč és Petrova Gora sziklás hegyei közé, ahol megsemmisítik őket.

Jugoszlávia nyugati részén elkeseredett harcok kezdődtek. Az ellenfél frontális harcra akarta kényszeríteni a partizánokat, a Legfelsőbb Parancsnokság azonban úgy döntött, hogy elterelő hadmozdulatokkal kimeríti az ellenséget, aztán délkeleti irányban kitör a Crna Gora és a Sandžak felé. Ehhez azonban át kellett kelni két folyón, a Neretván és a Drinán. A partizánok nehézségeit fokozta, hogy a húszezer harcoson kívül ott volt mintegy négyezer sebesült és beteg, több tízezer nő, gyermek és idős férfi. Az üldöző ellenséggel vívott szakadatlan harcok közepette a Népi Felszabadító Hadsereg fő erőinek sikerült átkelniük néhány hegyormon, elérték a Neretvát, és az ellenség tüzében átkeltek rajta. Ez az átkelés a jugoszláv nép felszabadító harca során véghez vitt legnagyobb hőstettek közé tartozott.

A túlerőben levő ellenséggel vívott súlyos harcokban a jugoszláv partizánokat a szovjet nép hősiessége lelkesítette. A jugoszlávok a legkülönbözőbb formákban juttatták kifejezésre rokonszenvüket minden iránt, ami szovjet. A Crna Gora-i Cetinje városban, a Népi Felszabadító Harc Múzeumában őrzik egy vékonyka kislány szerény fényképét. A kép alá írt szöveg arról tudósít, hogy 1943. március 12-én a németek elpusztították az egyik Crna Gora-i falu csaknem egész lakosságát. A kislány, aki elvesztette a szüleit, csodával határos módon menekült meg; a partizánok találtak rá. Ezen a napon hír érkezett arról, hogy a szovjet csapatok felszabadították Vjazmát. Orosz barátaik győzelmé-

nek tiszteletére a Crna Gora-i partizánok a Vjazma nevet adták a kislánynak.

A jugoszláviai felszabadító mozgalomnak újabb nagy lendületet adott a szovjet csapatok nagyszerű volgai győzelme. Egyre több ember állt be a partizánok közé. Az osztagok feltöltődtek városi fiatalokkal. A Kommunista Párt propagandája mind kedvezőbb talajra talált.

1943 áprilisában Crna Gora és a Sandžak lakossága örömmel fogadta a Népi Felszabadító Hadsereg egységeit. Ezeken a területeken újból visszaállították a népi hatalmat.

A német fasiszták nem akarták, hogy a partizánok megvessék lábukat az új helyen, és megpróbálták megakadályozni, hogy Kosovón és Metohiján keresztül esetleg áttörjenek Szerbiába; ezért nyomban készülődni kezdtek egy újabb támadásra. A partizánok által elfoglalt viszonylag kis terület körül mintegy 120 000 katonát vontak össze.

Az ötödik offenzíva 1943 május első napjaiban kezdődött. Az ellenség háromszoros gyűrűbe fogta a partizánokat, és makacsul szorongatta őket. A helyzet kritikussá vált. A felszabadító harc addig eltelt két esztendeje alatt ekkor zajlottak le a legvéresebb csaták.

Az ellenség meg-megújuló támadásainak visszaverése közben körülbelül 8000 jugoszláv harcos és parancsnok vesztette életét. Ebben a nehéz helyzetben a Legfelsőbb Parancsnokság merész elhatározásra jutott: ismét visszavonulnak Boszniába, de nem azon az úton, amelyen Crna Gorába jöttek, hanem Sarajevótól keletre. A Népi Felszabadító Hadsereg egységei a Sutjeska-folyónál megütköztek az ellenséggel, sikerült megőrizniük erőiket, s 1943 június—júliusában felszabadítottak több várost, áttörtek Kelet-Boszniába, és ott egyesültek a helyi partizánegységekkel. Minthogy az ellenség fő erői Nyugat-Jugoszláviában voltak lekötve, a partizánok felszították a harcot az ország más vidékein. Nagy lendületet vett a felszabadító harc Mace-

dóniában. Itt a jugoszlávokkal együtt harcoltak azok a bolgár hazafiak, akik megszöktek a megszálló hadseregből. Ismét felélénkült a harc Szerbiában. A partizánok felszabadítottak több területet Szlavóniában, a Szávától északra. Újult erővel lángoltak fel a harcok Horvátországban és Szlovéniában.

1943 nyarára a második világháború frontjain az összes antifasiszta erők számára kedvezően alakult a helyzet. Csődöt mondott a németeknek az a próbálkozása, hogy Kurszknál ismét átvegyék a hadászati kezdeményezést. A Vörös Hadsereg, felőrölve az ellenség erejét, ellentámadásba ment át, és gyorsan előretört a Dnyeper felé. Javult a helyzet a Földközi-tenger medencéjében is. A szövetségesek kiűzték Afrikából a tengelyhatalmak csapatait, elfoglalták Szicíliát, és hídfőállást építettek ki a szárazföldön. Olaszországban súlyos politikai válság tört ki. Mussolinit megfosztották hatalmától és letartóztatták.

Olaszország 1943. szeptember 8-i kapitulációja után a jugoszláv partizánok négy olasz hadosztályt teljesen, kilencet pedig részben lefegyvereztek. Óriási mennyiségű fegyver és lőszer jutott a birtokukba, amely elegendő volt 80 000 új harcos felfegyverzésére. Hamarosan felszabadult az Adriai-tenger csaknem egész jugoszláv partvidéke és több sziget. Újabb, kedvező lehetőségek nyíltak a felszabadító harc előtt. A végső győzelem azonban még messze volt.

1943 szeptemberének második felében a német hadvezetőség megindította a hatodik offenzíva néven ismert újabb támadássorozatot. A Népi Felszabadító Hadseregnek óriási nehézségekkel kellett megküzdenie, de az általános helyzet neki kedvezett. Most már sokkal jobban volt felfegyverezve, mint a megelőző időszakban. Megkezdődött az egyes fegyvernemek átszervezése. 1943 májusától bevezették a tábornoki, tiszti és altiszti rangokat a megfelelő rang-

jelzésekkel, kitüntetéseket alapítottak, tisztiiskola működött. A harci szellem kitűnő volt. Az erőviszonyok némileg megváltoztak a jugoszláv hadsereg javára. Az ellenségnek 650 000 katonája és tisztje volt (ebből 300 000 német), a Népi Felszabadító Hadseregnek viszont már nyolc hadteste (26 hadosztálya), néhány önálló dandárja és 108 partizánegysége, összesen mintegy 300 000 harcossal.

Az utolsó előtti offenzívának az volt a sajátossága, hogy a hitleristák az Adriai-tenger partvidékén kezdték meg az előnyomulást, majd pedig több erős rohamot intéztek a partizánegységek ellen Szlovéniában, Macedóniában, Szerbiában és Közép-Boszniában.

A harcok 1944 januárjáig tartottak. Akárcsak a korábbi csatákban, a hazafiak ezekben a harcokban is tömegesen hajtottak végre hőstetteket. Sem a hideg, sem az éhezés, sem a több napig tartó kimerítő hegymászás, sem a véres összecsapások nem tudták feltartóztatni a Népi Felszabadító Hadsereg harcosait és parancsnokait a rég várt győzelemhez vezető nehéz úton.

Íme, a nehéz napok egyik harci epizódja.

A partizánegységek parancsnoksága egyik alkalommal úgy döntött, hogy támadást intéz az Adriai-tenger partvidéke mentén vonuló két német hadosztály ellen. A színhelyet ügyesen választották meg. A keskeny utat, amelyen az ellenséges hadoszlop vonult, egyik oldalról a tenger, a másik oldalról meredek sziklafal szegélyezte. A partizánok váratlanul fergeteges tüzet zúdítottak az ellenségre, a németek azonban, látva, hogy túlerőben vannak, makacsul ellenálltak. A csata sorsa annak a partizánegységnek a támadásától függött, amely a hegyekben foglalt el lesállást. Az ellenség azonban olyan erősen tüzelt, hogy a harcosok mozdulni sem tudtak. S ekkor valaki azt a hírt hozta, hogy a szovjet csapatok felszabadították Kijevet. A partizánokat példátlan lelkesedés hatotta át. „Bevették

Kijevet! Bevették Kijevet!" — terjedt a hír futótűzként a hegyekben. A partizánok egyik csoportja „Kijev!" kiáltással lezúdult a hegyről az ellenségre. Órákon át dúlt a harc. Az úton több száz ellenséges katona holtteste maradt.

1943 utolsó hónapjaiban a jugoszláv nép nemcsak nagyszerű katonai sikereket, hanem igen fontos politikai sikereket is elért. Ezek közül a legfontosabb a demokratikus föderatív állam megteremtése volt. Ez új szakaszt jelentett a jugoszláv népi forradalom fejlődésében.

A szovjet emberek a háború alatt csodálattal figyelték a jugoszláv nép hősi harcát. Minden tőlük telhetőt megtettek, hogy segítsék a közös ellenség ellen küzdő testvéreiket. A Jugoszlávia népeinek nyújtott leghatékonyabb segítség az volt, hogy a Vörös Hadsereg felmorzsolta a válogatott hitlerista hadosztályokat. Több millió ellenséges katona és tiszt pusztult el Moszkva alatt, a Volga menti sztyeppéken, a belorusz erdőkben, Ukrajnában . . . 1944 elejére kedvező helyzet alakult ki, amely lehetővé tette, hogy a két hadsereg főparancsnoksága közvetlen kapcsolatot teremtsen egymással. 1944. február 23-án N. V. Kornyejev altábornagy vezetésével szovjet katonai küldöttség érkezett Jugoszláviába. 1944 május elején a Szovjetunióban, a vinnyicai terület Kalinovka falujában különleges bázist szerveztek, ahonnan az 5. távolsági bombázó repülőhadosztály gépei rakományokat szállítottak a Jugoszláv Népi Felszabadító Hadseregnek. Minthogy ez a bázis olyan távolságra volt a partizánok fő működési területétől, hogy a szállító repülőgépek egy éjszaka nem tudták oda-vissza megtenni az utat, úgy határoztak, hogy Olaszország felszabadított területén, Bariban is kiépítenek egy támaszpontot. Erről a két támaszpontról a szovjet repülőgépek 1944 májusa és szeptembere között 920 tonna különböző rakományt szállítottak Jugoszláviába. A szovjet segítség még nagyobb mérvű lett azután, hogy a Vörös Hadsereg 1944

szeptember elején elérte a jugoszláv határt és bázist létesített Craiova román városban.

1944 tavasza a jugoszláv hazafiak újabb nagy győzelmeit hozta. A Népi Felszabadító Hadsereg támadta az ellenség közlekedési vonalait, s rendkívül nehéz helyzetbe hozta a Görögországban állomásozó hitlerista hadseregcsoportot.

A hitleristák még egy utolsó nagy hadműveletet indítottak Jugoszláviában, hogy megkíséreljék szétzúzni a Jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereg és Partizánegységek fő erőit, elsősorban pedig a Drvarnál (Nyugat-Boszniában) levő Legfelsőbb Parancsnokságot. A német parancsnokság olyan kalandor hadműveletet készített elő, amilyenre nem volt példa a jugoszláviai háborúban. Berlinben úgy döntöttek, hogy ejtőernyősöket dobnak le Drvarban, és megfosztják vezetőitől a jugoszláviai felszabadító mozgalmat. A szigorúan titkos terv a „Lóugrás" fedőnevet kapta.

A hadművelet irányítását Lothar Rendulicra, a 2. páncélos hadsereg parancsnokára bízták. Rendelkezésére bocsátották a Ripke kapitány parancsnoksága alatt álló, Prága mellől Kraljevóba átdobott 500. SS ejtőernyős zászlóaljat, amely főleg büntetőosztagosokból állt. A hadműveletbe bevonták a Zágráb környéki repülőtereken elhelyezett 1. légi deszant ezred 2. és 3. csoportját, a Délkeleti Vadászok Szövetsége nevű diverziós terrorista szervezet egységét, amelynek Beneš őrnagy volt a parancsnoka (ezt az egységet rendszerint Beneš-osztagnak is nevezték), valamint még egy speciális egységet, amelynek az volt a feladata, hogy megszerezze a Legfelsőbb Parancsnokság egész irattárát, rádióállomását és rejtjelkulcsait.

A von Varnbüller ezredes által kidolgozott részletes tervet Rendulic tábornok 1944. május 24-én hagyta jóvá. A terv szerint az ejtőernyősöknek három repülőtérről kellett felszállniuk: a Belgrádtól északra fekvő Petrovgrádból (ma Zrenjanin), Banja Lukáról és Zágrábból. Ripke kapitány

három csoportra osztotta zászlóalját. A Zágráb melletti repülőtérre megérkeztek a Beneš-osztag alegységei és a speciális egység résztvevői is.

Egy 340 főnyi csoportnak vitorlázó repülőgépekkel kellett leszállnia Drvarban, a többi 314 főnek pedig ejtőernyővel. A vitorlázó repülőgépeken szállított csoportnak az volt a feladata, hogy megsemmisítse a Legfelsőbb Parancsnokságot és a szövetséges katonai missziók tagjait. Az ejtőernyősök viszont azt a feladatot kapták, hogy szállják meg a városhoz vezető utakat, és élve vagy halva fogják el Tito marsallt, aki legközelebbi munkatársaival akkor egy mély barlangban lakott.

Időközben páncélos és gépesített egységeket is felkészítettek, hogy a deszant földet érésének pillanatában villámgyorsan előnyomuljanak Drvar felé. Az ország minden részében fokozták a harcot a Népi Felszabadító Hadsereg ellen. A légi deszantot a légierő nagy egységei támogatták.

Kornyejev tábornoktól, a jugoszláviai szovjet katonai misszió egykori vezetőjétől tudjuk, hogy a Legfelsőbb Parancsnokság időben értesült a hitleristák tervéről. A parancsnokság több óvintézkedést tett. Drvarhoz vezényelték a Koča Popović parancsnoksága alatt álló 1. proletár hadtest két dandárját. Drvartól keletre, az erdőben, Potoci közelében tartalék parancsnoki állást építettek. Josip Broz Tito Kornyejev tábornokkal együtt megszemlélte az új parancsnoki állást, és alkalmasnak találta arra, hogy Drvar feladása esetén innen irányítsák a csapatokat. Ide szállították át az élelmiszer-tartalékok egy részét is.

Mivel a támadás késett, a partizándandárok más feladatot kaptak és elhagyták Drvart. A hitleristák a gondosan megtervezett hadműveletet május 25-én kora reggel indították meg Drvar és a környező falvak erőteljes bombázásával. Azután ledobták a légi deszantot. Ekkor csupán a

vezérkar őrzászlóaljának egy része tartózkodott a városban, valamint a tisztiiskola növendékei, akik csak könnyű fegyverzettel rendelkeztek.

A németeknek sikerült elfoglalniuk az Unac-folyó bal partját és magát a várost. Bármi áron át akartak törni a folyó hídján a barlanghoz, amelyben Josip Broz Tito, Edvard Kardelj és Milutinović tartózkodott. Az ellenség azonban hősies ellenállásba ütközött, és visszavonult a városba, befészkelve magát a házakba. Egész napon át véres harc folyt. Mindkét félnek nagyok voltak a veszteségei. A városban majd egy szálig elpusztultak az ifjúsági szervezet körzeti bizottságának felelős munkatársai. Bátran küzdöttek a harckocsi század harcosai is. A harcosoknak nagy segítséget nyújtottak a város lakói.

Miközben a városban dúlt a harc, a parancsnokság tagjai és Tito a barlangból kötélen leereszkedtek a folyóhoz, és biztonságos helyre távoztak. A fasiszta deszant tehát nem teljesítette fő feladatát. A május 25-i és 26-i csaták folyamán a németeknek több mint a fele elpusztult; akik megmaradtak, azokat a partizánok beszorították a cellulózgyár romjai közé és a városi temetőbe. A németeket a teljes megsemmisítésétől az a harckocsioszlop mentette meg, amely május 26-án tört be Drvarra.

A Legfelsőbb Parancsnokság és az 1. proletár hadtest egységei, az üldöző ellenség rohamait elhárítva, délkelet felé, Kupresko Pole irányában vonultak vissza. Tíz napig tartott ez a 80 km-es út. A parancsnokság alighogy kijutott az egyik gyűrűből, máris egy másikba került. Bizonyos időre megszakadt a kapcsolat a csapatokkal és a külvilággal. A Legfelsőbb Parancsnokság egyes tagjai azt javasolták, hogy települjenek át Crna Gorába vagy Vis szigetére, vagy esetleg egy időre Olaszországba. Végül olyan döntés született, hogy a Népi Felszabadító Hadsereg és Partizánegységek Legfelsőbb Parancsnoksága átteszi székhelyét Vis

szigetére. Kornyejev tábornok parancsot adott, hogy Bariból küldjék el A. Sornyikov őrnagy repülőgépét. A repülőgép navigátorát, aki a misszió mellett volt, megbízták, hogy a június 3-ról 4-re virradó éjszakán szervezze meg a gép fogadását Kupresko Poléban. Sornyikov őrnagy nagyszerűen teljesítette a feladatot. Két éjszakai út során több mint negyven embert szállított Bariba, köztük Josip Broz Tito marsallt, a Központi Bizottság Politikai Irodájának tagjait, a parancsnokság beosztottainak zömét és a szövetséges missziók munkatársait. Később a szövetségesek két másik repülőgépe elszállította a parancsnokság többi munkatársát is. Néhány órával azután, hogy az utolsó repülőgép is felszállt, Kupresko Poléba betörtek a német harckocsik. Később a harci feladat sikeres végrehajtásáért A. Sornyikov, B. Kalinkin pilótáknak és P. Jakimov navigátornak a Szovjetunió Hőse és Jugoszlávia Népi Hőse címet adományozták.

A Jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereg és Partizánegységek Legfőbb Parancsnoksága ismét kezébe vette az összes harci cselekmények irányítását.

Minthogy a szovjet csapatok sikeresen támadtak délen és bevonultak Romániába, a Népi Felszabadító Hadsereg hadműveleteinek központja áttevődött Szerbiába. A Legfelsőbb Parancsnokság megparancsolta a hadsereg fő erőinek, hogy törjenek be Belgrád térségébe, ami 1944 augusztus elején megtörtént.

Ebben az időben a jugoszláv népek még nagyobb mértékű szovjet segítséget kaptak, mint korábban. A Népi Felszabadító Hadsereg napról napra erősebb és tapasztaltabb lett. Sikerei láttán özönlöttek soraiba az önkéntesek. 1944 nyarán a Jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereg és Partizánegységek keretében mintegy 350 000 fő harcolt. A népi felkelés terjedése révén 1944-ben még nagyobb területek szabadultak fel, s mindenütt létrejött a népi hatalom.

Eközben a szovjet csapatok, amelyek a iasi—kisinyovi hadműveletben szétverték az ellenséget, s felszabadították Romániát és Bulgáriát, gyors ütemben közeledtek Jugoszláviához. 1944 szeptember elején a Dunánál, a Vaskapu közelében a szovjet csapatok találkoztak a Jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereg 14. hadtestének harcosaival. Rég várt, történelmi találkozás volt ez, új szakasz kezdetét jelezte Jugoszlávia felszabadításában, a népi forradalom fejlődésében.

A NÉPI HATALOM

Az 1941. évi fegyveres felkelésből kifejlődött össznépi felszabadító háború nem csupán az idegen hódítók kiűzéséért és a nemzeti függetlenség kivívásáért folyt, hanem egyidejűleg az új Jugoszlávia megteremtéséért, a gyökeres politikai és társadalmi-gazdasági reformokért, a régi, csődbe jutott rendszer restaurálása ellen is.

Sok dokumentum tanúsítja, hogy a Kommunista Párt éppen ezeket a politikai mozzanatokat hangsúlyozta Jugoszlávia fasiszta megszállásának kezdetétől fogva, különösen pedig a fegyveres felkelés időszakában. A párt arra törekedett, hogy a fegyveres harccal párhuzamosan politikailag tömörítse a jugoszláv dolgozókat, egyesítse az összes hazafias erőket és kialakítsa a népi hatalom új szerveit.

A Kommunista Párt már a felkelés első napjaiban létrehozta az Egységes Népi Felszabadítási Frontot, amely nemzetiségre, politikai és vallási meggyőződésre való tekintet nélkül tömörítette az összes becsületes hazafiakat. A kommunistáknak rendkívül nehéz körülmények között kellett dolgozniuk Bosznia—Hercegovinában, ahol igen erős vallási és nemzetiségi türelmetlenség élt, s ahol a katoliku-

soknak és a muzulmánoknak jelentős befolyásuk volt. Az Egységes Népi Felszabadítási Frontban a Kommunista Párt vezetésével aktívan közreműködött a Jugoszláv Kommunista Ifjúsági Szövetség és az Antifasiszta Nők Frontja. A Felszabadítási Frontba beléptek egyes hazafias érzelmű burzsoá politikusok is.

Josip Broz Tito 1948-ban, a Jugoszláv Kommunista Párt V. kongresszusán tartott beszámolójában azt mondotta, hogy az ország felszabadításáért vívott harc mellett a párt második legfontosabb feladata a népi felszabadító bizottságok megteremtése volt. A népi hatalom e szervei nélkül nem lehetett elképzelni sem a háborút, sem a jugoszláv népek győzelmének megszilárdítását.

Az első ilyen bizottságok 1941 augusztusában és szeptemberében alakultak meg, amikor a felkelés magával ragadta Szerbiát, Crna Gorát és más vidékeket. Kezdetben nem volt szabályozva sem az összetételük, sem a feladatuk. Ez nem is meglepő, hiszen a párt még nem rendelkezett elég tapasztalattal. 1942 elejére azonban a népi felszabadító bizottságok kiállták a felkelés első hónapjainak súlyos megpróbáltatásait, és beváltak mint az új, népi hatalom demokratikus formái. Szükségessé vált ezeknek a tapasztalatoknak az általánosítása és olyan alapelvek elfogadása, amelyek szabályozzák a népi felszabadító bizottságok felépítését és tevékenységét.

1942 februárjában Foča városában a Legfelsőbb Parancsnokság kiadott két dokumentumot: „A népi felszabadító bizottságok felépítése és feladatai"; „Utasítás a népi felszabadító bizottságoknak a felszabadított területeken végzett munkához". A dokumentumok hangsúlyozták, hogy a bizottságok a népi felszabadító harc általános demokratikus jellegű harci szervei. A katonai szervek hatáskörébe tartozó funkciókon kívül betöltik az összes hatalmi funkciókat: intézkedéseket hoznak az antifasiszta harc fo-

kozása érdekében, közreműködnek a partizánegységek és a lakosság ellátásának megszervezésében, irányítják a terület egész gazdasági életét, elkobozzák az árulók vagyonát, és egyéb feladatokat is ellátnak. A fočai dokumentumok megszabták továbbá a falusi és járási bizottságok választásának rendjét és a bizottságok felelősségét a nép előtt. E dokumentumok alapján 1942 folyamán több felszabadított területen megválasztották a népi felszabadító bizottságokat. A fočai dokumentumok voltak az új Jugoszlávia első törvényei.

A népi felszabadító bizottságok, egyrészt a partizánharc kiterjedése, másrészt saját tapasztalataik gazdagodása következtében, kisegítő partizánszervekből állandóan működő hatalmi szervekké lettek, igen széles körű funkciókkal. 1942 második felétől egyre több helyen hoztak létre járási és kerületi bizottságokat.

Elérkezett az ideje, hogy megosszák a feladatokat, és a katonai szerveket — a parancsnokságokat — mentesítsék az állami, politikai és gazdasági ügyek intézésétől. Szükségessé vált a politikai hatalom országos szervének létrehozása. E célból 1942. november 26—27-én Bihaćban, az ősi boszniai városban összeült az alkotmányozó gyűlés. Az ország valamennyi antifasiszta politikai csoportjának képviseletében 54 delegátus vett részt rajta. Csupán Szlovénia és Macedónia delegátusai nem vehettek részt a munkában, mert ezeken a területeken igen súlyos volt a katonai helyzet. Bihaćban megalakították Jugoszlávia Népi Felszabadító Antifasiszta Tanácsát (AVNOJ), amelynek az volt a fő feladata, hogy megszilárdítsa a jugoszláv népek egységét a felszabadulásukért és a teljes egyenjogúság feltételeinek megteremtéséért folytatott harcban.

Az ülésszakon megválasztották Jugoszlávia Népi Felszabadító Antifasiszta Tanácsának Végrehajtó Bizottságát. Elnöke Ivan Ribar lett, elnökhelyettesei Ivan Milutinović,

Mile Peruničić, Sima Milošević, Vlada Zečević, Mladen Iveković és Veselin Masleša, akik az ország valamennyi antifasiszta csoportját képviselték.

A jugoszláv dolgozók választottai kifejezték elismerésüket a Szovjetunió iránt. Az Antifasiszta Tanács első ülésszakán mondott beszédében Josip Broz Tito hangsúlyozta, hogy a szovjet nép óriási érdemeket szerzett az egész emberiség előtt. A jugoszláv népet — mondotta — a Szovjetunió erejébe és legyőzhetetlenségébe vetett hit lelkesíti.

Az Antifasiszta Tanács ülésszakának munkája és az ott hozott határozatok újólag azt bizonyították, hogy a megszállók ellen folytatott népi háború egyre szorosabban összefonódik a dolgozóknak a népi demokratikus Jugoszlávia megteremtéséért vívott harcával.

Napról napra fokozódott a jugoszláv népek politikai aktivitása. 1942 decemberében Petrovacban (Bosznia) megtartották az Antifasiszta Nők Frontjának első konferenciáját. A jugoszláv nők csodálatos hőstetteket hajtottak végre a népi felszabadító harcban. Körülbelül ugyanebben az időben rendezték meg Bihaćban a jugoszláv fiatalok első antifasiszta kongresszusát is. A kongresszus arra buzdította a partizánhadsereg jelentékeny részét alkotó ifjakat és leányokat, hogy még aktívabban vegyenek részt a haza felszabadításáért vívott harcban. Itt, Bihaćban alakították meg Jugoszlávia Antifasiszta Ifjúságának Egyesített Szövetségét.

A nép az Antifasiszta Tanács Végrehajtó Bizottságának valamennyi intézkedését támogatta. A dolgozók aktívan közreműködtek a Népi Felszabadító Hadsereg szükségleteinek fedezésére és a lerombolt népgazdaság helyreállítására 1943 januárjában kibocsátott államkölcsön jegyzésében. Nagymértékben aktivizálódtak a helyi népi felszabadító bizottságok. 1943 januárjában Bihaćban konferenciát tartottak, amelyen harminc népi felszabadító bizottság kép-

viselői cserélték ki tapasztalataikat, és megvitatták az előttük álló új problémákat.

1943 végére, amikor Jugoszlávia területének már csaknem a fele felszabadult, befejezéséhez közeledett a nemzetiségi területeken a népképviseleti szervek megalakulásának folyamata. Szlovénia felszabadított területén például Kočevje városban 1943 októberében megtartották a helyi képviselők gyűlését. A képviselők megalakították a Népi Felszabadító Tanácsot mint legfelsőbb államhatalmi szervet. Ugyanezen év novemberében a Kolašin városban rendezett gyűlésen megválasztották Crna Gora Népi Felszabadító Antifasiszta Tanácsát; megalakult a Népi Felszabadító Antifasiszta Tanács a Sandžakban és a Vajdaságban is.

1943 november végén Mrkonjič Gradban összegyűltek Bosznia—Hercegovina számos nemzetiségének képviselői, és megalakították a Területi Népi Felszabadító Antifasiszta Tanácsot. Ez nagy győzelme volt a bosznia—hercegovinai területek demokratikus és hazafias erőinek, hiszen itt a múltban különösen érződött a nemzetiségi széthúzás.

A Vardar menti Macedóniában valamivel később, 1944 augusztus elején alakították meg a legfelsőbb politikai képviseletet.

Különösen aktívan folyt a népi felszabadító bizottságok szervezése Horvátországban. Itt még 1943 június közepén megalakult a Területi Népi Felszabadító Antifasiszta Tanács, amelynek vezetője Jugoszlávia nagy költője, a hetvenesztendős Vladimir Nazor volt. 1943 végére Horvátországban már több mint 100 helyi népi felszabadító bizottság működött.

Ilyen kedvező helyzetben került sor Jajcéban, az ősi boszniai városban Jugoszlávia Népi Felszabadító Antifasiszta Tanácsának második ülésszakára, amely 1943. november 29-én nyílt meg. Az ülésszakra 250 képviselőt hív-

Josip Broz Tito 1942. november 7-én Bosanski Petrovacon megszemléli az 1. proletárbrigádot

Harcok Boszniában 1943 tavaszán

A felszabadító hadsereg vezérkara 1943-ban Vis szigetén, a főhadiszálláson. Balról jobbra: Bakarić, Milutinović, Kardelj, Tito, Ranković, Vukmanović Tempo, Milovan Djilas

A Népi Felszabadító Hadsereg harcosai a felszabadított Belgrádban, 1944. október 20-án

A „Petőfi Sándor" partizánzászlóalj politikai biztosa, Ruda Jontović és helyettese, Baki Ferenc

1945. március 27: nagygyűlés Belgrádban

Szovjet katonák Belgrád utcáin

tak meg, de csak 208 tudott elmenni. A teremben egymás mellett ültek az ősz hajú, idős emberek és az ifjak; a munkásosztály és a parasztság küldöttei; a Legfelsőbb Parancsnokság tagjai és az egyszerű partizánok; a különböző vallások papjai; az egyszerű, fejkendős parasztasszonyok és az értelmiségi nők... Sokan közülük napokon át az életüket kockáztatták, az ellenség lesállásait kerülgették, hogy átjussanak a frontvonalon, és itt, ebben a városban, amelytől nem messze folyik a harc, fontos államügyeket vitassanak meg.

Az ülésszak elhatározta, hogy a Népi Felszabadító Antifasiszta Tanácsot Jugoszlávia legfelsőbb törvényhozó szervévé nyilvánítja, a Jugoszláv Nemzeti Felszabadító Bizottságot pedig, amelyet az Antifasiszta Tanács Elnöksége nevez ki, a legfelsőbb végrehajtó és adminisztratív szervvé teszi. Az ülés szünetében megtartották a választást. Jugoszlávia Népi Felszabadító Antifasiszta Tanácsának elnökévé ismét Ivan Ribart, a Jugoszláv Nemzeti Felszabadító Bizottság elnökévé pedig Josip Broz Titót választották meg. Egyidejűleg Tito megkapta a Jugoszlávia marsallja címet is.

A Jugoszláv Nemzeti Felszabadító Bizottság lett tehát az új Jugoszlávia első kormánya. Az ülésszak határozatot hozott arról, hogy Jugoszlávia demokratikus föderatív állam lesz, amelynek tagjai Szerbia, Horvátország, Szlovénia, Crna Gora, Macedónia és Bosznia—Hercegovina. Ez a határozat még szorosabban összefűzte a jugoszláv népeket a nemzeti felszabadulásért vívott harcukban. Jelenleg a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság állami címerén a nemzeti köztársaságokat jelképező hat fáklya alatt ez a dátum olvasható: 1943. november 29. Ez a nap az új Jugoszlávia születésnapjaként került be a történelembe.

A Jugoszláv Népi Felszabadító Antifasiszta Tanács második ülésszaka több okmányt is elfogadott, amelyeket he-

lyeseltek és támogattak a jugoszláv népek, s amelyek kedvező visszhangot keltettek külföldön. Többek között a szovjet kormány 1943. december 14-én kiadott nyilatkozatában kijelentette, hogy a Népi Felszabadító Antifasiszta Tanácsot a legfelsőbb törvényhozó és végrehajtó szervnek, a Nemzeti Felszabadító Bizottságot pedig Jugoszlávia ideiglenes kormányának tekinti. A Szovjetunió ezzel a nyilatkozatával kifejezésre juttatta, hogy a Kairóban székelő emigráns jugoszláv kormányt nem tekinti a jugoszláv népek képviselőjének; nem fogadta el az emigráns kormánynak azt az ajánlatát sem, hogy írjanak alá szovjet—jugoszláv barátsági szerződést.

Ennek az ülésszaknak a határozatai történelmi jelentőségűek voltak Jugoszlávia további fejlődése szempontjából. Nyilvánvalóvá tették, hogy milyen fontos változások következtek be az országban. Azok az új erőviszonyok, amelyek az Antifasiszta Tanács második ülésszakának munkájában tükröződtek, a hosszan tartó és rendkívül nehéz népi felszabadító harcban alakultak ki. A hitleristáknak és a helyi árulóknak nem sikerült nemzetiségi ellenségeskedést szítaniuk a jugoszláv népek között. Megsemmisítő csapás érte a háború előtti Jugoszlávia politikai berendezését. A jugoszláv demokratikus szövetségi állam szilárd alapra épült: a népi felszabadító bizottságokra. Egyre több ilyen bizottság alakult. Csupán Horvátországban 1944 májusában 5 területi, 19 megyei, 112 járási, 534 községi, 3029 falusi, 22 városi és 4 helyi népi felszabadító bizottság működött. Mindez azt jelentette, hogy az országban a legalsó szinttől a legfelsőig létrejöttek és megszilárdultak a népi hatalom szervei, s újabb fontos előrelépés történt a népi forradalom végső győzelme felé. A jugoszláv hazafiaknak azonban még sok nehézséget kellett leküzdeniük.

1944-ben a jugoszláv népek felszabadító harcának oly nagyok voltak a sikerei, az új hatalomnak pedig oly nagy

volt a tekintélye, hogy a nyugati hatalmak ezt már nem hagyhatták figyelmen kívül. Átszervezték Purić emigráns kormányát. A miniszterelnök Ivan Šubašić lett, aki kénytelen volt nyilatkozatot tenni „a Tito marsall parancsnoksága alatt álló Jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereg magasztos harcáról" és az összes hazafias erők egységének szükségességéről.

Josip Broz Tito és Ivan Šubašić miniszterelnök 1944. június 16-án Vis-szigeten tárgyalásokat folytattak, amelynek eredményeként megállapodást írtak alá. Eszerint a királyi kormányt olyan demokratikus emigráns politikusokból fogják megalakítani, akik nem kompromittálták magukat a népi felszabadító mozgalom elleni harccal, s a kormánynak az lesz a legfontosabb feladata, hogy segítséget nyújtson a Népi Felszabadító Hadseregnek. Az új kormány elismeri a háromesztendei harc nyomán Jugoszláviában kialakult tényleges helyzetet, elítéli a hazaárulókat, és elismerését fejezi ki a Népi Felszabadító Hadseregnek.

Šubašić 1944. július 7-én Londonban alakította meg az új kormányt. A hat miniszterből kettő az Egységes Népi Felszabadítási Front híve volt. Noha a Jugoszláv Nemzeti Felszabadító Bizottság képviselői tettek némi engedményt, a megállapodás egészében véve elismerte az országban végbement forradalmi változásokat, és megerősítette, hogy a kormány átszervezésének alapja a Nemzeti Felszabadító Bizottság lesz.

Így tehát, még mielőtt teljesen kiűzték volna az országból az ellenséget, megoldódott több olyan probléma, amely igen fontos volt mind a Hitler-ellenes harc folytatása, mind pedig az ország háború utáni berendezkedése szempontjából.

P. M. Mihajlov szovjet pilóta, aki egységével Bariban állomásozott, parancsot kapott, hogy azonnal repüljön Vis szigetére, a Jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereg Legfelsőbb Parancsnokságának székhelyére. Néhány óra múlva a vörös csillagos repülőgép leszállt az Adriai-tenger festői szigetén. Itt Mihajlov gépének személyzete azt a feladatot kapta, hogy vegyen fel utasokat, és szállítsa őket a szovjet csapatokhoz.

A repülőgépnek 1944. szeptember 19-én éjjel három órakor kellett felszállnia. A szovjet katonai misszió tagjainak kíséretében megjelent a repülőtéren a Legfelsőbb Parancsnokság tisztjeinek egy csoportja. A jugoszláv elvtársak között feltűnt egy világosszürke köpenyes, katonasapkás zömök tiszt... A gép felemelkedett... Már mélyen alattuk van az Adriai-tenger csipkés partvidéke, alig-alig látszanak Bosznia és Szerbia holdfényben fürdő, sziklás hegyei. Megcsillan a Duna ezüst szalagja. Végül a gép földet ért a romániai Craiova repülőterén. A világosszürke köpenyes utas köszönetet mondott a gép személyzetének, és a gép ajtajához sietett. A repülőtéren egy másik gép várt rá, amely Moszkvába vitte.

Mihajlov pilóta csak ekkor tudta meg, hogy az utas Tito marsall volt, aki a szovjet kormánnyal folytatandó tárgyalásokra repült Moszkvába. Az ellenség által elfoglalt terület átrepülésekor szigorú óvintézkedésekre volt szükség. Még a Legfelsőbb Parancsnokság egyes tisztjei sem tudtak arról, hogy Tito Moszkvába utazik.

A Jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereg és Partizánegységek legfelsőbb parancsnoka azért látogatott Moszkvába, mert 1944 őszére a frontokon gyökeresen megváltozott a helyzet a Hitler-ellenes koalíció javára. A német fasiszta hódítókat kiűzték a szovjet földről. A Vörös Had-

sereg különösen nagy sikereket ért el délen. A felszabadult Románia a hitleristák ellen fordította a fegyvert. A bolgár nép felkelt, megdöntötte a fasiszta kormányt, és hadat üzent Németországnak. A szovjet csapatok már a jugoszláv határon álltak. Tito marsall megegyezett a szovjet hadvezetéssel abban, hogy a szovjet csapatok bevonulnak Jugoszláviába, és együttműködnek a Népi Felszabadító Hadsereggel. Kérésére a szovjet kormány elhatározta, hogy felszereli, felfegyverzi és ellátja minden szükségessel a Jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereg jó néhány hadosztályát, főként azokat, amelyek Közép-Szerbiában és Belgrád irányában tevékenykednek. A jugoszláv csapatok 1944 őszén mintegy 53 000 puskát, több mint 10 000 revolvert, körülbelül 4000 harckocsi-elhárító fegyvert, 4000 ágyút és aknavetőt kaptak. Ezenkívül 1944-ben és 1945 elején a jugoszláv hadsereg kapott 491 repülőgépet, 65 harckocsit, 1329 rádió adó-vevőt és egyéb haditechnikai felszerelést. E segítség révén a Népi Felszabadító Hadsereg egységei jelentősen megerősödtek. A Belgrád és Niš irányában harcoló négy hadtestet két hadseregcsoportba vonták össze.

1944 szeptemberében Jugoszlávia, Görögország és Albánia területén nagy német erők állomásoztak: összesen 30 hadosztály, amelyek két hadseregcsoportba, az *F* és az *E* hadseregcsoportba tartoztak. A *E* hadseregcsoport csapatai A. Löhr tábornok parancsnoksága alatt Görögország és Albánia területén állomásoztak, az *F* hadseregcsoport egységei pedig M. von Weichs tábornagy parancsnoksága alatt Jugoszláviában. Az *F* hadseregcsoport több mint 20 hadosztályból és dandárból állt, összesen mintegy 270 000 emberrel. Az öt magyar hadosztály közel 30 000 emberrel rendelkezett. Rajtuk kívül ott volt még 270 000 felfegyverzett jugoszláv kollaboráns. Jugoszláviában tehát az ellenség nagy erőkkel, körülbelül 570 000 emberrel rendelkezett.

A szovjet csapatok még 1944. szeptember 6-án elfoglal-

ták a román—jugoszláv határnál levő Turnu Severin román várost. Ezzel kapcsolatban a Jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereg Legfelsőbb Parancsnoksága hadseregparancsban leszögezte, hogy elérkezett az örömteli nap, amelyre az egész ország három és fél éven át várt: a szovjet hadsereg elérte a jugoszláv határt. Szeptember 22-én a 2. Ukrán Front balszárnyának erői átkeltek a Dunán, és megkezdték harcukat jugoszláv földön. Egy héttel később, szeptember 28-án a 3. Ukrán Front csapatai megindították a belgrádi hadműveletet, majd néhány nap múlva széles fronton támadást indítottak, hogy egyesüljenek a Jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereg egységeivel. Ezzel egyidejűleg támadtak a Bolgár Hazafias Front csapatai. Jugoszlávia más területein a Népi Felszabadító Hadsereg szintén aktív támadó hadműveleteket indított. Ennek eredményeként 1944 szeptember végére a Népi Felszabadító Hadsereg felszabadította az ország nagyobb részét.

A belgrádi hadműveletben három ország fegyveres erői vettek részt. A fő erőt a szovjet csapatok képviselték, összesen 19 lövészhadosztállyal, egy gépesített gárdahadtesttel és sok más egységgel; mindezek felvonultattak több mint 3000 löveget és aknavetőt, mintegy 500 harckocsit és közel 2000 repülőgépet; a Jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereg bevetett négy hadtestet, 15 hadosztállyal, a bolgár Hazafias Front hadseregéből tíz hadosztály vett részt a harcokban.

Csaknem két héten át tartó harcokban a szovjet és a jugoszláv csapatok két részre vágták az ellenséges csoportosítást, és a németek balkáni erői előtt elvágták Belgrád felé a visszavonulás útját. Az elkeseredett, véres harcok éjjel-nappal folytak. A testvéri jugoszláv földön a szovjet harcosok ezrei tanúsítottak példátlan hősiességet és önfeláldozást. A lakosság és a Népi Felszabadító Hadsereg örömmámorban fogadta szovjet testvéreit. Nagyszerűen fejezte

ki az egész jugoszláv nép érzéseit Miroslav Otović, a Crna Gora-i proletár brigád harcosa: „Úgy vártuk a Vörös Hadsereget, mint szikkadt föld az esőt, mint gyermek a rég nem látott szülőt. És eljött, hatalmasan és legyőzhetetlenül, hogy segítsen nekünk megtörni az ellenséget és kivívni a szabadságot."

Ezekben a napokban hősiesen harcoltak a 4. gépesített gárdahadtest katonái V. I. Zsdanov tábornok parancsnoksága alatt. Három nap alatt megtettek 150 kilométert, és október 15-én estére Belgrád alá, az Avala-hegy körzetébe értek. Itt a hadtest egyesült a P. Dapčević tábornok parancsnoksága alatt álló 1. jugoszláv hadseregcsoporttal, és támadást intézett a főváros ellen. Másnap megkezdődött a főváros ostroma, amely több napig tartott.

Belgrádot és környékét erős fasiszta csoportosítás, több mint 20 000 ember védte, 40 harckocsival és körülbelül 170 löveggel és aknavetővel. A németek két védelmi vonalat építettek ki a város körül. A lövegeket vasbeton fedezékekbe helyezték. A tereken és az útkereszteződéseknél beton- és föld-faerődök álltak. A várost aláaknázták és több ellenállási gócra osztották.

A főváros ostromában a Jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereg nyolc hadosztálya, két megerősített szovjet lövészhadosztály és a 4. gépesített gárdahadtest vett részt. A 3. Ukrán Front parancsnoka Sz. Sz. Birjuzov vezérezredesre és I. I. Nyegyelin tüzér vezérezredesre bízta a szovjet és a jugoszláv csapatok együttműködésének megszervezését, amely döntő fontosságú volt Belgrád ostroma szempontjából.

A hitleristák elkeseredett ellenállását leküzdve a szovjet és a jugoszláv harcosok szorosan együttműködve haladtak előre. Egyik városnegyedet a másik után foglalták el. A város központjához közeledve a front annyira össze-

szűkült, hogy egyes támadó hadosztályok csupán néhány utcában nyomultak előre.

A támadó csapatokat hatékonyan segítette a tüzérség. Szovjet részről nagy tüzérségi erőket összpontosítottak. Az ostrom kezdetén 300 löveg és aknavető állt rendelkezésre, két nap múlva már ennek a duplája. A szovjet hadvezetés azonban a nagy rombolás elkerülése és a lakosság életének megvédése érdekében megparancsolta csapatainak, hogy nagyon óvatosan alkalmazzák ezt a nagy tűzerőt.

Igen bátran harcoltak a V. A. Szugyec repülő vezérezredes parancsnoksága alatt álló 17. szovjet légi hadsereg pilótái. A számukra ismeretlen hegyes terep rendkívül nehéz körülményei között aktívan támogatták a szovjet és a jugoszláv szárazföldi csapatok hadműveleteit. Nem volt összefüggő frontvonal, ezért az egyes repülőtér-kiszolgáló egységeknek naponta többször is vissza kellett verniük a hitleristák támadásait.

A belgrádiak ezrei segítették a városba behatoló szovjet és jugoszláv csapatokat. Rendkívül elkeseredett harcok folytak, a németek minden utcát, minden házat, minden emeletet a végsőkig védelmeztek.

A városban tevékenykedtek a Jugoszláv Kommunista Párt városi bizottsága által szervezett harci csoportok, amelyekben több mint kétezer fegyveres harcos küzdött. Harcuk feltette a koronát arra a hősies küzdelemre, amelyet a jugoszlávok 1941-ben indítottak meg, és több mint három évig folytattak.

Október 19-én estére már csak a régi vár, a Kalimegdan, a Terrazije, a Száva-híd mellett egy kis terület és Čukarica maradt a hitleristák kezén. Hamarosan kénytelenek voltak feladni ezeket a pontokat is, és szaporán átkelni a Száva bal partjára.

Néhány óra múlva a jugoszláv harcosok kitűzték a háromszínű, ötágú csillagos zászlót a város akkori legmaga-

sabb épületére. Az éjszaka folyamán a szovjet harckocsizók és a jugoszláv harcosok támadást indítottak a Kalimegdan ellen, s kora reggel a felszabadított erődben V. I. Zsdanov szovjet tábornok és Peko Dapčević jugoszláv tábornok testvérként átölelhették egymást. Október 20-án déli 12 órakor Zsdanov tábornok ezt jelentette a 3. Ukrán Front parancsnokának: „Az erődöt elfoglaltuk. A várost teljesen megtisztítottuk."

Dapčević tábornok, a Jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereg 1. hadseregcsoportjának parancsnoka szintén jelentést tett Josip Broz Tito legfelsőbb parancsnoknak a történelmi jelentőségű feladat sikeres végrehajtásáról.

Tito marsall hamarosan az alábbi parancsot adta ki: „Hétnapi súlyos és véres harcok után, 1944. október 20-án Népi Felszabadító Hadseregünk egységei a hős Vörös Hadsereg egységeivel vállvetve felszabadították Belgrádot, a szövetséges demokratikus Jugoszlávia sokat szenvedett fővárosát.

Ez a győzelem, amelyet népünk legveszedelmesebb ellensége, a német megszállók felett arattunk, különösen jelentős azért, mert Belgrád felszabadításáért vérüket ontották a hősi Šumadija fiai, a hősi Krajina és Bosznia más vidékeinek fiai, a hősi Crna Gora, Zágráb, a horvát Zagorje fiai, Lika, Dalmácia, Szlavónia, a Vajdaság és Szlovénia hős fiai. Ez a győzelem annál is nagyobb jelentőségű, mivel a dicső, testvéri Vörös Hadsereg csapataival közösen vívtuk ki."

A jugoszláv főváros felszabadítása a szovjet és a jugoszláv harcosok nagy hőstette volt, annak a fegyverbarátságnak az eredménye, amelyet a Belgrádért vívott harcokban elesett szovjet és jugoszláv hősök vére pecsételt meg.

Jugoszlávia Népi Felszabadító Antifasiszta Tanácsának Elnöksége nagyra értékelte a szovjet és a jugoszláv harco-

sok hőstetteit, kitüntette a Jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereg 794 harcosát, valamint a Vörös Hadsereg több mint 2000 katonáját és tisztjét. 13 szovjet harcos megkapta a Jugoszláv Nép Hőse címet.

A Szovjetuniótól rendjeleket és érmeket kapott a szovjet csapatokkal együtt harcoló jugoszláv csapatok 300 harcosa és parancsnoka. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége 1945. június 19-én megalapította a „Belgrád felszabadításáért" érmet.

Távolabbról még ágyúdörgés hallatszott, de a felszabadított fővárosban már megkezdődött az új élet. Ide költözött át a Népi Felszabadító Antifasiszta Tanács, a Nemzeti Felszabadító Bizottság és a Legfelsőbb Parancsnokság. Belgrád az új, népi Jugoszlávia fővárosa lett.

1944 végére teljesen felszabadult Szerbia, Macedónia, Crna Gora, Dalmácia, továbbá Bosznia—Hercegovina nagy része. A szovjet csapatokkal együttműködő Népi Felszabadító Hadseregnek a háború kitörése óta először volt szilárd és biztos hátországa.

A felszabadított területen meg kellett küzdeni a népgazdaság helyreállításának és az új államhatalmi szervek megalakításának bonyolult problémáival. A dolgozók a Kommunista Párt vezetésével tevékenyen részt vettek az építőmunkában.

A Jugoszláviában kialakult helyzet nyugtalanságot keltett az emigránsok körében. Néhány nappal Belgrád felszabadítása után Šubašić sietve hazautazott, hogy újabb tárgyalásokat folytasson a Nemzeti Felszabadító Bizottsággal. 1944. november 2-án Tito marsall és Ivan Šubašić megállapodást írt alá, amelynek értelmében az államformáról csak a háború befejezése után döntenek, s addig a király sem térhet haza az országba. Funkcióit régenstanács fogja gyakorolni, amelyet a Jugoszláv Nemzeti Felszabadító Bizottság hozzájárulásával a király nevez ki. II. Péter

király azonban megmakacsolta magát, és gátolni igyekezett az egységes kormány megalakítását.

A jugoszláv kérdést 1945 februárjában a három nagyhatalom vezetőinek jaltai konferenciája is megvitatta. A konferencia egy egységes ideiglenes kormány azonnali megalakítását indítványozta. Egy hónap múlva meg is alakult ez a kormány. A demokratikus, szövetségi Jugoszlávia ideiglenes népi kormányának elnöke Josip Broz Tito marsall lett. Külügyminiszterré Ivan Šubašićot nevezték ki. A minisztériumok és főhatóságok többsége a Jugoszláv Nemzeti Felszabadító Bizottság tagjainak vezetése alá került. Az új kormányban részt vett az emigráns királyi kormány öt tagja is.

Néhány nap múlva a Szovjetunió elismerte az új, népi hatalmat, s példáját más államok kormányai is követték.

Jugoszlávia ideiglenes népi kormánya rövidesen fontos lépést tett: 1945. április 11-én Moszkvában aláírta a szovjet—jugoszláv barátsági, kölcsönös segélynyújtási és háború utáni együttműködési szerződést. Ez még jobban megszilárdította a fiatal népi állam nemzetközi helyzetét.

Az új életet építve a jugoszláv népek folytatták a fő feladat teljesítését, vagyis hazájuk végleges és teljes felszabadítását a hitlerista megszállók uralma alól.

A jugoszláv dolgozók legjobb fiaik és leányaik millióinak vérével és életével fizettek a győzelemért. Jugoszlávia 1 706 000 embert vesztett, vagyis lakosságának mintegy 11 százalékát. Közülük 306 000 ember a Népi Felszabadító Hadsereg és Partizánegységek soraiban esett el. Jugoszláviában összesen körülbelül 4 millió embert érintettek a közvetlen háborús megpróbáltatások. Az ország lakosságának egynegyedét!

Nagy veszteségeket szenvedett a Jugoszláv Kommunista Párt, amely a hitlerista megszállás első napjaitól fogva vezette a nép felszabadító harcát. A háború alatt körülbelül

50 000 kommunista vesztette életét. Ám az óriási veszteség ellenére a Kommunista Párt taglétszáma növekedett. A háború végén Jugoszláviában a Kommunista Pártnak több mint 141 000 tagja volt. Azok közül a harcosok közül, akik 1941-ben megindították a fegyveres felkelést, kevesen érték meg a népi forradalom győzelmének nagy napját. A háború előtti 12 000 kommunistából 3000 maradt életben.

1945 augusztusában a Népi Felszabadító Antifasiszta Tanács átalakult ideiglenes nemzetgyűléssé, amely törvényt hozott az alkotmányozó nemzetgyűlés megválasztásáról. A választást 1945. november 11-én tartották meg. A győzelmet a Kommunista Párt vezette Egységes Népi Felszabadítási Front jelöltjei szerezték meg. 1945. november 29-én megnyílt az alkotmányozó nemzetgyűlés, és kikiáltotta a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaságot, végleg megszüntetve a királyságot. Ezért november 29-e nemzeti ünnep, a köztársaság napja lett.

Jugoszláviában örökre eltörölték a tőkések és a földesurak uralmát. Az ország népei helyreállították a háború által lerombolt gazdaságot, megteremtették az új, szocialista államot. Napjainkban a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság a Jugoszláv Kommunisták Szövetségének vezetésével sikeresen építi a szocializmust.

LENGYELORSZÁGOT NEM GYŐZTÉK LE

1939. augusztus 31-ről szeptember 1-re virradó éjjel azok a rádióhallgatók, akiknek készüléke a Lengyelország határa mellett fekvő Gleiwitz német város rádióállomásának hullámhosszára volt beállítva, egyszer csak azt hallották, hogy adás közben pisztolylövések dörrennek és lengyel kiáltások harsannak a stúdióban.

Azon az emlékezetes éjszakán senki sem tudta, hogy mindezt Canaris kémfőnök emberei és Himmler gestapósai szervezték meg. Az egyik koncentrációs táborból kihoztak lengyelül tudó bűnözőket, és megtámadtatták velük a gleiwitzi rádióállomást. A bűnözőket ezután agyonlőtték, majd világgá kürtölték, hogy a lengyelek megpróbálták elfoglalni a rádióállomást. Néhány órával a gleiwitzi provokáció után a „Schleswig-Holstein" német sorhajó, amely már korábban a Gdański-öbölbe érkezett, tüzet nyitott a Westerplatte-félszigeten levő lengyel laktanyákra és raktárakra. Ezek voltak a második világháború első lövései.

A fasizmusnak születése pillanatától fogva a provokáció volt az egyik legfontosabb harci eszköze. Ezúttal is ehhez folyamodott. Himmler megszervezte a provokációt, Hitler kirobbantotta a háborút.

Szeptember 1-e után Lengyelországban villámgyorsan peregtek az események. Nagy számú repülőgép és harckocsi támogatásával körülbelül 60, a határon jó előre összevont német hadosztály tört be az országba. A hitleristák, leküzdve a lengyel csapatok helyenként erős ellenállását, Varsó felé törtek. A vezérkarnál Okuliczky alezredes, az ügyeletes tiszt vette az ellenséges betörés hírét, és 5 óra 45

perckor riadót rendelt el. Ezzel az alezredessel később még találkozni fogunk.

A német—lengyel háború Lengyelország teljes vereségével és megszállásával végződött. „1939 szeptembere a burzsoá Lengyelország történetének utolsó lapja volt" — mondotta később Władisław Gomułka. A lengyel burzsoázia húszesztendei uralmának mérlege a burzsoázia csődjét mutatta.

Lengyelország azon országok közé tartozott, amelyeknek területén Hitler megindította a népeknek oly sok bánatot és szenvedést okozó hadjáratát. Hitler nem rejtette véka alá azt a tervét, hogy kiirtja a lengyeleket, és Lengyelországot németekkel telepíti be. A 10 milliónyi lakosú nyugati lengyel vajdaságokat a birodalomhoz csatolta, a többit pedig főkormányzóságnak nyilvánította, melynek élére 1939 október közepén a véres kezű Hans Frankot állította. Az általunk ismert ezer német koncentrációs tábornak csaknem a fele lengyel területen volt.

A hitlerista megszállás évei Lengyelországban a terrornak, a lengyel nép emberi és nemzeti megcsúfolásának évei voltak. A német fasiszta gaztettek kivizsgálására alakított lengyel bizottság adatai szerint a hitleristák 300 települést felgyújtottak, egynegyedüket porig égették. Franciaországnak Oradourja volt, Csehszlovákiának Lidicéje, Lengyelországnak pedig hetvennégy Oradourja és Lidicéje . . .

A nemzeti függetlenség elvesztése megrendítette a lengyel hazafiakat. Tisztában voltak azzal, hogy vissza kell állítani a lengyel államiságot. Az ennek érdekében indított harcban azonban a különböző osztályoknak különböző céljaik voltak, ami viszont meghatározta az ellenállási mozgalom különböző formáit.

A lengyel felszabadító mozgalomban két politikai irányzat alakult ki. Az egyik a polgári és kispolgári csoportok irányzata volt; ezeknek a Párizsban megalakult, majd Lon-

donba áttelepült lengyel emigráns kormány volt a vezetőjük. A másik, ezzel ellentétes politikai irányvonalat a baloldali antifasiszta politikai csoportok által vezetett hazafias és forradalmi erők képviselték; itt döntő szerepet játszottak a kommunisták.

A megszállás első hónapjaiban a lengyel liberális burzsoáziának még nagy befolyása volt a közvéleményre, mert figyelembe vette a lakosság többségének hangulatát, amely harcolni akart a német fasiszta megszállók ellen. A burzsoázia demagóg céllal elítélte a csődbe jutott háború előtti rendszert és annak úgynevezett szanációs politikáját,[1] amely katasztrófába sodorta az országot. Megalakították az emigráns kormányt, amelynek feje a liberális Władisław Sikorski, Piłsudski és a szanációs politika ellenfele lett; ez a kormány előbb Franciaország, majd Anglia felé orientálódott, úgy állítva be ezeket a hatalmakat a lengyel nép előtt, mint felszabadítókat. Az emigráns kormány támogatásával Lengyelországban különleges fegyveres alakulatok szerveződtek, amelyek képzett tisztekkel és bizonyos fegyvertartalékokkal rendelkeztek.

Az emigráns kormány illegális katonai szervezetébe, az úgynevezett Fegyveres Harci Szövetségbe, amely később a Honi Hadsereg (Armia Krajowa) nevet kapta, beléptek azok a parasztok, munkások, városi kispolgárok és értelmiségiek, akiknek nem volt más lehetőségük a Hitler-ellenes harcban való részvételre. „Nyomatékosan hangsúlyozni kell — mondotta Gomułka —, hogy a Honi Hadsereg katonáinak tömege és az alacsonyabb rangú tisztek nagy része becsületes, hazafias érzelmű és gondolkodású lengyelekből állt, akik mindenáron harcolni akartak a megszállók ellen . . ."

A hadsereg legfelsőbb és középszintű vezetése azonban

[1] Piłsudski és hívei az ország szanálását — megújítását, „egészségessé tételét" — ígérték. — *Szerk.*

a reakciós burzsoá körök kezében volt, amelyek korlátozni akarták az antifasiszta harcot, és nem akarták megengedni, hogy a néptömegek a legcsekélyebb mértékben is gátolják a reakciónak azt a törekvését, hogy visszaállítsa — ha némileg új formában is — a régi reakciós rendszert. A burzsoázia arra intette a népet, hogy törődjön bele a sorsába, és várjon türelmesen jobb időkre. A lengyel burzsoázia ezekben a nehéz napokban sem tanult semmit, s továbbra is szovjetellenes politikát folytatott.

Władisław Gomułka helyesen mutatott rá, hogy a szovjetellenes politika nem a szanációs politikusok monopóliuma volt. Ezt a politikát valamennyi burzsoá párt és csoport a magáévá tette, azok is, amelyek a belpolitikában nem értettek egyet a szanációs rezsimmel.

A nép felszabadító harcának kibontakozását igen megnehezítette az antifasiszta erők szétforgácsoltsága. Az országban közel 300 illegális szervezet működött, amelyeknek taglétszáma néhány tucat és több tízezer között váltakozott. Ez a kép még a háború előtti helyzetre utalt, amikor tréfásan azt mondották, hogy minden lengyelre két párt jut.

Nehéz volt Lengyelországban a kommunista mozgalom helyzete. A különböző városok kommunista csoportjainak nemhogy a kommunista világmozgalommal, de gyakran még egymással sem volt semmilyen kapcsolatuk. A lengyel munkásosztályt tragikus helyzetbe sodorta, hogy történetének egyik legnehezebb időszakában megfosztották élcsapatától, a Kommunista Párttól, amelyet a Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottsága 1938-ban indokolatlanul feloszlatott. A lengyel forradalmi mozgalomban politikai válság következett be, amely különösen a hitlerista megszállás első időszakában, vagyis 1941 júniusáig érezteti hatását.

Leküzdve a nehézségeket és a lengyel nép jelentős ré-

szén eluralkodott apátiát, a kommunisták jó néhány baloldali antifasiszta szervezetet alakítottak, amelyek megindították a felszabadító harcot. Ezeknek a szervezeteknek azonban nem volt sem egységes központjuk, sem világos politikai programjuk. Ebből fakadtak azok a dogmatikus és szektás tendenciák, amelyek a kommunisták között akkor lezajlott sok vitában — különösen Lengyelország felszabadulás utáni államrendszerével kapcsolatban — felszínre kerültek.

S jóllehet a lengyel nép felszabadító mozgalma spontán és nem tömeges jellegű volt, egyes kommunisták pedig hibákat is követtek el, abban az időben mégis a baloldali antifasiszta csoportok alkották az egyetlen olyan mozgalmat, amely aktív és kompromisszumok nélküli harcot hirdetett az ellenség ellen, és nemcsak általános demokratikus jelszavakat, hanem osztályjelszavakat is kiadott. Ezek az első forradalmi szervezetek előkészítették a talajt a munkásosztály marxista—leninista pártjának mint a hitlerizmus ellen vívott harc vezető erejének létrehozásához.

A lengyel hazafiak elsőként indítottak nyílt fegyveres harcot a hitlerista megszállók ellen, s harcuk kezdettől fogva igazságos, felszabadító harc volt. Más országok antifasisztái, akik később kerültek a német fasiszta megszállók igájába, példát vettek a lengyelekről, lelkesedtek értük, tanulmányozták harci tapasztalataikat. A lengyel hazafiaknak a háború első időszakában vívott felszabadító harca ezért vált nemzetközi jelentőségűvé.

Amikor a hitleri Németország hitszegően megtámadta a Szovjetuniót, teljesen megváltozott a nemzetközi helyzet, és a lengyel nép sorsában is fordulat állt be. A lengyelek felocsúdtak. Felszabadító harcuk megélénkült. A nép hitt benne, hogy a szabadság keletről jön, és lelkesedett azért, hogy a Szovjetunió harcol a hitleri Németország ellen.

Ennek a fordulatnak a maguk módján a londoni reakciós

emigráns körök is örültek. Hivatalos lapjuk, a „Biulletyn Informacyjny" 1941. június 26-án ezt írta:

„Azt, ami 1941. június 22-én történt, rendkívüli szerencsénknek kell tekintenünk, mert egyik ellenségünk vereséget mér másik ellenségünkre, és mindkettő, a győztes és a legyőzött is, elvérzik és megsemmisül... Ami június 22-én történt, megment bennünket attól az egyenlőtlen harctól, amelyet holnap, Németország megsemmisítése után kellene Moszkvával vívnunk."

A lengyel reakció örült a hitleristák keleten elért első sikereinek, és abban reménykedett, hogy a Szovjetuniót hamarosan szétzúzzák. Az emigráns kormány, nyilvánvalóan azt a napot várva, amikor a Szovjetunió összeomlik, utasítást adott lengyelországi szervezeteinek, hogy ne folytassanak aktív harci cselekményeket a hitleristák ellen, hanem „álljanak lábhoz tett fegyverrel". Ámde a fasizmus igájában senyvedő nép nemcsak azt követelte, hogy harcoljanak a megszállók ellen, hanem azt is, hogy kössenek szövetséget a Szovjetunióval. Sikorski tábornok emigráns kormánya 1941 júliusában egyezményt kötött a Szovjetunióval, amelynek értelmében a Szovjetunió területén Anders tábornok parancsnoksága alatt lengyel hadsereg alakult.

A lengyel hazafiak fokozták harcukat a német megszállók ellen. Azokban a napokban Łódźban egy megölt hitlerista mellén cédulát találtak ezzel a szöveggel: „A szovjet—lengyel egyezmény életbe lépett."

A lengyel nép antifasiszta mozgalmának fontos eseménye volt, hogy 1942 januárjában megalakult a Lengyel Munkáspárt, a munkásosztály forradalmi pártja. A Lengyel Munkáspárt megalakulásának napjától fogva egészen a háború végéig elsősorban azon dolgozott, hogy partizánosztagokat szervezzen a hitlerista megszállók elleni harcra, és előkészítse a fegyveres felkelést.

A Lengyel Munkáspárt azonnal hozzálátott a népi fegyveres erők, a Népi Gárda megszervezéséhez. A Népi Gárda szabályzata kimondta, hogy a hadseregnek tagja lehet minden lengyel, minden őszinte hazafi, tekintet nélkül arra, hogy melyik párthoz tartozik; tagja lehet mindenki, aki szereti hazáját, és kész aktívan harcolni a hitleristák ellen.

A Népi Gárda első osztagai és parancsnoksága Varsóban alakultak meg. Ugyanitt volt a Lengyel Munkáspárt Központi Bizottsága. Lengyelország megszállása alatt mindvégig Varsó volt a lengyel nép felszabadító mozgalmának központja. 1942 május—júniusában innen indultak el a Népi Gárda első partizánosztagai, hogy felvegyék a harcot a megszállókkal a parczewi és a lublini erdőkben. A fővárosban különösen aktívan működtek a hazafias erők diverziós csoportjai.

Ámde Varsóban, továbbá Lengyelország más városaiban és vidékein léteztek más fegyveres osztagok is. Ezek az emigráns kormány befolyása alatt álltak, s később, 1942-ben beolvadtak a Honi Hadseregbe. Helytelenül tennénk és megsértenénk sok becsületes és bátor harcost, ha a Honi Hadsereg egész tevékenységét ócsárolnánk, ha sok egyszerű harcosának önfeláldozó küzdelmét azonosítanánk a vezetők politikájával és magatartásával. Sok olyan esetről tudunk, amikor a Honi Hadsereg egységei a felső vezetés parancsai ellenére a szovjet partizánokkal és a Népi Gárda partizánjaival együtt harcoltak a német fasiszta megszállók ellen. De nem feledkezhetünk meg más tényekről sem, amelyek szégyenbélyegként égnek a londoni emigráció reakciósainak homlokán. Ezek az urak testvérháborút szítottak. A lengyel nép nem felejti el az 1943 augusztusában Borowónál elkövetett gaztettet, ahol a reakciós bandák megtámadták a Népi Gárda egyik osztagát, és kegyetlenül meggyilkoltak 28 embert. Ugyanilyen esetek fordultak elő a siedlcei, a kielcei, a puławyi járásban és Varsóban.

1942 második felében még inkább megélénkült a lengyelországi felszabadító mozgalom. Ez elsősorban azzal magyarázható, hogy a Vörös Hadsereg a Volga menti sztyeppéken és a szovjet—német front más szakaszain hősiesen védekezett, majd pedig ellentámadásba ment át. A lengyel hazafiak tudták, hogy sorsuk a keleti fronton dől el. Fokozták diverziós tevékenységüket a gyűlölt hódítók ellen. 1942 október elején a Népi Gárda harcosai támadást intéztek a varsói vasúti csomópont ellen, s ennek eredményeként Varsó és más városok között a vasúti összeköttetés hosszú időre megszakadt. Válaszul a németek letartóztatták és felakasztották Varsóban a Lengyel Munkáspárt 50 aktivistáját. A partizánok elhatározták, hogy bosszút állnak elvtársaikért. Felrobbantották a német tisztekkel zsúfolt Café Clubot és a „Nowy Kurier Warszawski" című fasiszta szennylap szerkesztőségét.

A Vörös Hadsereg sztálingrádi győzelme döntő hatással volt mind a második világháború frontjain folyó hadműveletekre, mind az európai népek felszabadító mozgalmára. A Lengyel Munkáspárt lapja, a „Trybunę Wolności" 1942. december 1-én azt írta, hogy a szovjet csapatok győzelmes előrenyomulása a Vörös Hadsereg megnövekedett erejét mutatja. Nyilvánvaló az is, hogy a Vörös Hadsereg tervszerűen, szisztematikusan újabb nagy hadműveleteket készít elő az egész fronton. A szovjet győzelmek meghiúsították a lengyel reakció terveit, amely arra számított, hogy Lengyelországot az angol—amerikai csapatok foglalják el. A lengyel reakciós körök fokozták szovjetellenes tevékenységüket. 1943 februárjában az emigráns kormány nyilatkozatot tett közzé arról, hogy igényt tart a Szovjetunióval egyesült ukrán és belorusz területekre. Támogatta a hitleristák provokációját, akik Katyńban meggyilkoltak több ezer lengyel tisztet, és ezt a gaztettet a szovjet hatóságok számlájára írták.

Ezért a szovjet kormány megtagadta az együttműködést a lengyel emigráns kormánnyal, és 1943. április 25-én megszakította vele a diplomáciai kapcsolatokat.

A lengyel reakciós körök azon voltak, hogy befolyásuk alá vonják Lengyelországban a Hitler-ellenes népi mozgalmat, s hogy ez a mozgalom ne annyira Németország, hanem inkább a győzelmes szovjet csapatok és a Népi Gárda egyre erősödő osztagai ellen forduljon. Az emigráns kormány, hogy végleg el ne veszítse a lengyel nép bizalmát, alulról jövő nyomásra 1943 közepén kénytelen volt a „lábhoz tett fegyverrel állni" jelszót a „korlátozott harc" jelszavával felcserélni. A taktika megváltoztatása egybeesett azzal, hogy a Honi Hadsereg parancsnokává Tadeusz Bór-Komorowskit, a varsói felkelés későbbi „hősét" nevezték ki.

Ebben a bonyolult helyzetben rendkívül fontos volt a hazafias nemzeti erők összefogása. A kommunisták már a megszállás első napjaiban nemzeti egységfront megalakítását javasolták. 1943 januárjában pedig nyílt levelet intéztek az emigráns kormány lengyelországi képviseletéhez, az ún. delegaturához, amelyben elítélték a provokációs gyilkosságokat, felszólították a kormányt, hogy mondjon le a végzetes szovjetellenes politikáról, és a hitlerista megszállók elleni hatékony harc érdekében fogjon össze a hazafias erőkkel. 1943 második felében a Lengyel Munkáspárt Központi Bizottsága „Miért harcolunk?" címmel még egy fontos programnyilatkozatot tett közzé, amelyben leleplezte az emigráns kormány áruló, nemzetellenes tevékenységét, és megfogalmazta azokat a legfontosabb feladatokat, amelyek a lengyel nép előtt álltak történelmének ebben a felelősségteljes időszakában. 1943 január—február folyamán a Lengyel Munkáspárt Központi Bizottságának küldöttsége Gomułka vezetésével tárgyalásokat folytatott az emigráns kormány megbízottaival az akcióegység megteremtéséről.

A tárgyalások azonban a reakciós körök hibájából nem jártak eredménnyel.

1943-ban a Lengyel Munkáspárt vezetése alatt jelentősen megélénkült a Népi Gárda tevékenysége. Nem teljes adatok szerint több mint 200 akciót hajtott végre, s ezek eredményeként a partizánok megöltek és megsebesítettek több mint 1500 megszálló katonát. A Népi Gárda Lengyelország keleti területein küzdő egységei szoros kapcsolatot építettek ki a szovjet partizánokkal. Több, együtt harcoló lengyel és szovjet partizánegység a parczewi erdőben 1942 december elején lezajlott négynapos harcban és az 1943 április végén lezajlott ütközetben esett át a tűzkeresztségen; az egységek nagy veszteségeket okoztak az ellenségnek emberben és haditechnikában.

Az 1943-as évnek fontos eseménye volt a varsói gettóban kitört fegyveres felkelés, amely csaknem két hónapig, áprilistól júniusig tartott. A lengyel hazafiak, különösen a Lengyel Munkáspárt, támogatták a felkelőket, ahogy csak tudták. A felkelés, bár a németek kegyetlenül leverték, újabb lökést adott az antifasiszta harcnak.

1943-ban a lengyel nép felszabadító mozgalmának jelentős eseménye volt az is, hogy miután a reakciós Anders tábornok hadserege Iránba távozott, a lengyel kommunisták és a Szovjetunióban 1943 tavaszán megalakult Lengyel Hazafiak Szövetségének tagjai a Szovjetunió területén hozzáfogtak a valóban demokratikus lengyel hadsereg megszervezéséhez. Ennek első hadosztálya 1943 októberében Lenino falu mellett bocsátkozott harcba.

A lengyel nép tehát 1943-ban, a súlyos veszteségek és szenvedések ellenére nagy sikereket ért el a felszabadító harcban, és megteremtette a feltételeket ahhoz, hogy ez a harc a következő évben tovább terebélyesedjék.

1944 az új élet születésének esztendeje lett Lengyelországban. A Vörös Hadsereg csapatai és a lengyel hadosztá-

lyok ekkor kezdték el felszabadítani az országot. E kedvező körülmények közepette a Lengyel Munkáspárt indítványozta, hogy az összes demokratikus és hazafias szervezetek képviselőiből hozzanak létre egy olyan széles körű politikai képviseletet, amely vezetné a népnek a nemzeti függetlenségért, a társadalmi és politikai jogokért folytatott harcát.

1944. január 1-re virradó éjjel Varsóban a demokratikus pártok és szervezetek húsz képviselője megalakította a lengyel nép illegális parlamentjét, az Országos Népi Tanácsot; elnökévé Bolesław Bierutot választotta. Az Országos Népi Tanács első teljes ülésén fontos határozatokat hozott: elfogadott egy nyilatkozatot, elfogadta a népi tanácsok ideiglenes működési szabályzatát, a Népi Hadsereg megalakításáról szóló határozatot stb. Az Országos Népi Tanács megalakulása új szakasz kezdetét jelentette annak a harcnak a történetében, amelyet a lengyel proletariátus a nép összes hazafias és demokratikus erőinek egyesítéséért folytatott. A tanács által meghirdetett program összhangban volt a demokratikus forradalom feladataival, és a lengyel nép legszélesebb rétegeinek érdekeit fejezte ki.

Az Országos Népi Tanács megalakulása nagy zavart keltett a burzsoá-földesúri táborban. Az emigráns kormány az őt támogató pártokkal együtt elhatározta, hogy ellensúlyozására megalakítja a Nemzeti Egység Tanácsát, amely sugalmazóinak és létrehozóinak hosszas alkudozása után 1944. március 12-én végre megalakult.

A reakciónak ez a manővere azonban nem tudta megakadályozni, hogy az Országos Népi Tanács egyre nagyobb befolyásra tegyen szert az országban. 1944 májusában a tanács küldöttsége átment a fronton, meglátogatta az 1. Lengyel Hadsereget, tárgyalásokat folytatott a szovjet kormánnyal és a Lengyel Hazafiak Szövetségével; az utóbbiak az Országos Népi Tanácsot elismerték Lengyelország leg-

főbb államhatalmi szervének. A szovjet kormány teljesítette a küldöttség kérését, és növelte a fegyverszállítást a Népi Hadsereg részére. A partizánok most már nagy területen hosszan tartó harcokba bocsátkozhattak a hitleristákkal. A lublini vajdaság területén például a német büntetőosztagokkal vívott ütközet két hétig, 1944. június 10-től 24-ig tartott. Ostrów környékén partizánkörzet alakult ki, ahol a hatalom a helyi népi tanács kezében volt. Folytatódott a sikeres partizánharc a janówi erdőben is.

1944-ben a mintegy 55 000 harcosból álló Népi Hadsereg több mint 900 ütközetben vett részt. A hitleristák több mint 19 000 halottat és több tízezer sebesültet vesztettek. A Népi Hadsereg harcosai elpusztítottak sok katonai létesítményt, felrobbantottak több tucat vasúti és közúti hidat, és mindenütt nagy károkat okoztak a megszállóknak. A lengyel partizánok akciói dezorganizálták a német hadsereg mögöttes területét, akadályozták a front normális ellátását, s ezáltal elősegítették a Vörös Hadsereg győzelmeit.

1944 elején a szovjet—lengyel határhoz közeledő szovjet csapatok Lengyelország felszabadítására készültek. A Lengyel Munkáspárt és az Országos Népi Tanács vezetésével 1944 nyarára Lengyelországban igen nagy méreteket öltött a nemzeti felszabadító harc, és jellegében mindinkább népi demokratikus forradalommá vált.

Milyen politikát folytatott a londoni emigráns kormány, amikor a szovjet csapatok a lengyel határhoz közeledtek? Képes volt-e józanul számolni azzal a ténnyel, hogy a Vörös Hadsereg az egyetlen reális erő, amely felszabadíthatja Lengyelországot, s hogy elsősorban Lengyelország számára előnyös, ha békében és megértésben él nagy szomszédjával, a Szovjetunióval?

Az emigráns kormánynak alárendelt illegális fegyveres erők parancsnoka, „Grot"-Rowecki tábornok még 1941 szeptemberében kidolgozta egy fegyveres felkelés tervét.

A terv szerint a felkelésnek Lengyelország középső részén, a Krakkó és Varsó közötti területen kellett volna kirobbannia, s mindössze két-három hétig tartania. A felkelés támogatására az emigráns kormánynak csapatokat kellett partra szállítania Gdańsk térségében, és a felkelőket ellátni a szükséges mennyiségű fegyverrel és lőszerrel.

Az emigráns kormány elfogadta Rowecki tábornok tervét, és alapul vette a további megbeszélésekhez. Ettől kezdve egészen 1943 májusáig többször javasolta Anglia és az Egyesült Államok vezérkarának a terv végrehajtását, de nem kapott tőlük semmilyen ígéretet. A szovjet hadvezetéssel viszont nem akart kapcsolatot teremteni, noha nyilvánvaló volt, hogy kudarcra van ítélve minden olyan terv, amely nem számol a szovjet csapatokkal való együttműködéssel.

Ezt a gondolatot egyébként Angliának és az Egyesült Államoknak a képviselői is elég világosan kifejezésre juttatták. 1944 januárjában a Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottsága a lengyel megbízottnak adott hivatalos válaszában leszögezte, hogy Nagy-Britannia és az Egyesült Államok „nem vállalnak semmilyen felelősséget a Honi Hadsereg korábbi akcióiért és a fegyveres felkelés előkészítéséért, mert Lengyelország területe kívül esik hadászati irányukon".

Az 1943 második felében és 1944-ben történt események azt bizonyították, hogy a Szovjetunió iránti gyűlölettől elvakult londoni emigráns körök nem vontak le semmilyen tanulságot a történelmi tapasztalatokból. Ha a miniszterelnökök cserélődtek is, a politika lényegében nem változott. 1943 júliusában, Sikorski tábornok miniszterelnök halála után Stanisław Mikołajczyk, a Parasztpárt vezetője lett a miniszterelnök, a főparancsnok pedig Piłsudski egyik közvetlen munkatársa, Kazimierz Sosnowski. 1943 június végén a Gestapo letartóztatta „Grot"-Rovecki tábornokot; he-

lyette Bór-Komorowski lett a Honi Hadsereg parancsnoka. A kormány szovjetellenes politikája azonban változatlan maradt, sőt, még inkább kalandor és reakciós jelleget öltött.

A németek Volga menti veresége után, körülbelül 1943 közepéig, a londoni emigráns körök és a Honi Hadsereg parancsnoksága arra számítottak, hogy keleten a front stabilizálódik a Dnyepernél, és a németek bármi áron tartani fogják ezt a fontos hadászati pontot; nyugaton viszont a szövetségesek gyorsan magukhoz ragadják a kezdeményezést, és a Balkánon keresztül felszabadítják Lengyelországot, talán a Vörös Hadsereg támogatása nélkül.

Később Bór-Komorowski tábornok így írt ezekről a tervekről: „A keleti front olyan messzinek látszott határainktól, hogy senki sem merte megjósolni sem azt, hogy végül is ki fogja felszabadítani Lengyelországot, sem azt, hogy kontinensünk mely pontján kerül sor a döntő angol—amerikai csapásra. Mi akkor abban az illúzióban ringattuk magunkat, hogy ez a Balkánon következhet be."

A reakció arra számított, hogy a legrosszabb esetben a szovjet csapatok bevonulnak Lengyelország keleti részébe. A londoni kormány nem gondoskodott a felkelés előkészítéséről, mert arra számított, hogy az ország nagyobbik részét az angol—amerikai szövetségesek fogják felszabadítani. A Honi Hadsereg csak azt a feladatot kapta, hogy egyes diverziós cselekményekkel akadályozza a német csapatok átdobását keletről nyugatra.

A szovjet—német fronton kibontakozott további hadműveletek azonban felborították ezeket a számításokat. A Vörös Hadsereg a nagy kurszki győzelem után gyorsan elérte a Dnyepert, több helyen átkelt rajta, kiszélesítette hídfőállásait, hozzákezdett a jobb parti Ukrajna felszabadításához, és Lengyelország államhatárához közeledett. Ez nagyon nyugtalanította a lengyel reakciós köröket. Most már számolniuk kellett azzal, hogy a Vörös Hadsereg lép

lengyel területre. Bór-Komorowski tábornok beismerése szerint 1943 őszén már senki sem vonta kétségbe, hogy a szovjet csapatok érnek elsőként Lengyelország területére. Csupán az volt a kérdés, hogy ez mikor következik be.

Arra az esetre, ha a szovjet csapatok behatolnak Lengyelország területére, a Honi Hadsereg parancsnoksága kidolgozott egy tervet, amely később Burza-terv néven vált ismertté. Ez a terv tele volt ködös kifejezésekkel, ezért igazi értelmét csak úgy hámozhatjuk ki, ha gondosan elemezzük a Honi Hadsereg főparancsnokságának kiegészítő rendelkezéseit és parancsait.

A londoni Sikorski Intézet kiadásában megjelent a lengyel fegyveres erők hivatalos története. E könyv szerint a Burza-tervnek az volt a lényege, a Honi Hadsereg egységei megtámadják a Vörös Hadsereg elől visszavonuló német egységeket, s még mielőtt a szovjet csapatok odaérnének, elfoglalják a városokat, és visszaállítják bennük a régi reakciós rendszert. A Honi Hadsereg varsói körzeti egységeinek a front közeledésekor ki kellett vonulniuk a városból, és a város környékén kellett támadniuk a német közlekedési vonalakat. A terv szerint a városban csak jelentéktelen erők maradtak volna, hogy védelmezzék a lakosságot a németekkel szemben. A város kelet—nyugati irányú fő útvonalát szabadon hagyták volna a németek visszavonulására, hogy ne adjanak ürügyet a lakosság elleni megtorlásra.

Bór-Komorowski szerint a Honi Hadsereg parancsnoksága a Vörös Hadsereg bevonulása esetén az események fejlődésének két lehetséges változatával számolt. Ha a Szovjetunió és az emigráns kormány között helyreállnak az 1943 tavaszán megszakadt diplomáciai kapcsolatok, akkor fokozni kell a németek elleni szabotázscselekményeket és diverziós akciókat. Ha viszont a diplomáciai kapcsolatok nem állnak helyre, a Burza-tervet azzal a különbséggel kell

végrehajtani, hogy a közigazgatási szervek és a fegyveres erők továbbra is illegalitásban maradnak, és további utasításokat várnak a lengyel kormánytól.

Azt hihetnénk, hogy a Honi Hadsereg parancsnoksága kifejezésre juttatta, hogy hajlandó együttműködni a szovjet partizánokkal, ha a Szovjetunió és Mikołajczyk kormánya között helyreállnak a diplomáciai kapcsolatok. Bór-Komorowski azonban 1943. november 20-án kelt 1300/III. számú parancsában nem szól erről az együttműködésről, csak azt követeli alárendeltjeitől, hogy „kerüljék a súrlódást a szovjet partizánok alegységeivel". Mindez azt bizonyítja, hogy a Honi Hadsereg parancsnoksága által kidolgozott és az emigráns kormány által jóváhagyott Burza-terv olyan katonai és politikai akciók foglalata volt, amelyek nem annyira a németek, mint inkább a szovjet csapatok ellen irányultak. A terv ezenkívül előírta Ukrajna és Belorusszia nyugati területeinek, valamint Vilnius körzetének erőszakos annektálását is.

Az emigráns kormány azon mesterkedett, hogy közvetlenül a nagyhatalmak kormányfőinek teheráni konferenciája előtt komplikálja a szövetségesek kapcsolatait, s egy memorandumot intézett az Egyesült Államok kormányához. Ebben követelte, hogy Lengyelország felszabadított területén garantálják az emigráns kormány illetékességét. Ellenkező esetben — hangsúlyozta a memorandum — a Honi Hadsereg folytatni fogja földalatti tevékenységét a szovjet csapatok ellen.

Minthogy a kulisszák mögötti mesterkedésekkel nem ért el sikert, Mikołajczyk kormánya 1944. január 5-én követelte, hogy Ukrajna és Belorusszia nyugati területei kerüljenek az emigráns kormány fennhatósága alá. Néhány nap múlva a szovjet kormány nyilatkozatban leszögezte, hogy a Szovjetunió erős és szuverén Lengyelország létrejöttét kívánja, amelynek a Curzon-vonal szerint megállapított szov-

jet—lengyel határ és a nyugati ősi lengyel területek visszacsatolása útján kell megújhodnia.

Nyilvánvaló, hogy a lengyel emigráns kormány nem merte volna fenyegetni a Szovjetuniót, ha Lengyelország keleti határának kérdésében nem számított volna az Egyesült Államok és Anglia uralkodó köreinek támogatására. Ezt a támogatást meg is kapta többek között Ernest Bevintől, Cordell Hulltől, valamint más angol és amerikai politikusoktól.

1944 tavaszától az emigráns kormány lengyelországi képviselői és fegyveres erői teljesen a Burza-terv szellemében tevékenykedtek. A Honi Hadsereget újabb egységekkel bővítették. (Ebben a hadseregben egyébként az egységek számozása és elnevezése ugyanaz volt, mint az 1939 előtti lengyel hadseregben.) Az egységek parancsot kaptak, hogy a településeket „öt perccel" a Vörös Hadsereg megérkezése előtt foglalják el, és ezzel teremtsenek kész helyzetet.

Ilyen kalandra került sor többek között Vilnius térségében. A Honi Hadsereg itt összevont osztagai 1944. július 6—7-én megpróbálták elfoglalni a várost, de sikertelenül. Hétnapi elkeseredett harc után, július 13-án a szovjet csapatok szabadították fel Vilniust. Ekkor a lengyel reakciósok fokozták rágalomhadjáratukat a Szovjetunió politikája, a Szovjetunióban élő lengyel demokratikus politikusok és az 1. Lengyel Hadsereg ellen.

A Burza-terv elgondolásai alapján készítették elő a varsói felkelést is.

Röviden összefoglalva ilyen volt a lengyelországi helyzet és a különböző politikai erők viszonya az 1944 augusztusi varsói felkelést megelőző időszakban. A fenti elemzésből nem nehéz levonni azt a következtetést, hogy a varsói kaland nem lehetett egyéb, mint logikus folytatása a lengyel emigráns kormány egész korábbi reakciós és nyíltan szovjetellenes tevékenységének.

Eközben keleten újabb fontos események érlelődtek. 1944 nyarán a keleti fronton — a második világháború fő frontján — viszonylag csend volt. Ez azonban a vihar előtti szélcsendhez hasonlított.

Az egész világ türelmetlenül várta a jó híreket a szovjet—német frontról. És ezek a hírek hamarosan áradni kezdtek. A rádióállomások híreiben és az újságok hasábjain ismét a keleti eseményekről szóló közlemények foglalták el a központi helyet.

A Szovjetunió Legfelsőbb Főparancsnoksága Főhadiszállásának határozata alapján a szovjet csapatoknak 1944 június—júliusában végre kellett hajtaniuk a második világháború legnagyobb hadműveletét, a belorussziai hadműveletet. Ennek az volt a hadászati célja, hogy szétzúzzák a németek erős „közép" hadseregcsoportját, politikai célja pedig az, hogy megteremtsék a feltételeket a szovjet föld és a szövetséges Lengyelország teljes felszabadításához, s a háborút Németország területén folytassák tovább.

A hitlerista hadvezetés tisztában volt Belorusszia hadászati fontosságával, ezért nagy erőket vont össze területén. A „közép" hadseregcsoport létszáma meghaladta a 1,5 millió főt. Belorussziában a hitleristák körülbelül 17 000 löveggel és aknavetővel, több mint 1500 harckocsival és rohamlöveggel és több mint 2100 repülőgéppel rendelkeztek. Erős és mélyen tagolt, több védelmi vonalból álló, mintegy 250 km mélységű védelmi rendszert építettek ki. Védelmi rendszert létesítettek a folyók nyugati partján, minden településnél, védelmi gócokkal tűzdelték meg az erdős, mocsaras területeket.

A főhadiszállás a belorussziai német fasiszta hadseregcsoport szétzúzását az 1. Balti Frontra, a 3., a 2., és az 1. Belorusz Frontra bízta. A szovjet hadvezetés a szükséges erőfölény megteremtése végett több mint 2,5 millió katonát és tisztet, 45 000 löveget és aknavetőt, több mint 6000

harckocsit és rohamlöveget, körülbelül 7000 repülőgépet vont össze Belorussziában.

A belorussziai hadművelet június 23-án az 1. Balti Front, a 3. és 2. Belorusz Front csapatainak támadásával kezdődött. Másnap támadásba lendültek az 1. Belorusz Front jobbszárnyának csapatai, amelyek Bobrujszk irányában mértek csapást. Bobrujszk fontos közlekedési és védelmi csomópont volt, amely a Minszk és Baranovicsi felé vezető utakat fedezte.

A négy front csapatai hatnapi kemény harcban 500 km-es szélességben áttörték az ellenség védelmi vonalát, Vityebszknél és Bobrujszknál bekerítették és megsemmisítették az ellenséges csoportosításokat, és gyors ütemben törtek előre Minszk felé, hogy bekerítsék a Mogiljov térségéből visszavonuló 4. német hadsereget.

A több mint 100 000 főnyi német fasiszta csoportot július 4-re Minszktől keletre bekerítették, és a következő napokban megsemmisítették vagy fogságba ejtették. A csatatéren ottmaradt több mint 70 000 ellenséges katona és tiszt holtteste, Moszkva fő útvonalain pedig szovjet katonák kíséretében körülbelül 58 000 hadifogoly vonult végig.

A frontok csapatai a szükséges átcsoportosítás után folytatták a visszavonuló ellenség üldözését.

A szovjet csapatok tehát július közepére nagy hadászati sikereket arattak. Az előnyomulást azonban egyre nehezebben tudták a korábbi ütemben folytatni, mert nagy veszteségeket szenvedtek, elfáradtak az éjjel-nappal szakadatlanul folyó harcokban, a hadtáp messze elmaradt, erősödött az ellenség ellenállása, amely más frontokról átdobott több mint két tucat friss magasabb egységet vetett be. Jelentős mértékben megnőtt a frontvonal, és július közepén már elérte az 1300 km-t. Emiatt a szovjet hadvezetésnek egyre újabb tartalékokat kellett bevetnie.

Az 1. Belorusz Front csapatai ilyen körülmények között

indították meg a lublin—breszti hadműveletet. A fő csapást a front balszárnyának csapatai mérték az ellenségre, Koveltől nyugatra kiindulva, Lublin és Praga (Varsó keleti elővárosa) irányában. Itt is, akárcsak Belorussziában, az ellenségnek sikerült több hónapon át műszakilag rendkívül erős védelmi vonalat kiépítenie. Az erdős, mocsaras vidék nem tette lehetővé a harckocsik tömeges bevetését.

Noha 1944 július közepén a szovjet haderő aktív támadó hadműveleteket folytatott csaknem az egész szovjet—német fronton, a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállása és az 1. Belorusz Front parancsnoksága rendkívüli erőfeszítések árán, az összes erők és eszközök felhasználásával jóval a lublin—breszti hadművelet előtt erős csapásmérő hadseregcsoportosítást hozott létre Lublin irányában. Ugyanitt állt az 1. Lengyel Hadsereg, amelynek Berling altábornagy volt a parancsnoka.

A hadművelet előkészítését nehezítette, hogy a front jobbszárnyán és közepén levő csapatoknak a támadás abbahagyása nélkül, menet közben kellett megkezdeniük az újabb hadműveletet. Ennek érdekében igen rövid idő alatt lőszert, üzemanyagot, élelmiszert kellett ideszállítani, meg kellett javítani a visszavonuló ellenség által teljesen szétrombolt vasutakat és közutakat, rendbe kellett hozni a gépkocsiparkot, közelebb hozni a hadtápot stb.

A lublin—breszti támadó hadművelet július 18-án reggel kezdődött. A támadás első napján a szovjet csapatok áttörték az ellenség védelmét és előrenyomultak; a harmadik nap végén elérték a nyugati Bugot, s még aznap hídfőket létesítettek a szemben levő parton. Sikeresen harcoltak a front középső részének és jobbszárnyának csapatai is, amelyek július 21-re taktikai kapcsolatba kerültek a balszárny erőivel, és bekerítéssel fenyegették az ellenfél csoportosítását Breszt térségében.

Ugyanezen a napon a főhadiszállás parancsot adott a

frontnak, hogy maximálisan gyorsítsa meg a támadást, gyorsan mozgó magasabb egységek bevetésével. A parancs hangsúlyozta, hogy ezt követeli a politikai helyzet, és ezt követelik a független demokratikus Lengyelország érdekei.

1944. július 21-én bekövetkezett az az esemény, amelyet évek óta várt a lengyel nép: a Vörös Hadsereg Lengyelország területére lépett. Ugyanazon a napon a szovjet csapatok elfoglalták Chełm várost, július 24-én pedig a gyorsan mozgó egységek felszabadították Lublint. Északabbra a szovjet csapatok elfoglalták Parczewet, Radzynt, Lukówot, s ezzel elvágták a fontos Breszt—Varsó útvonalat. A szovjet csapatokkal együtt lépett hazája földjére a lengyel nép reguláris hadserege, amelyet a Szovjetunióban szerveztek meg és láttak el a szükséges fegyverzettel és felszereléssel.

A szovjet támadás olyan gyorsan bontakozott ki Lengyelország területén, hogy szó sem lehetett arról, hogy a Honi Hadsereg a Burza-terv szellemében helyi felkeléseket szervezzen. A hadsereg egyik vezetője, Okuliczky, a július második felében kialakult helyzetet jellemezve, 1944. december 9-én Raczkiewicz elnökhöz küldött jelentésében hangsúlyozta, hogy a Honi Hadseregnek a visszavonuló német hadsereg mögöttes területén vívott csatái „nem keltettek világvisszhangot", s ezért „cselekedni kellett, hogy felrázzuk a világ lelkiismeretét".

A Vörös Hadsereg győzelmeinek nagy politikai jelentőségük volt. A Lengyel Munkáspárt javaslatára az Országos Népi Tanács 1944. július 21-én törvényt hozott a Lengyel Nemzeti Felszabadító Bizottságnak, a néphatalom központi szervének megalakításáról. A Népi Hadsereg és az 1. Lengyel Hadsereg a felszabadított területen egyesült a Lengyel Hadseregben. Aláírtak egy szovjet—lengyel egyezményt, amely a Vörös Hadsereg csapatainak Lengyelországba való

bevonulása után szabályozta a Szovjet Főparancsnokság és a népi Lengyelország közigazgatásának kölcsönös viszonyát.

A lengyel nép hosszú harca történelmi jelentőségű győzelemmel végződött. A felszabadult Lengyelország népi állammá lett. Az ország új fejlődési szakaszba lépett. Kialakulóban volt a népi demokrácia, a munkásosztály politikai hatalmának egyik formája.

Varsó irányában még elkeseredett harcok folytak, a felszabadított területen viszont már kezdett helyreállni a normális élet. Az e területen végrehajtott alapvető demokratikus reformok vezető és irányító politikai ereje a Lengyel Munkáspárt volt, amely ekkor már 20 000 tagot számlált.

A szovjet csapatok, miután Lengyelország területének jelentős részét felszabadították, folytatták támadásukat. Július 25-én a harckocsiegységek Dęblin és Puławy térségében elérték a Visztulát. A hamarosan odaérkezett szovjet összfegyvernemi magasabb egységek és az 1. Lengyel Hadsereg megkezdték az átkelést a folyón. A 2. harckocsihadsereg egységei ugyanakkor a front parancsnokának utasítására északkeletre, Praga előváros irányába fordultak. Két nap múlva Garwolin térségébe értek, ahol az ellenség nagy harckocsiegységébe ütköztek. Az ellenség makacs ellenállása és az üzemanyaghiány miatt a 2. harckocsihadsereg támadása lelassult. A hadsereg nehéz helyzetbe került, és nagy veszteségeket szenvedett. A lengyel területen, különösen a Varsó alatt vívott harcokban körülbelül 500 harckocsit és rohamlöveget vesztett.

Ezzel egyidejűleg az ellenség feltartóztatta a szovjet csapatokat Siedlce térségében, ahol az elkeseredett harc váltakozó sikerrel folyt több napon keresztül. Ezen a frontszakaszon rendkívül nehéz helyzet alakult ki. A front balszárnyának csapatai augusztus 1-én Magnuszew térségében (Varsótól 40 km-re délre) átkeltek a Visztulán és hídfőállást építettek ki a folyó bal partján, de további támadá-

suk az ellenség egyre hevesebb ellenállásába ütközött. A németek Pragától északkeletre mind újabb és újabb egységeket vontak össze, amelyek szakadatlanul ellentámadásokat intéztek a szovjet csapatok ellen. Az ellenség ezen a szakaszon összefüggő védelmi vonalat épített ki, amelynek áttörésére egész augusztusban folytak az előkészületek. A szovjet csapatok csak augusztus végén érték el az Ostrów Mazowiecka—Wiszków—nyugati Bug torkolata—Karcziew-vonaltól nyugatra eső területet, és bocsátkoztak harcba közvetlenül Pragáért.

A „W" IDŐPONT

Mi történt ezekben a napokban a front túlsó oldalán, milyen volt a helyzet a bal parti Lengyelországban, s főképp Varsóban?

A főváros német megszállói pánikba estek. Polgári közigazgatásuk már július 20-án megszűnt, mert a hivatalnokok Fischer varsói kormányzóval együtt elmenekültek. Szemtanúk elbeszélése szerint a júliusi napokban nagyon feszült volt a légkör Varsóban. A szovjet csapatok átkeltek a Bugon. Egymás után érkeztek a hírek Chełm, Lublin és más városok bevételéről. A németek csendesebbek lettek. Úgy tettek, mintha nem vennék észre a lengyelek örömteli mosolyát, nem hallanák csípős megjegyzéseiket.

Az a tény azonban, hogy a mögöttes területen pánik tört ki, még egyáltalán nem azt jelentette, hogy a német front összeomlott Varsónál. Jó néhány fasiszta magasabb egység megőrizte harcképességét, és a korábban elkészített védelmi vonalakat felhasználva többször ellentámadásba lendült. Erről tanúskodnak a Varsótól keletre lefolyt harcok.

A német hadvezetés tisztában volt azzal, milyen veszélyt jelent az egész keleti front számára a szovjet csapatok elő-

retörése Varsó irányába. Ezért több energikus intézkedést tett — és nem is sikertelenül —, hogy javítson a helyzetén. Olaszországból és a nyugati front más szakaszairól átdobott a keleti frontra két SS harckocsihadosztályt, amelyek július 26-án átvonultak Varsón. A városban újabb légvédelmi ütegeket állítottak fel. Július 25-én Varsóba érkezett Guderian tábornok, a német szárazföldi csapatok vezérkari főnöke. Megparancsolta a polgári hatóságoknak, hogy térjenek vissza a városba. Varsót senki sem hagyhatta el a parancsnokság engedélye nélkül. Az első megrázkódtatástól szétzilálódott helyőrségben rendet teremtettek. A város körül erődítményeket építettek és lövészárkokat ástak.

Mindezek után nyilvánvaló, hogy a lengyel fővárosban nem kedvezett a helyzet egy, a németek ellen irányuló komolyabb katonai-politikai akciónak. A Honi Hadsereg parancsnoksága azonban más következtetésre jutott. Bór-Komorowski július 21-i, Londonba küldött rádiótáviratában azt közölte, hogy a németek, úgymond, nem képesek feltartóztatni a szovjet csapatokat, amelyek hamarosan átkelnek a Visztulán, és tovább nyomulnak előre nyugat felé. Bór-Komorowskinak az volt a véleménye, hogy a július 20-i Hitler-ellenes merénylet és a németek kilátástalan katonai helyzete bármely pillanatban katasztrófába sodorhatja Németországot, ezért a Honi Hadseregnek készen kell állnia a felkelésre.

A fentiekből láthattuk, hogy ez a túlzottan optimista értékelés nem felelt meg a Varsó térségében kialakult reális helyzetnek. A felkelés sugalmazói nyilvánvalóan nem azért sürgették a felkelést, mintha kedvezett volna a katonai helyzet, hanem azért, mert a londoni emigráns köröknek messzemenő politikai céljai voltak vele. A Lengyel Nemzeti Felszabadító Bizottságnak, a néphatalom központi szervének megalakítására azzal akartak válaszolni, hogy a szovjet csapatokat és az 1. Lengyel Hadsereget megelőzve

a Honi Hadsereg elfoglalja Varsót, és áthozzák a fővárosba a londoni emigráns kormány tagjait.

A Honi Hadsereg főparancsnoksága még 1944. július 21-én parancsot adott, hogy egységei legyenek készen a varsói felkelésre, s legalább 12 órával a szovjet csapatok bevonulása előtt foglalják el a fővárost, és teremtsék meg az emigráns kormány közigazgatását.

E parancs alapján a Honi Hadsereg varsói körzeti parancsnoka július 25-én 17 órára készültséget rendelt el; arra számított, hogy mivel az emberek rendszerint ekkor térnek haza a munkahelyükről, az utcákon nagy lesz a forgalom, s így a felkelők gyülekezését nem veszik észre a hitleristák.

Ekkor olyasmi történt, amit nem lehetett előre látni. Július 27-re a németek 100 000 varsóit mozgósították a város környéki védelmi munkálatokra. A Honi Hadsereg varsói körzeti parancsnoka mégis parancsot adott egységeinek, hogy gyülekezzenek a kijelölt pontokon, és várják a „W" időpontnak, vagyis a felkelés megindításának a jelét.

Másnap Bór-Komorowski hatálytalanította a készenlétre vonatkozó parancsot. Az egységek nem értették a dolgot, harci szellemük lanyhulni kezdett, a városban rendetlen lövöldözés kezdődött. A németek gyanakodtak. A lövöldözés folytatódott a következő néhány napon át.

Július 31-én este a körzet katonai parancsnokságát utasították, hogy a felkelést augusztus 1-én 17 órakor meg kell kezdeni. Minthogy 20 órától életbe lépett a kijárási tilalom, az összekötők nem tudták eljuttatni a parancsot valamennyi egységhez. Erre csak másnap, a felkelés napjának reggelén került sor. Az egységek többségükben délelőtt 10 óráig megkapták ugyan a parancsot, de már nem tudtak alaposan felkészülni. Ráadásul a városon kívül tevékenykedő egységek semmit sem tudtak a parancsról.

Miért éppen ezen a napon indították meg a felkelést?

Nem azért, mintha a felkelés számára kedvező lett volna a katonai helyzet, hiszen közvetlenül július 20-a után kedvezőbb volt, mint augusztus elején. Más játszott itt közre. 1944. július 27-én Mikołajczyk miniszterelnök Moszkvába utazott, hogy tárgyalásokat folytasson a kormány átszervezéséről, s szüksége volt egy nyomós érvre, amellyel bizonyíthatta, hogy kormányának befolyása van az országban. Elutazása előtt Mikołajczyk teljhatalmat adott lengyelországi képviselőjének a felkelés megindítására. Ugyanakkor tájékoztatta döntéséről az angol kormányt, amely mellesleg helytelenítette az elsietett felkelést. A politikai indítékok ismeretében megérthetjük, hogy a felkelés vezetői nem akartak kapcsolatba lépni sem a szovjet hadvezetéssel, sem a Népi Hadsereg varsói egységeivel. A nagy sietségben még saját hadseregük némely egységei sem értesültek a felkelés időpontjáról.

HATVANHÁROM NAP A BARIKÁDOKON

1944 augusztus első napján Varsót mintha kicserélték volna. Kelet felől tüzérségi tűz tompa moraja hallatszott. A város lakói, kicsik és nagyok, az utcákra özönlöttek, s várták, hogy valami történjék. Sokuk karján fehér-piros karszalag volt. Fegyveres harcosok siettek a gyülekezőhelyekre. Lövöldözés kezdődött. A varsóiak összecsaptak az ellenséggel. Mivel nem ismerték a felkelés kezdeményezőinek igazi terveit, szívügyüknek tekintették a gyűlölt megszállók elleni fegyveres megmozdulást. Ezért a felkelés aktív résztvevőinek száma elérte a 45—48 000 főt.

A hazafias lelkesedés magával ragadta a város egész lakosságát. A megszállás évei alatt felgyülemlett harag óriási erővel tört ki az emberekből. Különösen bátran harcolt az ifjúság. A csaknem fegyvertelen ifjú hazafiak példátlan

áldozatokat hoztak szeretett hazájukért. A népnek ezeket a magasztos és nemes érzelmeit próbálták a maguk céljaira felhasználni a varsói tragédia sugalmazói és szervezői.

A Honi Hadsereg a nagy sietségben katonailag rosszul készítette elő a felkelést. Az első napon 38 000 felkelő szállt harcba. Fegyverzetük azonban nyomorúságos volt: 1000 puskából, 300 géppisztolyból, 67 gépfegyverből, 1700 pisztolyból és nagyon kevés (harcosonként 10 darab) lőszerből állt, ami összesen két-három napra volt elég.

1944 júliusában a németeknek 40 000 emberük volt Varsóban. A felkelés megindulásakor azonban több német egység Lengyelország más vidékein állomásozott, ezért a városban alig 15 000 jól felfegyverzett katona és rendőr maradt.

A német parancsnokság és Stachel tábornok, akit július 27-én neveztek ki Varsó katonai parancsnokává, tudott a készülő felkelésről, de az első néhány napban nem sikerült elég erőt összpontosítania, s a felkelők gyorsan elfoglaltak több városnegyedet. A rossz idő miatt nem tudott akcióba lépni a német légierő.

A felkelés a kitűzött időpontnál hamarabb kezdődött. Már 14 és 16 óra között lövöldözés hallatszott Żoliborzban, Mokotówban és néhány más városrészben. Az idő előtti összecsapásoknak végzetes következményei voltak a felkelés további kibontakozására, mert a felkelők elvesztették a meglepetésszerű támadás előnyeit. A német csapatok és a rendőrség felkészültek; így azután, amikor néhány óra múlva harcba bocsátkoztak a felkelők fő erői, a németek szervezett ellenállásába ütköztek. Ennek következtében a város egyes pontjain kifulladtak azok a támadások, amelyeket a felkelők a fontosabb objektumok ellen intéztek. A felkelés első napján a hazafiak mégis elértek némi sikert, elsősorban azért, mert a német hadvezetés figyelmét a Visztulához közeledő szovjet csapatok kötötték le. Ami-

kor a 8. gárdahadsereg egységei Varsótól délre, Magnuszew térségében átkeltek a folyón és a bal parton a németek számára veszélyes hídfőállást alakítottak ki, a német hadvezetés nagy erőket dobott át ide. Augusztus első napjaiban e térségben rendkívül véres harcok bontakoztak ki. Eközben a német hadvezetés nem fordíthatott kellő figyelmet Varsóra.

A harci cselekmények jellegét tekintve a felkelést három szakaszra oszthatjuk. Az első szakasz a felkelés kezdetétől augusztus 4-ig terjedt, s a felkelők legnagyobb aktivitása, legtöbb sikere jellemezte. A második szakasz augusztus 5-től szeptember 14-ig tartott. Ebben az időszakban a felkelők védekezni kényszerültek, a szovjet csapatok pedig előkészítettek és végrehajtottak egy hadműveletet, hogy a legkedvezőbb feltételeket teremtsék meg a felkelők támogatásához és Varsó ezt követő felszabadításához. És végül a harmadik szakaszt, amely szeptember 14-től október 2-ig tartott, az jellemezte, hogy a szovjet csapatok megpróbáltak segítséget nyújtani a varsói hazafiaknak, ennek ellenére tovább rosszabbodott a fővárosban a felkelők helyzete.

A felkelés fészke a proletár Wolában, Ochotában, Stare Miasto (Óváros), Mokotów, Czerniaków területén, a város központjában és Żoliborzban volt. Noha a felkelés időpontját nem egyeztették sem a Népi Hadsereg parancsnokságával, sem a Lengyel Néphadsereg és a Biztonsági Hadtest nevű demokratikus harci szervezetekkel, ez utóbbiak is harcba szálltak.

Bolesław Kowalski, a Népi Hadsereg varsói körzeti parancsnoka egy július 30-án tartott értekezleten bejelentette, hogy értesülései szerint a Honi Hadsereg parancsnoksága felkelést készít elő a városban anélkül, hogy erről konzultált volna a Szovjetunióval és a Népi Hadsereggel.

A lengyel kommunisták tisztában voltak vele, milyen cé-

lokat követ a reakció ezzel a kalandor vállalkozással, de mint igazi lengyel hazafiak nem hagyhatták figyelmen kívül azt a körülményt, hogy a reakció terveit nem ismeri a nép, amely harcra kelt szabadságáért. Ezért a Lengyel Munkáspárt és a Népi Hadsereg tekintélye megfogyatkozhatott volna a dolgozók körében, ha távol maradnak a felkeléstől.

Ezt a bonyolult kérdést vitatták meg 1944. augusztus 4-re virradó éjszaka a Lengyel Munkáspárt Varsói Bizottságának vezetői, a baloldali szervezetek és a Népi Hadsereg parancsnokságának képviselői. A tanácskozás néhány résztvevője a felkelés szervezőinek reakciós és népellenes céljaira hivatkozva azt javasolta, hogy ne vegyenek részt a felkelésben, csupán a városon kívül indított partizánakciókkal segítsék azt. A többség azonban arra az álláspontra helyezkedett, hogy a kommunistáknak kötelességük együtt harcolni a néppel a barikádokon, annál is inkább, mivel a Népi Hadsereg osztagai a város több pontján a felkelés első napjától kezdve harcban álltak. Azt is elhatározták, hogy a Népi Hadsereg alegységei taktikai szempontból a Honi Hadsereg parancsnokságának rendelik alá magukat. Minden egyéb vonatkozásban csak a Népi Hadsereg parancsnokságának parancsait fogják végrehajtani.

A két hadsereg egységei között már a felkelés első napján együttműködés alakult ki. A Népi Hadsereg harcosai megérkeztek a gyülekező helyekre, és egyenesen harcba indultak. Azokban a városrészekben, ahol nem volt kapcsolatuk saját parancsnokságukkal, beléptek a Honi Hadsereg egységeibe, noha a Honi Hadsereg parancsnoksága nem adott nekik fegyvert.

A harc tüzében barátság szövődött a két hadsereg katonái között. Az ádáz ellenség ellen vívott küzdelemben háttérbe szorultak a két hadsereg nézeteltérései. A felkelés egyik aktív résztvevője, a Népi Hadsereg századparancs-

noka, Theodor Kufel elmondta, hogy a katonák között testvéri viszony alakult ki. Segítettek egymásnak; az egyik katona nem érdeklődött a másik politikai hovatartozása felől. A közös harc háttérbe szorította az egyéb problémákat. A Honi Hadsereg vezetősége megpróbált ugyan politikai különbségeket tenni a felkelés résztvevői között, a katonák azonban határozottan visszautasították ezt a próbálkozást.

A felkelés napjaiban sok önkéntes csatlakozott a Honi Hadsereghez. Becsületes hazafiak voltak, akiknek semmi közük sem volt az emigráns kormánynak és a Honi Hadsereg parancsnokságának politikájához. Egyetlen cél hozta őket a barikádokra: harcolni akartak a hitleristák ellen, hazájuk felszabadulásáért.

Varsóban felkelt a nép, amely azt hitte, hogy a parancsnokság egyeztette akcióit a Pragához vezető utakon harcoló Vörös Hadsereggel. A pincékben megbúvó lakosság csak erről beszélt. Honnan tudhatta volna akkor a nép, hogy Bór-Komorowski tábornok nemhogy kapcsolatot nem teremtett a szovjet hadvezetéssel, de még csak nem is értesítette a készülő felkelésről, sőt ezt másoknak is megtiltotta. A szovjet vezérkar csak a felkelés megkezdése után, 1944. augusztus 2-án 1 óra 10 perckor kapott értesítést a brit katonai missziótól, hogy a felkelők fegyvert kérnek.

Az első napokban a felkelés vezetősége kezében tartotta a kezdeményezést, mégsem tett meg mindent azért, hogy elfoglalják a fontos katonai objektumokat és Praga irányában akciókat indítsanak a támadó Vörös Hadsereggel való mielőbbi egyesülés végett. Jóval később, a háború utáni években a felkelés szervezői arról próbálták meggyőzni a közvéleményt, hogy a felkelést azért indították meg, hogy segítsenek a Vörös Hadseregnek. A tények azonban megcáfolják ezt az állítást. Aki egy kicsit is ért a katonai dolgokhoz, tisztában van vele, hogy a Vörös Had-

seregnek nyújtandó legjobb, leghatékonyabb segítség az lett volna, ha elfoglalják a hidakat, amelyeken keresztül a németek ellátták a frontot, ha fokozzák a harci cselekményeket Pragában, ha elfoglalják a Visztula bal partján fekvő városnegyedeket, a hidakhoz és pályaudvarokhoz vezető főútvonalakat. Ám semmi ilyesmi nem történt; a hidak elfoglalására és a pragai felkelés kirobbantására tett kísérletet olyan rosszul készítették elő, hogy kudarcba fulladt.

A német hadvezetést aggasztotta a varsói helyzet. Attól tartottak, hogy a lengyel főváros lakosai által indított nagy fegyveres akciónak politikai következményei lesznek nemcsak Lengyelországban, hanem más megszállt országokban is. Ezenkívül a német hadvezetés nem tűrhette, hogy a felkelők veszélyeztessenek egy olyan fontos csomópontot és nagy fontosságú hadászati pontot, mint Varsó.

Guderian tábornok, a vezérkari főnök augusztus 3-án utasította Hans Frankot, Lengyelország főkormányzóját, hogy bármilyen eszköz igénybevételével fojtsa el a felkelést; ha pontosan megállapítják a szemben álló felek közti választóvonalakat, akár a légierőt is vesse be. A felkelés elfojtásával kapcsolatos akciók koordinálására Poznańba érkezett Himmler, aki magához hívatta von Bach-Zelewski obergruppenführert, a partizánok ellen harcoló csapatok parancsnokát, és megparancsolta neki, hogy tisztítsa meg Varsót a felkelőktől. Bach-Zelewski rendelkezésére bocsátottak két dandárt Dierlewanger és Kaminsky vezetésével. Ezenkívül rendőri erőket is küldtek Varsóba Rainevart poznańi rendőrfőnök parancsnoksága alatt.

Dierlewanger dandárja német büntetőosztagosokból állt, akikre a legkegyetlenebb terrorakciókat bízták a keleti fronton. Kaminsky dandárja szintén tevékeny részt vett a lengyel partizánok elleni harcokban. Különösen hírhedtté vált Varsóban véghez vitt gaztetteivel; gyilkolta, rabolta a

békés lakosságot. A város délnyugati részében, Wola és Ochota körzetében Rohr tábornok csoportja tevékenykedett, a Heibel tábornok parancsnoksága alatt álló varsói rendőri alegységekkel együtt. A felkelés leverésében részt vettek Kellner tábornok 19. páncélos hadosztályának egységei is.

A hitleristák, miután összevonták a rendelkezésükre álló csapatokat, és jelentős számú harckocsit, löveget, aknavetőt és repülőgépet összpontosítottak, tervszerű támadást indítottak a felkelők által elfoglalt városrészek ellen. A fő csapást Wola és Ochota ellen intézték, amelyet elsősorban a Népi Hadsereg 3. és 4. varsói zászlóalja védett. Velük együtt bátran küzdött a Honi Hadsereg egy csoportja. A Wolska utcán a németek harckocsikat vetettek be a barikádok ellen, a felkelők azonban egészen közel engedték magukhoz a harckocsikat és gyújtópalackokkal felgyújtották őket. A Mlinarska és a Wolska utca sarkán feltartóztatott németek nagyon nehéz helyzetbe kerültek. A Honi Hadsereg parancsnoksága azonban visszavonulást rendelt el ezen a szakaszon.

A harc váltakozó sikerrel folyt. Nappal az emberfölényben levő és jobban felszerelt németek nyomultak előre, éjszaka viszont a felkelők újra elfoglalták a korábban elvesztett negyedeket. Az erők azonban egyenlőtlenek voltak. Wola és Ochota védői a csatornákon át visszavonultak az Óvárosba. Augusztus 8-án a Honi Hadsereg lapja, a „Bulletyn Informacyjny" a felkelők nehéz helyzetéről szólva alaptalanul azt állította, hogy „ezeknek a nehézségeknek a nagyobb részét... a Varsó irányában indítandó szovjet támadás érthetetlen késése okozza". Tegyük fel, hogy a Honi Hadsereg hivatalos lapja nem tudott arról, milyen súlyos harcokat vívott a Vörös Hadsereg a Pragához vezető utakon. Arról viszont tudnia kellett, hogy a Honi Had-

sereg parancsnoksága továbbra is akadályozta a szovjet csapatokkal való operatív kapcsolat kialakítását.

Augusztus 6-án Bolesław Kowalski azt javasolta az emigráns kormány képviselőjének és a Honi Hadsereg vezérkarának, hogy hangolják össze akcióikat a Vörös Hadsereggel. Ám előbb kitérő, majd elutasító választ kapott. Pontosan ezekben a napokban a londoni delegatúra utasítására Varsó utcáin röplapokat ragasztottak ki, amelyeken segítséget kértek Roosevelttől és Churchilltől. A Szovjetunióról szó sem esett.

Az angol—amerikai csapatok franciaországi offenzívájával kapcsolatban olyan hírek terjedtek el, hogy hamarosan Varsóba érkeznek a szövetségesek, hogy légi úton nagy segítséget küldenek, hogy Angliából partra száll Sosabowski tábornok lengyel deszant dandára stb. A „Barrikada Powisla" című lap augusztus 24-én egyenesen azt próbálta elhitetni az olvasókkal, hogy „a németek szétzúzása Franciaországban sokkal jobban megbénítja azok varsói akcióit, mint a szovjet támadás". A lengyel reakció manőverei nyilvánvalóan provokatív, szovjetellenes célzatúak voltak.

Múltak a napok, a németek egyre jobban szorongatták a felkelőket, nyugatról viszont nem jött segítség. Igaz, hogy néhány Lancaster és „Repülő erőd" ledobott Varsóban bizonyos mennyiségű élelmiszert és fegyvert, de ebből nagyon kevés jutott a felkelők kezébe, mert a nagy magasságból ledobott rakomány a németek ellenőrzése alatt álló területre esett. Ezután szeptember közepéig a szövetségesek repülőgépei nem jelentek meg Varsó fölött.

Churchill ezt azzal indokolta emlékirataiban, hogy a szovjet kormány állítólag tiltakozott amiatt, hogy az amerikai és az angol repülőgépek, miután Varsó fölött ledobták a fegyvert, szovjet területen szálljanak le. Ám elegendő bepillantanunk a Szovjetunió, az Egyesült Államok és

Nagy-Britannia kormányfőinek a varsói felkeléssel kapcsolatos üzenetváltásába, hogy tisztán láthassuk a dolgokat. A Szovjetunió határozottan elítélte a lengyel reakciós köröket, amelyek bűnös módon, felelőtlenül belebocsátkoztak a varsói kalandba; e véleményének hangot is adott. A szovjet kormány azonban tisztában volt azzal is, hogy Varsó utcáin az egyszerű nép küzd, amely nem viselheti a felelősséget a felkelés vezetőinek gaztetteiért, és segítségre van szüksége. Ezért a Vörös Hadsereg parancsnoksága, az akkori korlátozott lehetőségek ellenére, igyekezett megadni a felkelőknek a szükséges segítséget. A helyzeten azonban már nem lehetett javítani.

Augusztus második felében Varsóban tovább romlott a helyzet. A felkelők, noha rendkívül bátran és önfeláldozóan harcoltak, egyik városnegyedet a másik után adták fel. Csak úgy tarthatták volna magukat, ha azonnal kapcsolatba lépnek a Vörös Hadsereg parancsnokságával. A Népi Hadsereg éppen ezt javasolta Zemski ezredesnek, a Honi Hadsereg képviselőjének, aki azonban azt válaszolta, hogy ehhez Bór-Komorowski beleegyezését kell kérnie, ám vele nem tud kapcsolatot teremteni.

Augusztus 19-től a németek fokozták a nyomást. Hans Frank parancsát teljesítve végigbombázták a felkelők kezén levő negyedeket. Frank a felkelés napjaiban ezt írta naplójába: „Varsó nagy része lángokban áll. A házak felgyújtása a legjobb módja annak, hogy a felkelőket megfosszuk rejtekhelyüktől... A felkelés elfojtása után Varsó a megérdemelt sorsra jut — teljesen megsemmisül." Hitler a következő parancsot küldte Berlinből: „Varsót el kell törölni a föld színéről."

Az Óvárosban reménytelenné vált a felkelők helyzete. A többi városrésszel csak a csatornahálózaton keresztül tudták tartani a kapcsolatot. Itt, a Fret utca 16-os számú házban augusztus 26-án 14 órakor operatív megbeszélést

tartott a Népi Hadsereg vezetősége. A fasiszta légierő támadást intézett a körzet ellen. Abba a házba, ahol a tanácskozás folyt, négy bomba csapódott be. A vezérkarnak csaknem valamennyi tagja a romok alatt maradt. Életét vesztette Bolesław Kowalski őrnagy, a Népi Hadsereg varsói egységeinek parancsnoka, a kommunista ifjúsági szövetség vezetője. Kowalski 1939-ben részt vett Gdańsk védelmében, majd megszökött a hitlerista hadifogolytáborból, és egy partizánosztag élére állt a krakkói vajdaságban. Az egykori vasmunkás kiváló szervező és vonzó egyéniség volt.

Örökre ottmaradt a romok közt Edward Ljanota kapitány, vegyészmérnök, a szanációs rendszer egykori politikai foglya. A megszállás éveiben sok merész rajtaütést vezetett az ellenség objektumai ellen, s megszervezte azokat a műhelyeket, amelyekben a hazafiak előállították a robbanóanyagot és a bombákat.

Lengyelország szabadságáért áldozta életét Stanisław Kurland kapitány, a tapasztalt illegális munkás, a belorussziai és a lublini partizánmozgalom résztvevője; Stanisław Nowoczki őrnagy, a Népi Hadsereg politikai ismeretterjesztő csoportjának vezetője, egyben a „Gwardist" című lap szerkesztője; Anastazy Matweczki, a bátor parancsnok, a tapasztalt antifasiszta politikus és több társuk. A Népi Hadsereg vezérkarának tragikus pusztulása után a varsói osztagok parancsnokává Józef „Sęk"-Malecki őrnagyot nevezték ki.

Annak érdekében, hogy valamennyi demokratikus harci szervezet még hatékonyabban vegyen részt a felkelésben, egyesítették a Népi Hadsereget, a Lengyel Néphadsereget és a Biztonsági Hadtestet. E szervezetek egyesített fegyveres erejének parancsnoka J. Skokowski, a Lengyel Néphadsereg tisztje lett. Helyetteseivé a Biztonsági Hadtest

részéről Dolina-Koziewnikjanc ezredest, a Népi Hadsereg részéről „Sęk"-Malecki őrnagyot választották.

A súlyos veszteségek ellenére az Óváros védői folytatták a harcot egészen szeptember 1-ig. A németek is nagy veszteségeket szenvedtek. Forman tábornok adatai szerint augusztusban 28 nap alatt körülbelül 3900 embert, a következő 19 nap alatt (augusztus 29-től szeptember 16-ig) 5100 embert vesztettek.

Szeptember elején a felkelők egyre határozottabban követelték, hogy Bór-Komorowski tábornok teremtsen kapcsolatot a szovjet hadvezetéssel és a Lengyel Hadsereg egységeivel, amelyek makacsul küzdöttek Pragáért. Ezt a követelést nemcsak a Népi Hadsereg katonái támogatták, hanem sokan a Honi Hadsereg katonái és tisztjei közül is, akik látták, hogy milyen végzetes politikát folytat parancsnokságuk. Bór-Komorowski azonban visszautasította ezt a követelést.

Eközben befejezéshez közeledtek a szovjet és a lengyel csapatok utolsó előkészületei ahhoz, hogy Varsótól keletre felszámolják a németek hídfőállását és felszabadítsák Pragát. A német parancsnokság ismételten felajánlotta Bór-Komorowskinak a tisztes kapitulációt; Tarnowska grófnő közvetítésével már folytak a tárgyalások, amelyeken a Honi Hadsereget Bogusławski ezredes (Hermann), von Bach-Zelewskit pedig Rohr tábornok képviselte. A kapituláció feltételeit ismertetve a német tábornok cinikus nyíltsággal kijelentette: „A lengyel politikusok elérték céljukat, híresek lettek!... Bármit mondjanak is, uraim, előbb vagy utóbb együtt indulunk a bolsevikok ellen..."

Bach-Zelewski a nürnbergi perben a lengyel ügyész előtt tett vallomásában elmondta, hogy szeptember elején lépett kapcsolatba Bór-Komorowskival. Ugyanezt közölte a Honi Hadsereg vezérkari főnöke, Okuliczky tábornok. A fegyverletételről szóló megállapodást akkor három ok miatt

Az első lengyel partizánegységek egyike a parczewi erdőben

A Tadeusz Kościuszko partizánhadosztály szemléje Siedlcében

A varsói felkelők egy csoportja a Chmielna utcán

Varsói barikád

Harcok Varsó romjai között

Varsó a felszabadulás napjaiban

nem írták alá. Az első ok — Bór-Komorowski beismerése szerint — az volt, hogy az aláírást megakadályozták a Honi Hadsereg katonái, akik a németek ajánlatára azzal válaszoltak, hogy Żoliborzban rohammal elfoglalták a korábban elvesztett negyedeket. A második ok az volt, hogy Mikołajczyk szeptember 10-i levelében fokozott amerikai segítséget ígért, a harmadik pedig az, hogy Londonból olyan hírek érkeztek, hogy hamarosan várható Németország kapitulációja.

A TESTVÉREK SEGÍTSÉGE

A varsói felkelők, akik példátlan hősiességgel verték vissza a barikádokon a hitleristák szakadatlan rohamait, reménykedve tekintettek kelet felé, a Visztula túlsó partjára, ahol már a támadás utolsó előkészületei folytak.

És a támadás megkezdődött.

Szeptember 10-én kora reggel, 105 perces nagyerejű tüzérségi előkészítés után a szovjet csapatok megrohamozták az ellenség állásait. A németek elkeseredett ellenállását leküzdve a „Tadeusz Kościuszko" lengyel hadosztály katonái a szovjet csapatokkal együtt betörtek Pragába, és szeptember 14-re teljesen felszabadították a városrészt. Azonnal tovább akartak menni, hogy segítsenek a folyó túlsó partján levő testvéreiknek, de a hitleristáknak sikerült felrobbantaniuk a hidakat, ami nagyon megnehezítette a helyzetet. A felkelők kérésére mégis elhatározták, hogy átkelnek a folyón és segítenek nekik.

Szeptember 15-én Pragába érkeztek az 1. Lengyel Hadsereg fő erői. Már a következő éjszakán, 465 löveg tüzének fedezete alatt, átkelt Czerniakówba a 3. lengyel hadosztály 8. és 9. ezrede, a Kościuszko rakpartnál és Żoliborznál pedig partot ért a 2. lengyel hadosztály 6. ezredének

egy zászlóalja. Az átkelés a következő éjszakákon is folytatódott. A hadsereg törzséhez összekötők érkeztek a Poniatowski-híd térségében harcoló felkelőktől, és ismertették a város helyzetét. A Visztula túlsó partjáról átjött a Honi Hadsereg katonáinak egy csoportja. A katonák kérték, hogy vegyék fel őket a Lengyel Hadsereg kötelékébe.

A szovjet híradósok kapcsolatot teremtettek Żoliborzzal. Ennek meg is lett az eredménye. A varsói felkelők rendszeres és hatékony segítséget kaptak a szovjet csapatoktól. Dolgozott a szovjet tüzérség. A front parancsnoksága a lengyel egységek mellé vezényelt egy tüzérhadosztályt, egy nehéztüzérségi dandárt, légvédelmi tüzérséget és reaktív tüzérséget, valamint több más egységet, amelyek közreműködtek a lengyel csapatok és a felkelők hadműveleteiben.

A Visztula szélessége Varsónál 350—900 méter, mélysége körülbelül 6 méter; így a visztulai átkelés, a két hídfőállás, különösen a czerniakówi hídfőállás elfoglalása és védelmezése az 1. Lengyel Hadsereg katonáinak és tisztjeinek nagy hőstette volt. A czerniakówi hídfőállás védelmében különösen kitűnt Stanisław Olechnowicz kapitány, a 25 esztendős zászlóaljparancsnok. Sebesülten is tovább irányította a hadműveleteket.

A nyílt folyóparton rendkívül nehéz volt védeni a hídfőállásokat. A németek kitartóan lőtték az átkelőhelyeket. Szüntelenül szóltak a német géppuskák. Az átkelők nagy veszteségeket szenvedtek. Szeptember 16-ról 17-re virradó éjszaka például, amikor a 9. ezred 2. zászlóalja átkelt a czerniakówi hídfőálláshoz, 500 emberből csak 70 jutott el a túlsó partra. A németek harckocsik, valamint rádióirányítású kisebb harckocsik, a robbanóanyaggal megtöltött „góliátok" segítségével szakadatlanul támadtak, hogy a folyóba szorítsák a partraszállt egységeket.

A 3. lengyel hadosztály 9. ezredének harcosai a Népi

Hadsereg és a Honi Hadsereg katonáival együtt 8 napig tartották a czerniakówi hídfőt. A Mokotówban és a város központjában harcoló felkelőknek megvolt rá a lehetőségük, hogy áttörjenek a hídfőhöz, s onnan szükség esetén átkeljenek a Visztula jobb partjára. A Honi Hadsereg parancsnoksága azonban megtiltotta nekik az áttörést. Sőt, a hídfőnél harcoló osztagok parancsnokai is visszavitték embereiket a város központjába, ahol később a németek kezébe kerültek. Ez rendkívül nehéz helyzetbe hozta a czerniakówi hídfő védőit, akik szeptember 23-án a parancsnokság utasítására feladták a hídfőt.

A szovjet légierő és tüzérség éjjel-nappal segítette a felkelőket. Igaz, hogy szeptember 18-án az amerikai bombázók egy csoportja is fegyvert és élelmiszert dobott le számukra 4000 méter magasságból. Az amerikaiak, miután sok repülőgépet vesztettek, nem nyújthattak lényeges segítséget a felkelőknek, mert 1000 ledobott ejtőernyőből csak 21 esett a felkelőkhöz, körülbelül 960 a németek kezébe került, néhány ejtőernyő pedig Varsótól több tucat kilométernyire keletre ért földet.

A reakciós történetírás a varsói felkelésről szólva azt állítja, hogy a szovjet csapatok Varsónál szándékosan leállították a támadást, nem segítették, és ezzel pusztulásra ítélték a felkelőket.

Hogyan alakult valójában a helyzet ebben a térségben?

Mint már említettük, a felkelők, valamint a Vörös Hadsereg és a Lengyel Hadsereg között csak szeptember 13-ától volt rendszeres összeköttetés. A kapcsolatok felvételét mindaddig megakadályozták a Honi Hadsereg szovjetellenes vezetői.

A szovjet parancsnokság, amint értesült a felkelők segélykéréséről, nyomban segíteni kezdte őket légi úton. Ezt a bonyolult műveletet a 16. légi hadsereg egységeire bízta,

amely gazdag tapasztalatokat szerzett a németek mögöttes területein működő szovjet partizánok segítésében.

Arra, hogy a szállítmányokat mintegy 200 méter magasságból meghatározott pontra ledobják, nem voltak alkalmasak a nehézbombázók; ezt a feladatot Po—2-es könnyű éjszakai repülőgépek és vadászrepülőgépek teljesíthették. A szovjet pilóták erre a célra egész jelzőrendszert dolgoztak ki, amelyet ledobóhüvelyekkel egyeztettek a város körzeti parancsnokaival.

Szeptember 13-ról 14-re virradó éjszaka a szovjet repülőgépek sok élelmiszert, 180 000 darab töltényt, több száz géppisztolyt és más fegyvert dobtak le a felkelőknek. A következő napokban a segítség még nagyobb méretű volt. 15-én éjszaka a szovjet repülőgépek 644 felszállást hajtottak végre és 45 tonna élelmiszert, több mint 6000 gránátot, körülbelül 300 000 darab puskatöltényt, mintegy 500 géppisztolyt, 60 aknavetőt és 7000 aknát dobtak le a felkelőknek. Żoliborz körzetének parancsnoksága rádión keresztül fejezte ki háláját a repülőknek, és kérte, hogy több nehéz automata fegyvert és páncélelhárító fegyvert dobjanak le.

Nagyon nehéz feladatot jelentett az összekötő tisztek ledobása a felkelőkhöz. Ebben az akcióban a legjobb repülők vettek részt: Sztarosztyin kapitány, Ljasenko főhadnagy és Mihajlenko hadnagy, akik előzőleg alaposan tanulmányozták a felkelők által elfoglalt körzeteket. A szovjet híradós tisztek, akiket szeptember 17-ről 18-ra virradó éjszaka dobtak le a Wilson térre, jelentették, hogy szerencsésen földet értek. A felkelők igyekeztek jó feltételeket teremteni a rádióállomások munkájához, mindenüket megosztották a szovjet emberekkel. A Honi Hadsereg felső vezetése azonban rosszindulattal fogadta a szovjet megbízottakat.

A felkelők közé jutott első szovjet tisztek között volt

Ivan Kolosz százados, Dmitrij Sztenyko rádióssal. A rádiós leszállás közben megsérült a lábán.

A Népi Hadsereg osztagának parancsnoka jelentette Chrusciel (Monter) tábornoknak, a Honi Hadsereg varsói körzeti parancsnokának a szovjet tiszt megérkezését, és azt javasolta, hogy Kolosz százados révén vegyék fel a kapcsolatot a szovjet parancsnoksággal. Szeptember 22-én Kolosz százados megjelent a körzeti parancsnok törzsénél. Az első találkozás rövid ideig tartott. A tábornok azt ígérte, hogy másnap választ ad, és utasítást adott, hogy a szovjet harcosokat helyezzék el az egyik szobában.

Néhány nap múlva titokzatos körülmények között felrobbant egy akna, amely megölte Dmitrij Sztenykót és szétrombolta a rádiót. Az esemény körül akkor a legkülönbözőbb találgatások folytak. Volt olyan vélemény, hogy Sztenyko halálában érdekeltek voltak a Honi Hadsereg vezérkarának bizonyos körei, amelyek a felkelők kapitulációját készítették elő, s ezért nem volt érdekük, hogy kapcsolatba kerüljenek a szovjet parancsnoksággal.

Bajtársa halála és a rádió használhatatlanná válása után Kolosz kapitány nem látta értelmét, hogy továbbra is Chrusciel tábornok törzsénél maradjon, és visszatért a Népi Hadsereg egységeihez. Itt Komorowski lengyel mérnök segítségével sikerült összeszerelnie egy rövidhullámú adó-vevőt, és kapcsolatba lépnie a Pragában levő szovjet parancsnoksággal. Kolosz százados ilyen módon irányítani tudta a szovjet tüzérség tüzét, amikor a németek rohamot intéztek Mokotów pole körzetében a felkelők ellen.

A felkelés utolsó napjaiban, miután a Honi Hadsereg parancsnoksága úgy döntött, hogy kapitulál, Kolosz százados elhatározta, hogy visszatér egységéhez. A Népi Hadsereg harcosainak kíséretében a szovjet tiszt a csatornahálózaton keresztül elérte a folyót, és úszva átjutott a túlsó partra.

A szovjet megbízottak becsülettel teljesítették köteles-

ségüket, noha nagyon nehéz körülmények között dolgoztak. Néhányan őrhelyükön pusztultak el Varsóban.

A varsói barikádokon sok szovjet ember harcolt. Zömükben a hitlerista táborokból kiszabadított hadifoglyok voltak, a nevüket azonban, sajnos, mindmáig nem tudjuk. Különösen bátran küzdött az a tiszt, akit „Tank"-nak neveztek. Itt vesztette el a szeme világát. Az egyik akció során a németek elfogták; további sorsát nem ismerjük.

Adatok vannak arról, hogy a felkelésben részt vettek szlovák hazafiak is, akik a magyar hadseregből szöktek meg, és olyan civilek, akik már a háború előtt is Varsóban laktak. A felkelés idején megalakították saját szakaszukat, amely csaknem teljesen elpusztult a Műszaki Egyetem körzetében vívott harcokban. Sok olyan szlovák, aki nem tudott a szlovák szakaszhoz csatlakozni, a lengyel osztagokban küzdött. A lengyel hazafiakkal együtt más nemzetiségű antifasiszták is részt vettek a varsói felkelésben.

A szovjet légierő és tüzérség igyekezett maximálisan teljesíteni a felkelők minden kérését. Minthogy a németek harckocsikat vetettek be, a felkelők kérésére sok különféle páncélelhárító fegyvert dobtak le. A légi akció első hetében a felkelők 228 ilyen fegyvert kaptak. Ez a szám a későbbiekben egyre nőtt. „Sęk"-Malecki, a Népi Hadsereg varsói osztagainak parancsnoka azt írja visszaemlékezéseiben, hogy a felkelők különösen örültek a számukra még ismeretlen szovjet páncélelhárító fegyverfajtáknak. A felkelők közé állt néhány szovjet katona, akik a hadifogolytáborokból szabadultak ki, megtanították a felkelőket e fegyverek használatára. A szovjet pilóták még 45 mm-es ágyút is ledobtak — természetesen szétszedett állapotban — a megfelelő lőszerrel.

Az egyik szovjet híradóstiszt szeptember 27-i jelentéséből tudjuk, hogy ezt a segítséget felhasználva a felkelők az egyik körzetben hétnapi kemény harcban megsemmisítet-

tek 33 német harckocsit, 6 páncélkocsit és 4 erődöt. Ez akkor történt, amikor a Honi Hadsereg parancsnoksága a katonák háta mögött már a fegyverletételre készülődött, s ezt a Vörös Hadsereg állítólagos tétlenségével igyekezett igazolni. A szovjet légierő még akkor is szállított élelmiszert a felkelőknek, amikor megkezdődött a fegyverletétel. A Varsóból érkezett felkelők kijelentették, hogy az utóbbi időben kizárólag a szovjet élelmiszer-szállítmányokból éltek.

A szeptember 14-től október 1-ig tartó bonyolult légi tevékenység folyamán sok szovjet pilóta példátlan hősiességről tett tanúságot, néhányan pedig az életüket áldozták. Ebben az időszakban több mint 2200 felszállást hajtottak végre, s ledobtak a felkelőknek egy páncélelhárító ágyút, 156 aknavetőt, több mint 500 páncélelhárító fegyvert, körülbelül 3000 géppuskát és puskát, 42 000 gránátot, 3 millió különféle töltényt, több mint 50 kg gyógyszert, 115 tonna élelmiszert, 10 telefonkészüléket, körülbelül 10 km kábelt és egyéb hadfelszerelést.

Óriási segítséget nyújtottak varsói testvéreiknek a Lengyel Hadsereg tüzérei és repülői. A „Kraków" elnevezésű éjszakai bombázók 2. ezredének pilótái szeptember folyamán majdnem minden éjszaka harci feladat végrehajtására indultak. Az 1. lengyel vegyes légi hadosztály szeptemberben megsemmisítette az ellenség tüzérségének 10 ütegét, 9 páncélelhárító ütegét, 3 légvédelmi lövegét, 7 nehéz lövegét és sok egyéb fegyverét.

Láthatjuk, milyen nagyarányú segítséget nyújtottak a szovjet csapatok és a Lengyel Hadsereg a varsói felkelőknek. Csak a tényeket szándékosan figyelmen kívül hagyó, rosszindulatú rágalmazók állíthatják, hogy a Vörös Hadsereg a varsói felkelés idején passzivitást tanúsított.

A felkelés utolsó napjaiban a felkelők számára nagyon kedvezőtlenné vált a helyzet.

A túlerőben levő ellenség nyomására a felkelők szeptember 27-én elhagyták Mokotówot. Ugyanezen a napon a német parancsnokság ismét felszólította Żoliborz védőit, hogy tegyék le a fegyvert, a felkelők azonban visszautasították az ajánlatot. Szeptember 30-án a németek heves rohammal bevették Żoliborzt. A felkelők kezén egyetlen terület maradt — a város központja.

Amikor a felkelők helyzete reménytelenné vált, a Lengyel Hadsereg és a szovjet parancsnokság meg akarta menteni Varsó hős védőit. Azt javasolták a Honi Hadsereg parancsnokságának, hogy a szovjet tüzérség és légierő tüzének fedezete alatt törjenek át a Visztula jobb partjára. A szovjet katonák előkészítették az átkeléshez a megfelelő eszközöket, és kitűzték az átkelés időpontját. Bór-Komorowski tábornok először elfogadta ezt a javaslatot, később azonban visszautasította, arra hivatkozva, hogy a németek állítólag lehallgatták a rádióüzenetet, és a Visztulához vezető valamennyi utat aláaknázták.

Valójában Bór-Komorowski azért utasította vissza a szovjet javaslatot, mert szeptember végén újra tárgyalni kezdett Bach-Zelewskivel a fegyverletételről. Rhode tábornok, Bach-Zelewski törzskarának főnöke, a nürnbergi perben elmondotta, hogy a német parancsnokság akkor úgy látta, hogy „Bór nagyobb ellensége az oroszoknak, mint a németeknek, s ezért inkább a németek hadifoglya akar lenni. Könnyen átmehetett volna az oroszokhoz, mert szabad volt az út a Visztulához, de ő a németeknél maradt."

Valóban, a Honi Hadsereg katonái közül sokan, akik nem akartak kapitulálni a németek előtt, éltek a szovjet parancsnokság nyújtotta lehetőséggel. A szovjet tüzérség fe-

dezete alatt, amely tüzével elhallgattatta a Testnevelési Főiskolánál és a citadellában levő német lövegeket, kitörtek a Visztulához, és többségükben átjutottak a túlsó partra. Ezután beléptek a Lengyel Hadseregbe, és tovább harcoltak hazájuk felszabadításáért.

A Bach-Zelewski és Bór-Komorowski megbízottja között lefolyt tárgyalásokon a német fél megígérte, hogy a kapituláció után a Honi Hadsereg katonáit hadifoglyoknak tekintik, a békés lakossággal szemben pedig nem alkalmaznak megtorlást sem a felkelésben való részvételért, sem a felkelés előtt a németek ellen elkövetett akciókért. Ez azonban hazugság volt, mert Himmler még szeptember 8-i táviratában megparancsolta Franknak, hogy valamennyi felkelőt küldje koncentrációs táborba.

Október 2-án Bach-Zelewski törzsében Bór-Komorowski tábornoknak, a Honi Hadsereg parancsnokának megbízottai aláírták a fegyverletételről szóló okmányt. Az aláírás után a házigazda (és most már egész Varsó gazdája) ebédet adott a „tiszteletbeli hadifoglyok" tiszteletére.

A következő három nap alatt letette a fegyvert körülbelül 15 000 katona (köztük több mint 3000 nő), 1600 tiszt és 6 tábornok. A kórházakban levő sebesülteket később szállították el.

Így ért véget a hatvanhárom napig tartó felkelés. Bór-Komorowski megparancsolta valamennyi egységének, hogy adják meg magukat, és adják át egész fegyverzetüket, beleértve a Vörös Hadseregtől kapott fegyvereket, hadianyagot, rádiókat.

Másként járt el a Népi Hadsereg parancsnoksága. Szeptember 28-án, amikor már nyilvánvaló volt, hogy fegyverletétel készül, a törzs értekezletén úgy döntöttek, hogy a csapatok semmi esetre sem adják meg magukat, hanem a polgári lakossággal együtt Varsó környékére vonulnak, és folytatják a harcot.

A fegyveres felkelés vereséget szenvedett, de ezzel nem ért véget a lengyel hazafiak harca a hitlerista megszállók ellen.

Hogyan lehetséges, hogy a német parancsnokságnak két hónapon keresztül nem sikerült legyőznie a csaknem fegyvertelen felkelőket? Kétségtelen, hogy ebben nagy szerepe volt a varsói védők példátlan hősiességének. Ámde csak hősiességgel nem tarthatták volna magukat több mint hatvan napig.

A fő ok az volt, hogy a hitleristákat lekötötték a szovjet csapatokkal Varsótól keletre, elsősorban Magnuszew térségében folytatott súlyos harcok, s így nem tudtak elegendő erőt biztosítani a felkelés gyors leveréséhez.

A varsói felkelés fontos helyet foglal el abban a harcban, amelyet a lengyel nép az elmúlt háború alatt hazája felszabadításáért vívott. A népi Lengyelország dolgozói minden évben megemlékeznek augusztus 1-ről, első napjáról annak az időszaknak, amelynek folyamán Varsó lakosai csodálatos hőstetteket hajtottak végre a német fasiszta hódítók elleni harcban. Egyszersmind a varsói felkelés a lengyel nép legújabb kori történelmének egyik legtragikusabb eseménye.

Władisław Gomułka 1945 júliusában, az Országos Népi Tanács VIII. ülésszakán mondott beszédében hangsúlyozta: „Az elesettek ezreinek emléke arra kötelez bennünket, hogy elmondjuk az igazságot a varsói eseményekről." Varsó lakosainak hősiessége — folytatta Gomułka — a német fasiszta megszállók elleni gyűlöletüket fejezte ki. A felkelés azonban eredetileg nem azért indult, hogy demonstrálja a lakosság hősiességét.

A reakciós vezetés arra használta fel a nép lelkesedését, hogy elérje céljait: visszaállítsa a régi burzsoá rendszert és a reakciós klikk kezébe adja a hatalmat, kiélezze a szovjet—lengyel viszonyt, gyengítse a Hitler-ellenes koalíciót,

a felkelés sikertelenségét pedig — amit a Honi Hadsereg parancsnoksága nagyon is lehetségesnek tartott — nemzetközi téren felhasználja a lengyelországi demokratikus erők és a Szovjetunió elleni harcra.

A fegyveres felkelés kirobbantása nem lehetett a Honi Hadsereg egyes vezetőinek véletlen hibája vagy meggondolatlan tette. Ez a londoni reakciós emigráns körök és lengyelországi delegatúrájuk politikai aktusa volt, amely logikusan következett egész korábbi politikájukból és tevékenységükből. Ez a politika pedig az egész háború alatt, eltekintve a Szovjetunióhoz fűződő kapcsolatok rövid ideig tartó normalizálásától, szovjetellenes és antidemokratikus volt.

A felkelés reakciós vezetői arra törekedtek, hogy gyengítsék a lengyel illegális mozgalomban azokat a demokratikus erőket, amelyek a Szovjetuniót tényleges szövetségesnek és a lengyel nép felszabadítójának tartották, és amelyek partizánharcukkal elősegítették a Vörös Hadsereg sikereit. Ezek az erők elsősorban a Népi Hadseregben, a Lengyel Néphadseregben, a Biztonsági Hadtestben és más demokratikus harci szervezetekben összpontosultak. Természetesen a Honi Hadsereg harcosai és tisztjei között is voltak demokratikus érzelmű emberek.

A varsói felkelés sugalmazói és szervezői úgy gondolták, hogy a felkelés révén az emigráns kormány a Vörös Hadsereg bevonulása előtt magához ragadja a hatalmat a fővárosban. Ezért a felkelés vezetői a harcosok és egyes tisztek követelése ellenére gátolták a kapcsolatok felvételét a szovjet parancsnoksággal.

„Az a tény, hogy a lengyel reakciós politikusok megpróbálták megállítani a történelem kerekét, és ezért feláldozták Varsót, az igazság egyik oldala a varsói felkeléssel kapcsolatban — állapította meg helyesen Zenon Kliszko, a Lengyel Egyesült Munkáspárt Központi Bizottságának tit-

kára. — Az igazság másik oldala a varsóiak példa nélkül álló hősiessége és önfeláldozása, akik mérhetetlen áldozatokat hoztak szeretett hazájukért."

A varsói felkelés túlnőtt felelőtlen sugalmazóin, és hazafias tömegmegmozdulásává vált a város lakosságának, amely azt a célt tűzte maga elé, hogy segíti a támadó Vörös Hadsereget a gyűlölt hitlerista megszállók kiűzésében. Ez a felkelés így marad meg a lengyel nép emlékezetében.

A varsói felkelés hőseit, akik bátran szembeszálltak az ellenséggel, a szovjet emberek bajtársaiknak tekintik. A Vörös Hadsereg és az igazi lengyel hazafiak fegyverbarátsága a varsói felkelés idején az egyik legszebb lapja a két testvéri szláv nép által vívott felszabadító harc történetének. A varsói felkelés történetét elferdítőknek nem sikerül ellenségeskedést szítaniuk a két nép között!

A NÉP ERŐT GYŰJT

A háború előtti időszakban és a második világháború első éveiben a román politikai élet bővelkedett a kihívó politikai eseményekben. Az első ilyen esemény II. Károly király fasiszta államcsínye volt, aki felfüggesztette az 1923. évi alkotmányt, és „további utasításig" feloszlatta a parlamentet. Majd 1940 szeptemberében II. Károly lemondott a trónról és külföldre távozott. Ezt az eseményt ünnepségek követték az ifjú Mihálynak „minden románok királyává" való kikiáltásával kapcsolatban, noha mindenki tudta, hogy a király csak uralkodik, az ország tényleges vezetése viszont 1940. szeptember 4-től Ion Antonescu tábornoknak, Románia „führerének" kezébe került.

1940 novemberében Berlinben Antonescu ünnepélyes külsőségek között aláírta a hírhedt háromhatalmi egyezményt, s kijelentette, hogy „a román vasgárdista mozgalom, a nemzetiszocializmus és a fasizmus szervesen és természetesen összefügg egymással". Ez egyébként nem gátolta meg őt abban, hogy néhány hónap múlva leverje a hazai rohamosztagosok, a vasgárdisták lázadását. Vezetőjük, Horia Sima megszökött az országból és Hitlernél talált menedéket.

1941 tavaszán az országot elárasztották a német csapatok. A hivatalos propaganda „kiképző egységeknek" nevezte őket. Valójában ezek olyan hadosztályok voltak, amelyek részt vettek a Jugoszlávia és Görögország elleni hadműveletekben. Most Romániában, a szovjet határ közelében ütöttek tanyát. A nép körében különféle hírek keringtek a dologról, de valójában csak a minisztertanács és

a vezérkar épületében tudták, hogy mi ezeknek a hadosztályoknak az igazi rendeltetésük, és mi vár Romániára a következő hónapokban.

1941 nyarán minden kiderült. Küszöbönállt a román nép nemzeti tragédiája. Június 22-én reggel a király és Antonescu meghirdette „a szent háborút Besszarábia és Észak-Bukovina felszabadításáért". Kivárva az Ukrajna északi részén támadó német hadseregek első sikereit, a román csapatok július első napjaiban megkezdték a hadműveleteket a Szovjetunió ellen.

Hogyan értékelték a kialakult helyzetet a román politikai pártok? A Constantin Brătianu vezette Nemzeti Liberális Párt és az Juliu Maniu vezette Nemzeti Parasztpárt (caranisták) támogatta a román szoldateszka rabló keleti hadjáratát. A Szociáldemokrata Párt jobboldali vezetői szintén helyeselték Antonescu kalandját, az egyszerű szociáldemokraták azonban, más demokratikus hazafias erőkkel együtt, követelték a bűnös szovjetellenes háború megszüntetését.

Románia Kommunista Pártja nyilvánosan hallatta hangját. 1941. július 8-án, 15 nappal azután, hogy a németek megtámadták a Szovjetuniót, a párt Központi Bizottsága végrehajtási utasítást küldött a párt minden tagjának. A kommunisták azt a feladatot kapták, hogy vezessék a nép harcát a Szovjetunió támogatásáért, Antonescu fasiszta rendszerének megdöntéséért, a szabad és független Románia megteremtéséért.

Július végén a Kommunista Párt felhívást intézett a román dolgozókhoz, hogy indítsanak kampányt a Szovjetunió elleni bűnös háború megszüntetéséért. Augusztus elején a párt Központi Bizottsága az javasolta, hogy valamennyi antifasiszta erőt tömörítsenek egységes nemzeti frontba. Ezek a dokumentumok azt bizonyították, hogy a

kommunisták helyesen értékelték mind az országon belül, mind pedig a nemzetközi téren kialakult helyzetet.

A kommunisták nemcsak nyilatkozataikban bizonyították be, hogy következetes hazafiak és antifasiszták, hanem a román reakcióval vívott gyakorlati harcban is. Galaţi város egyes üzemeinek munkásai az ő biztatásukra léptek sztrájkba, követelve a háború abbahagyását. Az épületek falain ilyen feliratok jelentek meg: „Békét Oroszországgal!", „Le Antonescuval!" A háború első hónapjaiban a román dolgozók legöntudatosabb csoportjainak tiltakozó akciói még nem váltak tömegméretűvé. Az akkori időszak eseményeit értékelve még nem beszélhetünk háborúellenes mozgalomról, csak egyes elszigetelt megmozdulásokról. Az országban eluralkodott soviniszta mámor a munkásosztály egy részére is hatott. A párt azonban tisztában volt vele, hogy a román dolgozók feltétlenül meg fogják érteni, ki az igazi ellenségük.

A hazafiaknak konkrét és tudományosan megalapozott akcióprogramra volt szükségük. Ezt a programot tartalmazta „A román nép harca a szabadságért és a nemzeti függetlenségért. Románia Kommunista Pártjának feladatai" című dokumentum, amelyet a Kommunista Párt dolgozott ki és 1941. szeptember 6-án illegális röplapon tett közzé.

A párt részletes választ adott az igazi román hazafiakat és antifasisztákat nyugtalanító kérdésekre. Egyértelműen kijelentette, hogy a román csapatok igazságtalan, hódító háborút indítottak Besszarábia és Észak-Bukovina területén.

A dokumentumban a Kommunista Párt arra is válaszolt, hogy mit kell konkrétan tenni a háború megszüntetése érdekében, milyen módszerekkel és eszközökkel kell küzdeni a nemzet megmentéséért. Meg kell szüntetni a haditermelést, a csapatok, fegyverek és a hadianyag szállítását Hitler hadserege számára, ki kell űzni a hitleristákat az ország-

ból, hatálytalanítani kell az Erdélyre vonatkozó bécsi döntést, abba kell hagyni Besszarábia és Bukovina lakosságának gyilkolását és kirablását, véget kell vetni a zsidópogromoknak, és általában le kell mondani mindenfajta nemzeti elnyomásról, le kell tartóztatni és meg kell büntetni az árulókat, akik háborúba sodorták a népet, meg kell dönteni Antonescu fasiszta rendszerét.

Rendkívül fontos volt az az egész dokumentumot átható gondolat, hogy mindezeket a román nép számára létfontosságú feladatokat csak az összes antifasiszta hazafias erők akcióegységével lehet megoldani. A dokumentumban ezt olvashatjuk: „Románia Kommunista Pártja javasolja, hogy az összes pártok, csoportok, politikusok és az összes román hazafiak indítsanak közös harcot a román nép nemzeti egységfrontjáért a hitlerista megszállók és kiszolgálóik ellen . . .”[1]

Ez vajon azt jelenti, hogy a Kommunista Párt, amikor a nemzeti erők antifasiszta koalícióját javasolta, lemondott osztályálláspontjáról és végső céljáról, a szocializmus és a kommunizmus felépítéséről? Nem! Nézzük, mit mond ezzel kapcsolatban a dokumentum! „A kommunisták a nemzeti egységfront megteremtéséért, a hódító fasizmus szétzúzásáért, a demokratikus és polgári szabadságjogoknak, a román nép függetlenségének kivívásáért lemondanak minden olyan jelszóról vagy akcióról, amely elválasztja őket a román nép nemzeti felszabadulásáért síkraszálló más pártoktól és politikai csoportoktól. De nem mondanak le programjukról, programjuk propagálásáról és végső jelszavaik propagandájáról . . .”[2]

A román kommunisták tehát helyesen határozták meg fő feladatukat: harcolniuk kell a fasizmus ellen, amely ak-

[1] Hresztomatyija po novejsej isztorii. 2. köt. 1939—1945. Dokumenti i matyeriali. Moszkva 1960. 445. old.

[2] Ugyanott.

kor a fő akadály volt a népeknek a békéhez és a szocializmushoz vezető útján. A fasizmus és a háború elleni harc döntő lépés volt a szocializmusért vívott harcban.

A szeptemberi dokumentum harci programot adott valamennyi romániai antifasiszta erő számára. A baj csak az volt, hogy abban az időszakban az országban nem alakultak még ki e program végrehajtásának sem objektív, sem szubjektív feltételei.

A keleti fronton vívott harcok első hónapjaiban a román nép még nem érezte a háború szörnyű következményeit, bár az Ogyessza alatti veszteségek igen nagyok voltak (az Antonescu-kancellária levéltári adatai szerint a románok 27 000 halottat és valamivel több mint 63 000 sebesültet vesztettek). A lakosság egy része továbbra is a soviniszta propaganda és a „Nagy-Romániáról" szőtt ábrándos tervek hatása alatt állott. A lakosság számottevő részét a burzsoá pártok — a Nemzeti Liberális Párt és a Nemzeti Parasztpárt — befolyásolták, amelyek szavakban óvatosan bírálták a kormány „szélsőségeit", a gyakorlatban azonban támogatták a kormányt, és természetesen nem voltak hajlandók antifasiszta szövetséget kötni a kommunistákkal.

A Kommunista Pártnak viszont, amelyet a sokesztendős fasiszta terror meggyengített, nem volt elég erős befolyása a dolgozók nagy tömegeire, kivéve a munkásosztály leghaladóbb részét. A párt még a meglevő lehetőségeit is sok esetben kihasználatlanul hagyta, mert akkori vezetői — Foriş és Kofler — áruló módon akadályozták az antifasiszta harc kibontakoztatását az országban.

1942-ben valamelyest megélénkült az antifasiszta mozgalom Romániában. Szabotázsakciókra került sor Bukarest és Brassó hadiüzemeiben, a Prahova-folyó völgyében levő olajmezőkön, Resicában. Kisiklatták a hadianyagot szállító vonatokat. Sok paraszt megtagadta az élelmiszer beszolgáltatását. Az értelmiség demokratikus érzelmű része megala-

kította a Hazafias Egyesülést, hogy aktívabban harcolhasson a nemzet megmentéséért. Fokozta az antifasiszta harcot a román dolgozó parasztok pártja, az Ekés Front és a romániai magyarok által alakított Magyar Dolgozók Szövetsége, a MADOSZ.

A hadseregben is terjedtek az antifasiszta nézetek. Megszaporodtak a szökések és az öncsonkítások, megszilárdultak a szovjet fogságba esett román antifasiszta katonák és tisztek sorai. A Kommunista Párt nagy figyelmet fordított a katonák felvilágosítására. 1941 végén a helyi pártszervezetek mellett külön katonai bizottságokat szerveztek, amelyeknek az volt a feladatuk, hogy háborúellenes propagandát folytassanak a helyőrségekben. Mindezek a tények azonban még nem mutattak belpolitikai válságra. A válság éppen csak érlelődni kezdett. Ahhoz, hogy kiterjedjen Románia gazdasági és társadalmi életének minden területére, elsősorban az kellett, hogy gyökeres változás következzék be a fronton a Hitler-ellenes koalíció javára.

Ez a változás 1943 elején következett be, amikor a Vörös Hadsereg nagy győzelmet aratott a sztálingrádi csatában. E csatának Románia számára különösen katasztrofális következményei voltak, hiszen a Donnál és a Volgánál Románia elvesztette hadseregének színe-javát. Később Antonescu panaszkodott a német megbízottaknak, hogy a Donnál bevetett 252 000 román katonából elesett vagy fogságba került 80 500 ember, megsebesült 35 300, a volgai csatában pedig 103 400 katonából és tisztből elesett vagy fogságba került 41 200, megsebesült 16 000. A fegyverzetben és haditechnikában elszenvedett veszteség a korlátozott erőforrásokkal rendelkező Romániát sokkal érzékenyebben érintette, mint Németországot.

A Vörös Hadsereg volgai és doni győzelme kiélezte a burzsoá—földesúri rendszer belső ellentéteit, s ezzel kezdetét vette Romániában a súlyos politikai és katonai válság. A

válság a legkülönbözőbb formákban nyilvánult meg: az uralkodó körök megpróbáltak különbékét kötni az angolokkal és az amerikaiakkal, és így kiugrani a háborúból; a burzsoá pártok vezetői tétováztak, a népben pedig egyre erősödött a háborúellenes hangulat.

Ám a válság súlyosságát meghatározó legfontosabb belső tényező az volt, hogy minőségileg új szakasz kezdődött a román dolgozók antifasiszta harcában. A Kommunista Pártnak igen kedvező lehetőségei nyíltak arra, hogy fokozza tevékenységét, s a párt élt is ezekkel a lehetőségekkel. 1943 júniusában sikerült megalakítania a Hitler-ellenes Nemzeti Frontot, amelynek tagja lett az Ekés Front, a Hazafias Egyesülés, a MADOSZ és néhány más antifasiszta szervezet. Ezek a különböző osztályokat és a lakosság különböző rétegeit képviselték. 1943. január 28-án megjelent a hazafias erők lapjának, a „Rominia Liberă"-nak első száma.

Az antihitlerista Nemzeti Front társadalmi bázisainak szélessége nem keltett aggodalmat a kommunistákban. Számukra az volt a fontos, hogy a front valamennyi tagja elfogadta a Kommunista Párt szeptemberi platformját, amelyet kiegészítettek a párt Központi Bizottságának 1943 júniusi határozatával. Ez a dokumentum pontosan megfogalmazta, miképp kell megszervezni a fasizmussal szembeni fegyveres ellenállást. A Hitler-ellenes Nemzeti Front követelte, hogy bocsássák szabadon a börtönökből és a koncentrációs táborokból a fasiszta terror valamennyi áldozatát, oszlassák fel a hitlerista szervezeteket, megfelelően biztosítsák a rokkantak, az árvák és özvegyek megélhetését az állami költségvetésből.

A Vörös Hadsereg további előrenyomulásával és a német fasiszta csapatok szakadatlan vereségeivel párhuzamosan Romániában egyre súlyosbodott a válság. Csorbát szenvedtek nemcsak a dolgozó osztályok, hanem a burzsoázia egy

részének érdekei is, mert ez utóbbinak nagy veszteségeket okozott a németek túlzott befolyása Románia gazdasági életére. Mindez együtt tovább élezte a társadalmi ellentéteket.

1944 március végén a szovjet csapatok a Prut-folyónál elérték a román határt. Ezzel kapcsolatban 1944. április 2-án közzétették a szovjet kormány nyilatkozatát, amely hangsúlyozta, hogy a Vörös Hadseregnek, amikor katonai szempontok miatt Románia területére lép, nem célja román területek megszerzése. Április 12-én pedig a szovjet kormány felajánlotta Romániának, hogy hagyja abba az értelmetlen ellenállást, és számára előnyös feltételekkel kössön fegyverszünetet. Antonescu kormánya azonban visszautasította az ajánlatot. Áprilisban kibontakoztak a hadműveletek Románia területén.

A lakosság újabb rétegei keltek harcra azért, hogy véget vessenek a háborúnak. 1944 áprilisában 69 tudós és művész felhívást intézett a királyhoz és a kormányhoz, s követelte az értelmetlen vérontás megszüntetését.

Ezekben a felelősségteljes napokban is a Kommunista Párt volt az egyetlen olyan politikai párt, amely aktívan küzdött az ország megmentéséért. A helyzet megkövetelte az összes hazafias erők, elsősorban a munkásosztály összefogását, továbbá a Kommunista Párt megtisztítását azoktól az elemektől, amelyek gátolták az antifasiszta tömegharc kibontakozását.

A Kommunista Párt kiemelkedő egyéniségei — Gheorghiu-Dej, Chivu Stoica, Nicolae Ceauşescu és a Tirgu Jiu-i koncentrációs táborban levő többi elvtárs, a szabadlábon levő elvtársakkal együtt — 1944. április 4-én elszigetelték Foriştot és Koflert, és megalakították a párt ideiglenes új vezetőségét Emil Bodnaraş, I. Ranghet és K. Pîrvulescu elvtárs részvételével. Az új vezetőség nyomban mindent

megtett a munkásosztály összefogására, a felszabadító harc fokozására és a fegyveres felkelés előkészítésére.

Az antifasiszta mozgalom terebélyesedése, az ország általános válsága, továbbá az egyszerű szociáldemokraták nyomása arra kényszerítette a Szociáldemokrata Párt vezetőségét, hogy akcióegységre lépjen a Kommunista Párttal. 1944. május 1-én a két párt egyezményt írt alá az Egységes Munkásfront létrehozásáról. A munkásosztályhoz és az egész román néphez intézett kiáltványában a két párt nemcsak általános demokratikus, antifasiszta feladatokat tűzött ki, hanem több olyan követelést is megfogalmazott, amely túllépte az antifasiszta harc kereteit (nyolcórás munkanap, béremelés, az általános politikai szabadságjogok biztosítása stb.).

Az Egységes Munkásfront megteremtése az első lépés volt a munkásosztály összes erőinek összefogása felé, amiért a Kommunista Párt hosszú évek óta küzdött. Nem lehet kétséges, hogy a munkásosztály akcióegysége óriási szerepet játszott az antifasiszta harc további kibontakozásában és népi forradalommá fejlődésében. Az akcióegység a fegyveres felkelés előkészítésére vonatkozó terv egyik pontját valósította meg, s egyszersmind arra késztette az Antonescu rendszerével elégedetlenkedő kispolgári és polgári köröket, hogy ellenzékbe vonuljanak. Ez történt a Nemzeti Liberális és a Nemzeti Parasztpárttal, amelyek, attól tartva, hogy elszigetelődnek a tömegektől, keresni kezdték a kapcsolatot a kommunistákkal. Antonescu pozícióinak meggyengítése érdekében a Kommunista Párt még az ilyen ingatag szövetségesekről sem mondhatott le. 1944 júniusában Románia Kommunista Pártja, a Szociáldemokrata Párt, a Nemzeti Liberális Párt és a Nemzeti Parasztpárt részvételével megalakult a Nemzeti Demokrata Blokk. Ezzel megintcsak előrehaladt az Antonescu-klikk elszigetelődé-

sének és a rendszerrel szemben álló összes erők konszolidálódásának folyamata.

A Nemzeti Demokrata Blokk megalakulása nagy sikere volt a Kommunista Pártnak, amely az uralkodó osztályok között támadt ellentéteket fel tudta használni az Antonescuék elleni hatékonyabb harc érdekében. A burzsoá pártok azzal a céllal léptek be a Nemzeti Demokrata Blokkba, hogy fékezzék a fegyveres felkelés előkészítését és megakadályozzák a szovjet csapatok bevonulását Románia területére. A harcnak ebben a szakaszában azonban ez a manőverük is gyengítette Antonescu pozícióit.

Az országban eközben egyre feszültebbé vált a helyzet. A burzsoá—földesúri Románia társadalmi-politikai és gazdasági fejlődése már a háború előtti utolsó évtizedekben reformokért kiáltott. Biztosítani kellett a termelőerők további fejlődésének lehetőségét, növelni kellett a nép életszínvonalát és fejleszteni kultúráját, demokratizálni kellett a közéletet. Románia belpolitikai és nemzetközi helyzetének elemzése nyomán világossá vált, hogy az országban 1943 végétől egyre jobban érlelődött a forradalmi helyzet. Ezt figyelembe véve a Kommunista Párt komplex politikai, katonai és szervezeti intézkedéseket tett a fegyveres felkelés előkészítésére. Először is meghatározta a fegyveres felkelés céljait. A felkelésben részt vevő tömegeknek tudniuk kellett, hogy ki ellen és miért harcolnak. A célok a következők voltak: Antonescu fasiszta rendszerének megdöntése, demokratikus rendszer létrehozása, a Németország oldalán vívott háborúból való kilépés és csatlakozás az antifasiszta koalícióhoz. Ezek a célok összhangban voltak az egész nép létérdekeivel, ezért reális lehetőség nyílt arra, hogy elérésük érdekében a lakosság valamennyi rétegét tömörítsék a munkásosztály körül, s megteremtsék a felkelés szélesebb társadalmi bázisát.

A fegyveres felkelés előkészítése során egymással dia-

lektikus kapcsolatban álló és kölcsönösen összefüggő politikai és haditechnikai problémákat kellett megoldani. Figyelembe véve az 1905 decemberi és az 1917 októberi oroszországi fegyveres felkelés előkészítésének és végrehajtásának tanulságait, Románia Kommunista Pártja a fegyveres felkelésre vonatkozó terv igen fontos összetevőjének tekintette a felkelés politikai erőinek felkészítését. Románia konkrét viszonyai között a felkelés alapvető politikai ereje a munkásosztály lehetett, amelyet támogattak a zömükben paraszti származású katonák és a hazafias érzelmű tisztek.

Ezért a Kommunista Párt már 1943 végétől nagy figyelmet szentelt a legöntudatosabb munkásokból álló hazafias harci osztagok szervezésének. Akkor 17 ilyen osztag volt, ebből 6 a fővárosban. A fővárosi nagyvállalatoknál 10 tagú harci csoportok alakultak. A párt Ploestiben, Constanţában, Temesvárott, Turnu-Severinben és az ország más nagy ipari központjaiban is megszervezte a munkások fegyveres csoportjait.

1944 tavaszára a hazafiaknak már több titkos fegyver- és hadianyagraktáruk volt. Segítették őket a Turnu Măgurelében állomásozó ezred, valamint a craiovai repülőegység katonái és tisztjei. Arra az esetre, ha az osztagok a hegyekbe vonulnak, s ott partizánharcot folytatnak, élelmiszert és gyógyszert tartalékoltak.

1944 nyarán a Kommmunista Párt még erőteljesebben folytatta a hazafias harci osztagok szervezését. 1944. június 20-a és augusztus 23-a között az osztagok száma csak Bukarestben elérte az ötvenet (2000 fegyveres harcossal). A harci osztagok jóval a felkelés kitörése előtt dezorganizálták a gazdasági életet és a közigazgatást. Elvagdosták a telefonvonalakat, diverziós cselekményeket hajtottak végre üzemekben, garázsokban, fémtüskéket szórtak el az autósztrádákon és a városi utcákon. Az egyik fővárosi osztag 21

esetben, a másik 11 esetben rongálta meg a hitlerista törzskarok hírközlési vonalait.

A felkelés politikai előkészítéséhez tartozott, hogy a Kommunista Párt ismertette a dolgozókkal a fegyveres harc céljait, leleplezte az Antonescu-klikk reakciós politikáját, a burzsoá pártok következetlenségét és ingadozását. A kommunisták arra nevelték a dolgozókat, hogy szeressék a Szovjetuniót, amelynek fegyveres erői megszabadítják Romániát a háborútól és a hitlerista megszállástól. A párt továbbra is erőteljes háborúellenes propagandát folytatott a hadseregben. Ennek következtében — Antonescu beismerése szerint — a hadsereg a rendszer nagyon labilis és megbízhatatlan támasza lett.

Mihály király a monarchia megmentése érdekében még 1944 áprilisában úgy nyilatkozott, hogy elfogadja a szovjet kormány fegyverszüneti ajánlatát. Sőt, kereste a kapcsolatot a Kommunista Párttal, és a királyi palotában bizalmas megbeszélést folytatott a párt megbízottaival. A Kommunista Párt hajlandó volt együttműködni a királlyal, amennyiben az késznek mutatkozott szembeszállni Antonescuval és a németekkel.

A párt nagy figyelmet fordított arra, hogy megnyerje a hadsereget, koordinálja a munkásosztagoknak és az Antonescu-féle hadsereg hazafias érzelmű tisztjeinek akcióit. E célból az 1944. június 14-re virradó éjszakán a párt kezdeményezésére megtartották Bukarestben a vezető pártfunkcionáriusok tanácskozását a bukaresti helyőrség haladó érzelmű tábornokainak és magas rangú tisztjeinek egy csoportjával, valamint az udvar és a burzsoá pártok képviselőivel. A tanácskozás résztvevői megalakították a Katonai Bizottságot. A bizottság Emil Bodnaraşnak, a Kommunista Párt képviselőjének felügyelete alatt működött. Nagy szerepet játszott benne Dămăceanu ezredes, a bukaresti helyőrség vezérkari főnöke. Bodnaraş aktív részvételével a Ka-

tonai Bizottság körülbelül 40 ülést tartott és részletesen megvitatta a fegyveres felkelésnek a Kommunista Párt által előterjesztett tervét.

A burzsoá pártok vezetői, valamint Mihály király megbízottai minden eszközzel fékezni igyekeztek a fegyveres népmozgalom kibontakozását. Arra számítottak, hogy az Egyesült Államok és Anglia uralkodó köreinek segítségével sikerül saját híveikből kormányt alakítaniuk, s ezáltal sikerül megőrizniük Romániában a burzsoá—földesúri rendszert. Maniu és Brătianu Antonescu hozzájárulásával még 1944 elején elküldték megbízottaikat Kairóba, hogy folytassanak tárgyalásokat Románia amerikai—angol megszállásának lehetőségéről. A Nemzeti Parasztpárt és a Nemzeti Liberális Párt csak a tömegek, különösen a munkásosztály részvétele nélkül végrehajtott palotaforradalmat tartotta megengedhetőnek, ezért ellenzett a kommunisták által javasolt minden olyan intézkedést, amely a felfegyverzett népnek a felkelésbe való bevonására irányult. A „történelmi" pártok képviselői például azzal a javaslattal álltak elő, hogy a király „önként essen fogságba", az „ellenzék" képviselői pedig utazzanak Moldavába, hogy megakadályozzák egy „tisztán kommunista" kormány megalakítását. A „történelmi" pártok vezetői még augusztus 22-én reggel, a fegyveres felkelés küszöbén is elküldték megbízottukat, Ion Michalachét Antonescuhoz azzal a javaslattal, hogy maga a román „führer" kössön fegyverszünetet a Szovjetunióval. Ezt Maniu másnap közölte a Kommunista Párt képviselőivel.

A burzsoá pártok azt javasolták, hogy a felkelést Moldvának a szovjet csapatok által felszabadított részében, vagy Roman körzetében, az 5. hadtest védelmi szakaszán, vagy a Tirgu Jiu-i hegyekben indítsák meg. A Kommunista Párt képviselői viszont ragaszkodtak ahhoz, hogy a felkelésnek

az ország központjában, a fővárosban, a munkások és a katonák aktív támogatásával kell kirobbannia.

Ebben a rendkívül fontos kérdésben igen éles nézeteltérések alakultak ki. Július végén a Kommunista Párt képviselői kijelentették, hogy fenntartják maguknak az önálló cselekvés jogát, és maguk határozzák meg a felkelés kezdetének helyét és idejét, ha a „történelmi" pártok és a királyi udvar szabotálják a kidolgozott terv végrehajtását.

Miért ragaszkodtak a kommunisták ahhoz, hogy a felkelést a fővárosban kell kirobbantani? Azért, mert Bukarest az ország legnagyobb ipari központja volt, ott koncentrálódtak a munkástömegek, a felkelés fő hajtóerői. A főváros volt a politikai központ is, onnan irányították az egész államgépezetet, ott futottak össze az információ szálai. Ha a fővárosban indítják meg a felkelést, sok tekintetben már eleve biztosítják a sikerét is.

Azt is figyelembe vették, hogy a fővárosban és más nagyvárosokban olyan csapatok állomásoztak, amelyek a hazafias munkásosztagokkal szorosan együttműködve akcióba léphettek. Bukarest volt továbbá a román burzsoázia és a román érdekeltségű külföldi monopolista körök gazdasági és pénzügyi hatalmának központja. Ha erre a központra mérnek csapást, jócskán csökken a burzsoázia befolyása az országban. Végül ez a város, amely az ország földrajzi középpontjában fekszik, a hadászati utak és közlekedési vonalak fontos csomópontja volt.

1944 augusztus elejétől a Kommunista Párt folytatta a felkelés előkészítését, gondosan és alaposan megvitatva az akció minden részletét. Egyebek között megszervezte Gheorghiu-Dej és más elvtársak szökését a fogságból. Mind a belső helyzet — Antonescu presztízsének további csökkenése, híveinek nézeteltérései, a tömegek növekvő aktivitása —, mind pedig a nemzetközi helyzet, amelyet a Vö-

rös Hadsereg lengyelországi győzelmei határoztak meg, kedvezett a felkelés mielőbbi megindításának.

Rendkívül fontos volt, hogy a felkelés váratlanul törjön ki, hiszen a fronton a román csapatokat német egységekkel vegyítették, a hátországban pedig a Gestapo-ügynökök és a Siguranţa (román politikai rendőrség) ügynökeinek kiterjedt hálózata működött. Ezért az előkészítés a konspiráció szabályainak szigorú betartásával folyt. Elkészültek a majdani új kormány legfontosabb rendeleteinek tervezetei. Ezek egyebek között előírták az összes antifasiszták haladéktalan kiszabadítását a börtönökből és a koncentrációs táborokból, az Antonescu-kormány és a hitlerista képviseletek vezetőinek letartóztatását.

A hazafias érzelmű tisztek a Kommunista Párt tagjainak tevékeny közreműködésével állandó megfigyelés alatt tartották a kollaboráns minisztereket és a német tábornokokat, az ország 63 pontján megállapították a német fasiszta katonai egységek tartózkodási helyét és mozgását. Várható volt, hogy a felkelőknek nagy segítséget nyújtanak a fővárosban a román hadsereg alegységei.

A felkelés haditervének kidolgozásakor a Kommunista Párt betartotta azt a fontos szabályt, hogy a döntő helyen döntő fölényt kell biztosítani. Bukarestben olyan ember- és anyagtartalékokat kellett összevonnia, amelyek felülmúlták a hitleristáknak és Antonescu híveinek erejét. Csakhogy a felkelést közvetlenül megelőző időszakban a fővárosban és környékén — a hazafias harci osztagokat leszámítva — összesen csak 8000 román katona és tiszt állomásozott, akiknek többsége hajlandó volt támogatni a felkelést. A hitleristáknak viszont több mint 11 000 katonájuk volt, s ezeknek a fele magában Bukarestben állomásozott.

A szükséges számbeli fölény megteremtése érdekében a Katonai Bizottság Dămăceanu ezredes segítségével meggyőzte az Antonescu-kabinetet és a vezérkart, hogy ne

küldjön erősítést a frontra. Az ürügy meggyőzően hangzott: ezeket a csapatokat, úgymond, felhasználhatják „az esetleges lázadások leverésére . . .”

1944 augusztus elején a fővárosba érkezett két újonc zászlóalj, egy lovasezred, egy tüzérhadosztály. és egy határőrezred. A vezérkar augusztus 21-i parancsa értelmében ezen egységek frontra küldését további rendelkezésig elhalasztották.

A Kommunista Párt még július elején összeállította és átadta a Katonai Bizottságnak a legelőször elfoglalandó, legfontosabb 93 objektum jegyzékét. A jegyzéken szerepelt a miniszterelnökség, a belügyminisztérium, a hadügyminisztérium, a telefonközpont, a távírda, a rádióállomás épülete, továbbá szerepeltek rajta a különböző német képviseletek és törzskarok helyiségei. A terv szerint ezeket az épületeket gyorsan el kellett foglalni, és bármi áron tartani a szovjet csapatok bevonulásáig.

A hazafias csoportok és a felkelést támogató katonai egységek hadműveleti irányítására két törzskart állítottak fel: az északi törzskarhoz a főváros I. és IV. kerületének csapatai tartoztak, a délihez a II. és a III. kerület fegyveres erői.

A főváros katonai parancsnoksága biztosította a szükséges tartalékot is, amelyet négy csoportra osztva a város különböző pontjain helyezett el. A felkelés időpontjának megállapításakor két lehetséges változatot vettek számításba: légiriadó esetére (1. sz. terv) vagy belső rendfenntartási gyakorlat idejére (2. sz. terv). A felkelés részleteinek kidolgozása végett két próbariadót rendeztek, amelyek során a csapatok elfoglalták körzeteiket. A főváros legfontosabb objektumait, elfoglalásuk sorrendjének megfelelően, két csoportba osztották. Az először elfoglalandó objektumok listájára vették fel a Modrogan fasorban levő német vezérkart, a Filipescu utcában levő haditengerészeti vezérkart,

az Alexandru fasorban levő Gestapót és német törzseket, a Floreasca utcai raktárt és más objektumokat.

A felkelés előestéjén a Katonai Bizottságnak sikerült valamelyest növelnie a fővárosi helyőrség csapatainak létszámát, ám a németek továbbra is számbeli fölényben voltak. Ekkor a bizottság az alábbi erőkkel rendelkezett: három ezreddel, két újonc zászlóaljjal, két lovasszázaddal, egy aknavető hadosztállyal és még néhány, különböző fegyvernemekhez tartozó századdal. Rajtuk kívül a bizottság számíthatott hat csendőrzászlóaljnak és a csendőraltiszti iskola növendékeinek a támogatására. Az 1. sz. terv alapján kidolgozták a 30 871-es számú hadműveleti parancsot.

Az ország más részein állomásozó csapatoknál is kidolgozták a megfelelő terveket. A felkelő katonai egységeknek a vidéki körzetekben az volt a feladatuk, hogy elfoglalják a helyi német parancsnokságokat és lefegyverezzék a németeket, hogy megakadályozzák a hitlerista egységek mozgását és Bulgáriából való átdobását, hogy lezárják a Bukarestbe vezető valamennyi utat és segítséget nyújtsanak a fővárosnak. Különösen nagy fontosságot tulajdonítottak a Prahova-folyó völgyének, ahol Ploesti, a kőolajipar központja fekszik. A Prahova völgyében a hitleristáknak több mint 27 000 katonájuk volt, a román csapatok létszáma pedig alig érte el a 12 000-et. Az itteni román csapatok akcióba lépéséért az 5. területi hadtest parancsnoksága volt a felelős, amely szoros kapcsolatot tartott fenn Ploesti és Tirgoviște helyi kommunista pártszervezeteivel és munkásaival. A terv szerint azonnal el kellett foglalni az iparvállalatokat, hogy a németek ne rombolhassák le azokat, le kellett zárni valamennyi fontos útvonalat és közlekedési csomópontot, fel kellett fegyverezni a munkásokat, és szoros együttműködést kellett kialakítani a hazafias csoportokkal.

Heves vitát kiváltó fontos probléma volt a felkelés megindításának időpontja. A burzsoá pártok és az udvar kép-

viselői, szabotázstaktikájukhoz híven, nem akarták pontos dátumhoz kötni magukat. Amikor a demokratikus erők úgy határoztak, hogy Románia augusztus 9-én kilép a háborúból, Maniu további tárgyalásokat tartott szükségesnek, s ezzel hátráltatta a határozott döntést.

A burzsoá pártok politikusai a következő napokban is szabotálták a felkelés előkészítését. A Kommunista Párt képviselői határozottan kijelentették, hogy a fegyveres felkelésnek augusztusban el kell kezdődnie. Az augusztus 20-i tanácskozáson a legkésőbbi időpontként 1944. augusztus 26-át állapították meg. A szovjet csapatok augusztus 20-án megindított sikeres iași—kisinyovi hadműveletazonban arra késztette a Katonai Bizottságot, hogy revideálja ezt az időpontot, és a felkelést már augusztus 23-án megindítsa.

Augusztus 23-án reggel ülést tartottak a kormány tagjai. Úgy döntöttek, hogy folytatják a háborút, „totális mozgósítást" hajtanak végre az országban, és a Focșani—Nămoloasa—Galați-vonalon megszervezik a védelmet. A döntéssel Ion Antonescu miniszterelnök és Mihai Antonescu külügyminiszter néhány óra múlva a királyhoz sietett. Meg akarták szerezni a király támogatását, és rá akarták beszélni a királyt, hogy intézzen felhívást a néphez.

1944 közepére az Antonescu-rendszer annyira felbomlott, hogy a belső erők is meg tudták volna dönteni. A hazafiak azonban nem hagyhatták figyelmen kívül azt a fontos tényt, hogy az országban sokezres német fasiszta hadsereg állomásozott, amely természetesen nem maradt volna semleges egy népi megmozdulás esetén.

Ezért a felkelés sikerének nagyon fontos feltétele volt a németek kiűzése Románia területéről. Az itt állomásozó németek száma viszont elérte a 700 000 főt. Ezzel a román hazafiak nem tudtak megbirkózni. Szükségük volt a Vörös Hadsereg támogatására.

A Friessner tábornok parancsnoksága alatt álló német

„Dél-Ukrajna" hadseregcsoport szétzúzásának szükségessége abból az általánosan kedvező hadászati helyzetből következett, amely 1944 nyarán alakult ki a szovjet—német fronton.

Az iași—kisinyovi hadművelet az elmúlt háború legnagyobb hadműveletei közé tartozott. Végrehajtói az R. J. Malinovszkij és F. I. Tolbuhin hadseregtábornokok parancsnoksága alatt álló 2. és 3. Ukrán Front csapatai voltak. A hadművelet azt a célt tűzte a két front csapatai elé, hogy befejezzék Szovjet-Moldava felszabadítását és Romániát kivonják a Németország oldalán vívott háborúból. Ezzel alapvetően megváltozik a katonai és a politikai helyzet mind Romániában, mind az egész Balkánon.

A „Dél-Ukrajna" hadseregcsoporttól zsákmányolt okmányok, többek között a hadseregcsoport parancsnokának augusztus 18-i parancsa azt bizonyítják, hogy a német parancsnokságot nem érte váratlanul a szovjet támadás. A hitleristáknak azonban nem volt elég erejük ahhoz, hogy visszaverjék a szovjet támadást, s nem ismerték a főcsapás irányát sem. E két körülmény már az első napokban biztosította a támadás sikerét. A szovjet csapatok három nap alatt áttörték az ellenség védelmi vonalát, és 120 km széles arcvonalon 60 km-t nyomultak előre. Nyitva állt előttük az út a Balkán felé.

A felkelés terve szerint a fronton levő román csapatoknak azonnal át kellett állniuk a Vörös Hadsereg oldalára, és vele együtt folytatni a harcot az ország felszabadításáért. A román hadsereg egyes hadosztályai azonban ellenállást tanúsítottak. Ezért a szovjet csapatok kénytelenek voltak megsemmisíteni vagy lefegyverezni őket.

A román hazafiak felszabadító harcának nagyszerű eseménye volt, hogy ezekben a napokban a Delen térségében bekerített hitlerista csoport szétzúzásában részt vett a „Tudor Vladimirescu" önkéntes román hadosztály. Ezt a had-

osztályt román hadifoglyokból alakították meg 1943 októberében a Szovjetunióban, szovjet fegyverekkel szerelték fel és szovjet tisztek képezték ki.

Augusztus 23-ra nyilvánvalóvá vált, hogy a szovjet—német front déli szakaszán a német fasiszta csapatok katasztrofális vereséget fognak szenvedni. Ez nagyon kedvező helyzetet teremtett a romániai antifasiszta felkeléshez.

CSAPDÁBAN A DIKTÁTOR

A király dolgozószobájában megszólalt a telefon. Jelentették, hogy a palotába jön a kormányfő és a külügyminiszter. A királyt váratlanul érte a hír. Nem remélte, hogy ilyen szerencsésen alakulnak a körülmények. Most könnyen és gyorsan letartóztathatják Antonescut. Az audienciáról nyomban értesítették a Kommunista Párt vezetőségét. Nem sok idő múltán Emil Bodnaraş vezetésével titokban a palotába érkezett egy fegyveres munkáscsoport. A királyi testőrség tisztjei is készenlétben álltak.

Augusztus 23-án, pontosan 16 órakor Mihai Antonescu kíséretében megjelent a palotában Ion Antonescu. Beszámolt a királynak a fronton kialakult reménytelen helyzetről és a kormány intézkedéseiről. Kénytelen volt beismerni, hogy a hadsereg nem teljesíti parancsait, nem akar harcolni a Szovjetunió ellen.

A király a miniszterelnök szemére vetette, hogy nagy politikai hibákat követett el, s a katasztrófa szélére sodorta Romániát. Nem volt hajlandó támogatni őt, megtagadta, hogy felhívást intézzen a néphez és a hadsereghez a háború folytatása érdekében.

A király dolgozószobájában nagyon hevessé vált a vita. Antonescu már azon volt, hogy tüntetőleg sarkon fordul és

A román hazafias alakulatok és a bukaresti munkások harca a fővárosért, 1944. augusztus 23-án

Szovjet és román katonák együtt harcolnak
Románia felszabadításáért

Szovjet es román katonák egy csoportja

Fogoly német katonák Romániában, 1944. augusztus 23-án

A román főváros lakói üdvözlik a felszabadítókat

távozik, amikor a király így szólt hozzá: „Ön le van tartóztatva!" A feldühödött marsall ordítani kezdett, ököllel verte a mellét, követelte a letartóztatási parancs visszavonását, s kellemetlen következményekkel fenyegette a királyt. Ekkor belépett a dolgozószobába néhány tiszt, akik kapcsolatban álltak a Katonai Bizottsággal. Letartóztatták a két Antonescut, és átadták őket a fegyveres munkásosztagnak. A munkások zárt kocsiban elszállították a letartóztatottakat Bukarest külvárosába, a Kommunista Párt Vatra Luminoaţa utcai titkos házába.

A két Antonescu letartóztatása csak a kezdet volt. A többi minisztert is el kellett távolítani. Ezért valamennyiüket a palotába hívatták azzal az ürüggyel, hogy minisztertanácsi ülés lesz. Érkezésük sorrendjében letartóztatták és odaszállították őket, ahol már Antonescuékat is fogva tartották. Így kerültek fogságba Pantasi hadügyminiszter, Vasiliu belügyminiszter és mások.

Nyomban a fasiszta főkolomposok letartóztatása után a hazafiak harci csoportjai a katonai egységekkel együtt hozzákezdtek a főváros legfontosabb objektumainak elfoglalásához; megszakították a telefon- és a távíró-összeköttetést a német parancsnokságok és a hozzájuk tartozó csapattestek között.

Cristescunak, a politikai rendőrség parancsnokának és Tobescunak, a csendőrség parancsnokának sikerült értesítenie Killinger német nagykövetet a felkelés kitöréséről. A hír villámcsapásként érte a hitlerista diplomatát, aki nemrég közölte Hitlerrel, hogy Romániában nyugalom van!...

A hazafiak harci osztagai és a felkelésben részt vevő katonai alakulatok határozottan és energikusan cselekedtek. A gyárakban a helyi kommunista pártszervezetek vezetésével gyors ütemben munkásszakaszok és századok szerveződtek, megkapták a feladatukat és kivonultak a városba. A „történelmi" pártok vezetőit, valamint a királyt

és környezetét nagyon megijesztette a munkásosztály határozott fellépése. Okmányokkal bizonyítható, hogy a felkelés a burzsoá politikusok akarata ellenére és részvételük nélkül tört ki. Maniu az 1946-os perben kijelentette: „Nem tudtam, mi történt augusztus 23-án. Semmit sem tudtam az események alakulásáról másnap reggelig . . ."

22 órakor a király beszédet mondott a rádióban. Bejelentette, hogy az ország nehéz helyzetbe került, és felszólította a csapatokat, hogy ne tanúsítsanak ellenállást a támadó Vörös Hadsereggel szemben. Egyben megparancsolta a román hadseregnek, hogy fegyverrel foglalja vissza Észak-Erdélyt, amelyet az 1940-es bécsi döntés alapján Magyarországhoz csatoltak.

Ám nem sokkal előbb a király magához kérette Killingert, és mintegy bocsánatot kérve a történtekért, olyan nyilatkozatot tett a nagykövet előtt, amely ismételten azt bizonyítja, hogy sohasem támogatta a román nép fegyveres felkelésének céljait. Mihály kijelentette, hogy ő „mint Hohenzollern" sajnálja a történteket, és arra kéri Hitlert, vonja ki a német csapatokat Romániából, „hogy megmeneküljenek . . . a legnehezebb sorstól".

Ez a nyilatkozat azt bizonyította, hogy a király nem gondolt Románia csatlakozására a Hitler-ellenes koalícióhoz. Ellenezte, hogy Románia is harcoljon a hitlerizmus legyőzéséért, és ezzel valamelyest jóvátegye korábbi fasiszta vezetőinek bűneit az agresszió áldozataival szemben. Ugyanakkor a kairói román megbízottaknak azt javasolta, hogy írják alá a fegyverszüneti egyezményt, azokkal a kiegészítésekkel együtt, amelyeket a Szovjetunió tett és 1944. június 2-án átadott Stockholmban. Ezzel egyidejűleg a király Chatelain alezredes, angol megbízott révén, aki 1943 végén titokban érkezett Romániába, kérést intézett a földközi-tengeri hadszíntéren harcoló angol—amerikai csapa-

tok parancsnokságához, hogy minél előbb küldjön Bukarestbe három angol—amerikai légi deszant dandárt.

Ámde augusztus 24-én éjszaka, amikor a főváros kulcsfontosságú pontjai már a felkelők, elsősorban a munkás harci osztagok kezében voltak, nyilvánvalóvá vált, hogy a felkelés sorsa nem a királyi palotában, hanem a főváros utcáin dől el. Éjfélre Bukarest legfontosabb objektumai, a város főútvonalai már a munkásosztagok ellenőrzése alatt álltak. A hazafias osztagok és a hadsereg egységei elfoglalták a miniszterelnökséget, a belügyminisztériumot, a telefonközpontot, a rádiót és több más fontos objektumot. A kormányhatóságok tevékenysége megbénult, a kezdeményezés szilárdan a felkelők kezébe ment át.

A felkelés további menete és a következő szakaszban végrehajtandó intézkedések jellege az új kormány összetételétől függött. A nép bízott benne, hogy a kormányban azok a pártok és szervezetek kapnak képviseletet, amelyek valóban képesek megvalósítani a felkelés céljait.

Ám a „történelmi" pártok vezetői által támogatott udvari köröknek sikerült olyan kormányt alakítaniuk, amely főleg katonákból állt, s amelynek vezetője a király bizalmasa, a főváros korábbi katonai parancsnoka, Sănătescu tábornok lett.

A Kommunista Párt, amely döntő szerepet játszott mind a felkelés előkészítésében, mind pedig végrehajtásában, nem tudta érvényesíteni akaratát az új kormány megalakításánál. Ennek először is az a magyarázata, hogy a felkelés megindulásakor a Kommunista Párt több tapasztalt vezetője börtönben vagy koncentrációs táborban volt, vagy csak nem régen szabadult, és még nem tudott bekapcsolódni az aktív munkába. A párt szabadlábon levő vezetői a felkelés idején egész figyelmüket arra fordították, hogy a népet mozgósítsák a hitleristák elleni fegyveres harcra. Másodszor, a Sănătescu-kormányt úgy alakították meg,

hogy nem tanácskoztak a demokratikus erőkkel, elsősorban a Kommunista Párttal. A kormányalakítás voltaképpen az udvari körök és a „történelmi" pártok megegyezésének eredménye volt. A Kommunista Pártot gyakorlatilag kész tények elé állították.

Az új kormány reakciós többsége a legkülönbözőbb manőverekkel próbálta megakadályozni, hogy Románia részt vegyen a hitleri Németország elleni háborúban. A Sănătescu-kormány reakciós képviselői gátolni igyekeztek a szovjet csapatok további előrenyomulását Románia területén; olyan övezet kialakítását javasolták, ahová a Vörös Hadsereg nem vonulhat be. Ebbe az övezetbe tartozott volna Bukarest és az ország egész nyugati része. Ha a szovjet parancsnokság elfogadta volna ezt a javaslatot, a németek értékes időt nyertek volna, hogy a szóban forgó övezetben megszervezzék a védelmet, s ennek következtében a szovjet csapatoknak és a román népnek további nagy veszteségeket kellett volna szenvedniük a Románia felszabadításáért vívott harcokban.

A Sănătescu-kormány reakciós elemei nemhogy vidéken, de még a fővárosban sem tettek hathatós intézkedéseket a német ügynökségek elszigetelésére. Bukarest utcáin szabadon jártak-keltek a Gestapo emberei és a különböző német képviseletek tagjai. Aldia belügyminiszter nyilatkozata szerint azért nem internálták a német alattvalókat, mert Németország hasonló intézkedéseket foganatosított volna a Németországban tartózkodó román állampolgárok ellen. A király magához hívatta Hansen és Gerstenberg német tábornokokat, közölte velük, hogy Románia kilépett a háborúból, és azt javasolta, hogy a hitlerista csapatok 15 napon belül hagyják el az országot. A tábornokok „becsületszavukat" adták a királynak, hogy amint helyreáll az összeköttetés a csapatokkal, kiadják a megfelelő parancsot.

Hansen és Gerstenberg szabadon távozott a királyi palotából.

A Kommunista Párt ellenezte a király alkuját a németekkel. Felszólította a munkásokat, felszólított minden becsületes hazafit, hogy ne bízzanak a hitleristákban, hanem fegyverrel űzzék ki őket az országból. A Kommunista Párt Központi Bizottsága augusztus 23-i nyilatkozatában hangsúlyozta, hogy a németekkel elkerülhetetlen az összecsapás, s ezért a párt felszólítja a munkásosztályt, a parasztságot, az értelmiséget, Románia minden polgárát, hogy minden eszközzel harcoljanak a román nép halálos ellenségei ellen.

A Kommunista Párt vezetőségének sikerült bizonyos fokig ellensúlyoznia a király áruló megállapodását a két német tábornokkal. Együttműködés alakult ki a román és a szovjet csapatok között a német fasiszta megszállók elleni közös harcra. A román territoriális csapatok utasítást kaptak, hogy akadályozzák meg a német erők átcsoportosítását; megerősítették a határőrséget, hogy a fasiszták ne kaphassanak erősítést.

A hazafiak harci osztagai és a felkelésben részt vevő csapatok újabb összecsapásokra készültek az alattomos ellenséggel, amelynek esze ágában sem volt önként kivonulni Romániából.

A FASISZTA TÁBORNOKOK „BECSÜLETSZAVA"

Augusztus 23-án este a német nagykövetség Victoria utcai épületében összegyűltek a Romániában szolgálatot teljesítő német katonai vezetők, hogy megvitassák a kialakult helyzetet. Jelen volt Hansen tábornok, a német katonai misszió vezetője, Gerstenberg tábornok, a Romániában állomásozó német légierő parancsnoka, Tillessen tengernagy,

a Romániában állomásozó haditengerészeti erők parancsnoka és Spalke tábornok, katonai attasé.

Németországgal megszakadt az összeköttetésük, ezért nem tudták jelenteni a romániai eseményeket, és nem kaphattak utasítást Berlinből. Gerstenbergnek azonban sikerült összeköttetésbe lépnie Kraipe tábornokkal, a német légierő vezérkari főnökével; megkérte a tábornokot, hogy a Ploesti repülőterén állomásozó csatarepülőgépeket küldje támadásba Bukarest ellen.

Antonescu megdöntéséről Hitler csak Mihály király rádiónyilatkozatából értesült. Nyomban utasította Friessner tábornokot, hogy „bármilyen eszközzel állítsa helyre a rendet Romániában, a királyt és udvarát pedig tartóztassa le". Amennyiben Antonescu már nem használható fel — üzente Hitler —, valamelyik németbarát tábornok vezetésével alakítsanak új kormányt. Minthogy Romániában nem találtak megfelelő figurát (Corne tábornok, az 1. román harckocsihadosztály parancsnoka, akit a németek saját emberüknek tekintettek, visszautasította az ajánlatot), Berlinben hamarosan közölték, hogy Németországban megalakult a Horia Sima vezette „román nemzeti kormány".

Ezzel egyidejűleg Hitler Friessner tábornoknak rendelte alá a Románia területén állomásozó német fegyveres erőket és SS-csapatokat, továbbá mindazon alakulatok egész személyi állományát, amelyek nem tartoztak a fegyveres erőkhöz, a fasiszta pártszervezeteket és a polgári hatóságokat. Friessner tábornok Gerstenberg tábornokot bízta meg, hogy állítsa helyre a rendet Bukarestben és a többi román városban; az összes hátországi csapatokat a rendelkezésére bocsátotta.

A fővárosban az 5. légvédelmi hadosztály erőivel szándékoztak leverni a felkelést, miután a német légierő bombázta Bukarestet. Gerstenberg, aki a király engedélyével elhagyta Bukarestet, augusztus 24-én 5 órakor parancsot

kapott a támadásra. A tábornok biztosította Friessnert, hogy az akció sikeres lesz, mert a város körül kevés a román alakulat, a városban pedig „a lázadó klikk annyira megrémült, hogy remeg a félelemtől".

Hatezer német katona és tiszt indult támadásba, de a munkásosztagok és a román csapatok makacs és jól szervezett ellenállásába ütköztek. A németeknek nagy veszteségek árán mégis sikerült elfoglalniuk néhány épületet. 11 órakor légitámadást intéztek a város ellen. Megsérült a királyi palota, a Nemzeti Színház, a múzeum és több más épület. Ennyit ért a német tábornokok „becsületszava"! A hitleristák akcióba léptek olyan hadászati fontosságú pontokon is, mint Ploesti, Brassó, Galaţi, Constanţa, Arad, Turnu-Severin. Mindenünnen igyekeztek elszállítani az üzemek értékes berendezését, amit pedig nem tudtak magukkal vinni, azt szétrombolták.

Minthogy a németek fegyveres támadást indítottak, Sănătescu kormánya augusztus 24-én kénytelen volt hadat üzenni Németországnak. A román csapatoknak megparancsolták, hogy fegyverezzék le a német egységeket. Ugyanazon a napon a Bukarest alatt álló németek légi úton erősítést kaptak Focşaniból és Constanţából.

A helyzet nagyon komolyra fordult. A hazafiak harci osztagainak parancsnoksága felhívást intézett a főváros lakóihoz és minden román hazafihoz, hogy védelmezzék a várost, kapcsolódjanak be a hitlerista megszállók kiűzéséért vívott harcba, és fogadják testvérként a Bukaresthez közeledő Vörös Hadsereget. A felhívás közzététele után néhány órával több száz munkás gyűlt össze az Alexandru fasorban, a harci osztagok parancsnoksága előtt, és fegyvert kért. Bukarest védelmében aktívan részt vettek a szabadon bocsátott szovjet hadifoglyok is.

Más városok munkásai is harcba szálltak a német fasiszta megszállók ellen. A felfegyverkezett munkások és paraszt-

tok a román csapatokkal együtt visszaverték az ellenség támadásait Ploestinél, Turnu-Severinnél, Cernavodănál és Brassónál. Elvágták a németek közlekedési vonalait, megtámadták a katonákat, megakadályozták, hogy német csapatokat dobjanak át Bukaresthez. A Prahova völgyében állomásozó 5. területi hadtest parancsnoksága augusztus 23-án este értesült a fővárosi eseményekről. A riadóztatott román egységek nyomban akcióba léptek. Augusztus 24-én reggelre a munkásosztagok elfoglalták az üzemeket, és öt napon keresztül meghiúsították a németeknek azt a szándékát, hogy felrobbantsák az épületeket, illetve Németországba szállítsák a berendezést.

Augusztus 23-a és 31-e között a Prahova völgyében a munkásosztagok és a román csapatok fogságba ejtettek 9100 németet, zsákmányoltak 1300 gépkocsit és 250 löveget. A harcokban a németek 3800 halottat és sebesültet vesztettek. A román csapatok vesztesége 804 halott és sebesült volt. A Kommunista Párt felhívására, a fegyveres munkásosztagok segítségével a 9. román hadosztály egységei Dobrudzsában foglyul ejtettek több mint 10 700 német katonát és tisztet. Bátran küzdöttek a vidéki gyárak munkásai is. Kolozsvár körzetében a lakosság megakadályozta, hogy a hitleristák felrobbantsák a gyárakat és a berendezést elszállítsák.

Az augusztus 23-át követő néhány napban a német parancsnokság nem tudta, hogy mit kezdjen a fronton levő román csapatokkal. Csak augusztus 26-án adott Keitel vezértábornagy parancsot a román csapatok lefegyverzésére. Ezt azonban nem sikerült végrehajtani, mert a hitleristák fő erőit szétverte a Vörös Hadsereg, a maradék német csapatok pedig mindent hátrahagyva a Kárpátokba menekültek.

A szovjet csapatok sikeres támadásától megrémült német parancsnokság augusztus 25-től erőteljesebben roha-

mozott Bukarest térségében. Az itt operáló német hadseregcsoport parancsnokává Stachel tábornokot, Varsó egykori katonai parancsnokát nevezték ki, aki a varsói felkelés barbár leverésével vált hírhedtté. A román gyalogságnak, harckocsialegységeknek és a hazafiak osztagainak elkeseredett harcokban sikerült visszaszorítaniuk és bekeríteniük Stachel csoportját. A tábornok erősítést követelt a német parancsnokságtól, az 5. légvédelmi hadosztály parancsnoka azonban közölte, hogy Ploesti bekerített és harcban álló helyőrségéből lehetetlen csapatokat kivonni. Stachel csoportja augusztus 28-án éjjel engedélyt kapott, hogy visszavonuljon Ploestihez, de csak kevés katonának sikerült kitörnie a gyűrűből.

A fegyveres munkásosztagok és a román egységek Bukarest felszabadítása után megsemmisítették az ellenséges csoportot Băneasa, Otopenii és Pipera térségében. Ezekben a harcokban fogságba esett mintegy 5500 hitlerista, köztük 7 tábornok. A felkelés idején a román csapatok és a hazafiak osztagai megsemmisítettek 5000, és fogságba ejtettek több mint 53 000 német katonát, ebből 14 tábornokot és 1226 tisztet. Gerstenberg és Stachel tábornok is fogságba esett.

Augusztus 28-án Bukarest alá érkeztek a Vörös Hadsereg előretolt egységei, amelyek megsemmisítették az ellenség szétszórt csoportjait. Másnap azok a román egységek, amelyek Ploestinél körülzárták a németeket, az odaérkező szovjet csapatokkal együtt megtisztították a várost az ellenségtől.

Németország végleg elvesztette a romániai olajat.

Augusztus 31-re Románia területén, Erdélyt kivéve, egyetlen ellenséges alegység sem maradt. Bukarestben kezdett helyreállni a normális élet. A harci osztagok megtisztították a várost a rejtőzködő és ellenállást tanúsító német katonáktól. A Bukarestben levő sok német hivatal sze-

mélyzete (a nagykövetség, a kereskedelmi képviselet, a katonai misszió tagjai, a légierő és a haditengerészet parancsnokságának tisztjei), összesen mintegy 500 ember, a nagykövetség épületében rekedt. A helyzet kilátástalanságát látva Killinger német nagykövet öngyilkos lett.

1944. augusztus 31-én reggel a román főváros lakói fogadták a Bukarestbe ünnepélyesen bevonuló szovjet csapatokat, valamint a „Tudor Vladimirescu" önkéntes román hadosztály egységeit.

Mivel magyarázható, hogy viszonylag könnyen győzött az 1944. augusztus 23-i fegyveres felkelés?

Ennek legfontosabb belső oka az volt, hogy a román nép felszabadító harcának legnehezebb esztendeiben a Kommunista Párt volt a legaktívabb politikai erő, amely megmutatta a dolgozóknak a győzelemhez vezető utat. A párt döntő szerepet játszott a fegyveres felkelés előkészítésében és végrehajtásában. A nép jobb jövőjéért vívott harcban a Kommunista Párt legjobb tagjainak ezreit vesztette el, köztük olyanokat, mint Pintilie, Gheorghe, Bela, Sirbu, Simo, Stefu, Marinescu, Tudose, Pîrvulescu, Grünberg, Sirba.

A Kommunista Párt fogalmazta és indokolta meg a fegyveres népi felkelés céljait, és feltárta e célok elérésének eszközeit és módszereit is. A felkelés győzelmét továbbá az biztosította, hogy a kommunistáknak, bár nagy késéssel, de sikerült létrehozniuk a hazafiak egységfrontját, akik többé vagy kevésbé szükségesnek látták az ország bel- és külpolitikájának megváltoztatását. A nemzet minden erejének egyesítése érdekében a párt ideiglenes megegyezést kötött még olyan labilis és álnok szövetségesekkel is, mint a Nemzeti Parasztpárt és a Nemzeti Liberális Párt vezetői és a király.

Az augusztus 23-i népi felkelés mozgató ereje a munkásosztály volt, amelyet a parasztság és a katonák támogattak. A felkelés végrehajtását jelentősen megkönnyítette az a tény,

hogy a román csapatoknak a szovjet—német fronton elszenvedett vereségei válságba sodorták az Antonescu-rendszert. A burzsoázia egyre nagyobb rétegei fordultak el a román „führertől", amikor meggyőződtek róla, hogy nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A Kommunista Párt tehát ügyesen kihasználta a kizsákmányoló osztályok táborában egyre növekvő ellentéteket.

A felkelés győzelmét döntő mértékben elősegítette a külső tényező is, a Vörös Hadsereg győzelme a front déli szakaszán. Ha a Szovjetunió fegyveres erői nem zúzták volna szét a német fasiszta csapatokat és Antonescu hadseregét, az akkor kialakult történelmi helyzetben a román nép nem tudta volna csak a saját erejével győzelemre vinni a felkelést. Augusztus 23-a örökre a román és a szovjet nép megbonthatatlan barátságának jelképe lesz.

A román dolgozók nagy győzelmet ünnepelhettek. Az augusztus 23-i felkelés megoldotta az ország előtt álló legfontosabb feladatokat. Összeomlott Antonescu fasiszta rendszere, s a Vörös Hadsereg döntő győzelmeinek eredményeképp Románia megszabadult a hitlerista megszállóktól. Ám eldöntetlen maradt legalább három fő kérdés, amelyek körül augusztus 23-a után elkeseredett harc bontakozott ki a demokrácia és a reakció erői között: az államhatalom kérdése, az ország életének demokratizálása és Románia tevékeny részvétele a fasiszta Németország elleni háborúban.

Az ország politikai életében még mindig nagy befolyással rendelkeztek Antonescu kreatúrái, akik bent ültek az államapparátusban és a katonai vezetésben. Az augusztus 23-át követő első napokban ijedtükben megtagadták „führerüket" és átváltoztak demokratává. A Sănătescu-kormányban helyet foglaló reakciósok azonban hamarosan tudtukra adták, hogy erre az átváltozásra nincs szükség. Noha a király 1944. szeptember 19-én rendeletet írt alá az ál-

lamapparátus megtisztításáról, a háborús bűnösök és a fasiszták eltávolítása az államhatalmi szervekből és a hadseregből korántsem történt meg. A Sănătescu-kormány reakciós többsége bátorította a szabotálókat, és egyáltalán nem törődött az ipar, a közlekedés, a hírközlés helyreállításával. Nyíltan védelmezte a magánvállalkozók érdekeit, még akkor is, ha ez homlokegyenest ellenkezett a nemzet érdekeivel.

A kialakult helyzetben Romániának az volt a legfontosabb feladata, hogy fegyverszünetet kössön a szövetségesekkel, elsősorban a Szovjetunióval. Ám a Sănătescu vezette reakciós körök ebben a vonatkozásban is nemzetellenes politikát folytattak. Augusztus 31-én Barbu Stirbei vezetésével Moszkvába érkezett a román küldöttség, de a bukaresti reakciós körök ellenakciói miatt a tárgyalások elhúzódtak, és csak szeptember 12-én fejeződtek be. A fegyverszüneti egyezményben Románia kötelezettséget vállalt, hogy a Hitler-ellenes háborúban részt vesz 12 hadosztállyal, lefegyverzi és internálja a területén levő összes német és magyar fegyveres erőket, visszaállítja az 1940. június 28-án megállapított román—szovjet határt, részben megtéríti a Szovjetuniónak a szovjet területek megszállása alatt okozott károkat. Az egyezmény leszögezte, hogy az Erdélyről szóló bécsi döntés érvénytelen, és a szovjet csapatok segítenek a román hadseregnek felszabadítani Románia területének ezt a részét.

Ezek vitathatatlanul igazságos és nagylelkű feltételek voltak. Lehetővé tették Romániának, hogy részben jóvátegye a Szovjetunió népei ellen elkövetett bűnét, és részt vegyen a hitleri Németország elleni igazságos háborúban. Az egyezmény maradéktalan végrehajtása biztosította az ország nemzeti függetlenségének megőrzését és Románia demokratikus fejlődését, ugyanakkor csapást mért a reakciós körökre, amelyek a háború alatt nyíltan együttmű-

ködtek a hitleristákkal és hasznot húztak a román nép szenvedéseiből. Egészében véve a fegyverszüneti egyezmény megkönnyítette azoknak a feladatoknak a végrehajtását, amelyekért kitört az 1944. augusztus 23-i felkelés. Mindez azonban szemben állt az egyezmény végrehajtását akadályozó reakciós erők érdekeivel és szándékaival.

AZ ÚJ ÉLET FELÉ!

Ezekben a napokban újabb felelősségteljes feladatok hárultak a Kommunista Pártra. Húszesztendei illegális munka után a párt szabadon működhetett. Az 1944 augusztusi győzelmes fegyveres felkelés új szakaszt nyitott a román nép történetében: kezdetét vette a népi forradalom, amely teljesen megváltoztatta az ország életét. A párt azonban tudta, hogy a fegyveres felkelés csak kezdete az új, demokratikus Romániáért vívott nehéz harcnak. A forradalom sikereit csak az összes demokratikus és hazafias erők összefogásával lehet megszilárdítani, mint ahogy a forradalom előkészítésekor is ez volt a legfontosabb feladat.

A Kommunista Párt erőfeszítéseinek eredményeként megalakult a Nemzeti Demokratikus Front. Tagja lett mindkét munkáspárt, valamennyi szakszervezet, az Ekés Front, a Hazafias Egyesülés és több magyar demokratikus szervezet. Szeptember 26-án nyilvánosságra hozták a Nemzeti Demokratikus Front platformját, amely követelte, hogy Románia tevékenyen vegyen részt a Hitler-ellenes háborúban, és hajtsanak végre gyökeres demokratikus reformokat az országban. E reformok között az első helyen a földesúri földtulajdon megszüntetése és az agrárreform végrehajtása állt. Lényegében a földreform volt ebben a szakaszban a népi forradalom fő feladata. Mindaddig, amíg a román gazdasági életben számottevő feudális maradvá-

nyok éltek, nem volt lehetőség az ország igazi demokratizálására.

Ahogy mélyült és terjedt a népi forradalom, úgy nőtt a Kommunista Párt tekintélye. A dolgozók benne látták az egyetlen olyan erőt, amely az ő érdekeiket védi. Románia történetében a dolgozók politikailag még soha nem voltak olyan aktívak, mint 1944. augusztus 23-a után. A munkások fokozták az ellenőrzést az üzemekben, elszigetelték a reakciós vezetőséget, a vasutasok előzték a vasút fasiszta vezetőségét. A parasztok több helyütt önhatalmúlag elfoglalták a földesúri földeket. Az új osztály-erőviszonyokkal számoló Kommunista Párt helyes politikájának, valamint a szovjet csapatok jelenlétének köszönhető, hogy az országban nem tört ki polgárháború, és 1945 márciusára a nép győztesen került ki a burzsoázia és a földesurak egyesült erőivel vívott harcból.

1945. március 6-án Petru Groza vezetésével demokratikus kormány alakult. Románia történetében ez volt az első népi kormány, amelynek politikai bázisa a munkásosztály vezette munkás-paraszt szövetség volt. Lehetővé vált azoknak a reformoknak a megvalósítása, amelyekért Románia legjobb fiai évtizedeken keresztül küzdöttek. Mélyreható változások kezdődtek az ország gazdasági és politikai életében. A dolgozók és a haladó értelmiség heves összecsapása a reakciósokkal, amely hat hónapig tartott, a nép győzelmével ért véget.

Az országban megkezdődött a társadalmi és politikai élet demokratizálása. Ezt jelentősen megkönnyítette Románia hatékony részvétele a közös ellenség elleni harcban. A háború befejező szakaszában a román nép erejéhez mérten hozzájárult a hitlerizmus fölötti közös győzelemhez. A kommunisták vezette román dolgozók a hitleri Németország elleni aktív harcukkal és a forradalmi reformokkal kibőví-

tették és elmélyítették az 1944. augusztus 23-i fegyveres felkelés történelmi jelentőségű vívmányait.

A következő években a Kommunista Párt vezette román dolgozók ismételten megostromolták a reakció hadállásait, és megszilárdították a népi hatalmat. A román nép újabb fontos győzelme volt, hogy követelésére Mihály király 1947. december 30-án kénytelen volt lemondani a trónról és örökre távozni Romániából. Ugyanezen a napon a parlament népköztársasággá nyilvánította Romániát.

Ezzel a történelmi jelentőségű aktussal Románia befejezte a népi demokratikus forradalmat, és áttért a szocialista forradalomra.

BULGÁRIA LERÁZZA A FASIZMUS BILINCSEIT

A HAZAFIAS FRONT

1941-ben, az egyik augusztusi nap kora reggelén, Lukov tábornok, a bolgár vezérkari főnök a szófiai műszaki ezredhez érkezett. Ez nem a szolgálati kötelesség diktálta szokásos szemle volt. A tábornok azokat a nyugtalanító tényeket akarta ellenőrizni, amelyekről a katonai kémelhárítás és a csendőrség egyre többször tett neki jelentést. A Szovjetunió elleni háború megindítása után ugyanis Hitler egyre nagyobb nyomást gyakorolt Borisz cárra, és Bogdan Filov miniszterelnökre, hogy üzenjenek hadat a Szovjetuniónak, és irányítsák csapataikat a keleti frontra. Hitler bulgáriai lakájai készülődni is kezdtek e bűntény elkövetésére, ám nem hagyhatták figyelmen kívül, hogy a nép nem támogatja a Szovjetunió elleni háborút.

A bolgár társadalmat megrázta a hír, hogy a hitleristák hitszegően megtámadták a Szovjetuniót. Noha a háború már két esztendeje folyt Európában, Bulgáriában mégis nagyon távolinak tűnt. A bolgárok arra gondoltak, hogy el fogja kerülni őket. S most a háború közvetlen közelségbe került. A bolgár nép nem tudta és nem akarta megérteni, hogy miért kell rút hálátlansággal fizetnie az orosz „testvéreknek", akiktől 1878-ban a szabadságát kapta. Hát nem több tízezer orosz katona áldozta életét a testvéri szláv nép szabadságáért? Hát nem a két nép hagyományos barátságára emlékeztetett a bolgár földön álló 500 orosz hősi emlékmű?

Ezek a kérdések merültek fel az emberekben, amikor a hivatalos propaganda arról próbálta meggyőzni őket, hogy az oroszok soha nem voltak barátaik, még kevésbé felsza-

badítóik. A bolgár rendőrség a Szovjetunió iránti rokonszenv legcsekélyebb megnyilvánulására is lecsapott. Előfordultak anekdotába illő esetek is. Burgasz kerületben például letartóztatták Zs. Abdalov tanítót, mert olyan gimnasztyorkát varratott magának, „amilyet a bolsevikok viselnek"!... Janev, a bolgár parlament külügyi bizottságának elnöke a parlamenti vitában felszólalva elismerte, hogy a bolgár nép körében „kultusza" van Oroszországnak.

Lukov tábornok vezérkari főnöknek azt is tudnia kellett, amit Filov miniszterelnök így jegyzett fel naplójában: „A Szófiából és vidékről érkező hírek szerint a lakosság meglepetten és csüggedten fogadta az Oroszország elleni háború hírét." Sok katonának hasonló volt a hangulata. Lukov tábornok éppen azért jött, hogy megtudja, hogyan vélekednek a hadseregben az Oroszország elleni háborúról.

Felsorakoztatták az ezredet. A tábornok beszédet intézett a katonákhoz. Hosszan beszélt arról, hogy Bulgáriának „történelmi küldetése" van a Balkánon, hogy német „fegyverbarátaink a nyugati civilizációt védelmezik a barbár oroszokkal szemben". Majd elérkezett a pillanat, hogy rátérjen arra, amiért tulajdonképpen idejött.

— Egy kérdést szeretnénk intézni magukhoz — mondta a tábornok. — Csak azt kérem, hogy feleljenek őszintén. Szavamat adom, hogy senkinek sem lesz baja belőle. Beszélniük nem kell: aki rokonszenvez a Szovjetunióval, tegyen három lépést előre, aki rokonszenvez Németországgal, maradjon a helyén!

Egy katona kivételével az egész ezred előre lépett.

Az egyenruhába bújtatott bolgár munkások és parasztok ilyen ékesszólóan tettek tanúságot arról, hogy támogatják a kommunisták jelszavát: „Egyetlen katonát sem a keleti frontra!"

A katonák németellenessége aggasztotta a bolgár hadvezetést és a kormányköröket. A bolgár nép határozott ne-

met mondott, s ez a körülmény arra késztette őket, hogy a hitleristák állandó és egyre fokozódó nyomása ellenére kitérjenek a Szovjetuniónak küldendő hivatalos hadüzenet elől.

Berlinnek csak annyit sikerült elérnie, hogy Bulgária hadat üzent Angliának és az Egyesült Államoknak. Ámde ezért a „jelképes háborúért" is nagy árat fizetett a nép: az angol—amerikai légierő 1943 végén és 1944 elején kegyetlenül bombázta a bolgár városokat.

A bolgár uralkodó körök megszálló csapatokat küldtek Jugoszláviába és Görögországba, hogy a fasiszta fegyveres erők felszabaduljanak és a keleti frontra mehessenek.

Bulgária súlyos gazdasági nehézségekkel küzdött, s ennek következményei elsősorban a dolgozókat sújtották. Az ország ipara teljes kapacitással a németeknek dolgozott. A kormány ellenőrizte a bel- és külkereskedelmet. Bulgária gazdasági életébe mélyen behatoltak a német monopóliumok, a bolgár gazdaság Németország gazdaságának függvénye lett. Ha formálisan nem is, valójában Bulgária megszállt ország volt, mivel gazdaságát, társadalmi és politikai életét ellenőrzés alatt tartották a Gestapo-ügynökök, a hitlerista gazdasági, katonai és egyéb „tanácsadók".

A bolgár dolgozók elégedetlenek voltak a monarcho-fasiszta rendszer nemzetellenes politikájával. A dolgozók németellenes és kormányellenes hangulata, valamint a népnek a Szovjetunió iránti fokozódó rokonszenve nagymértékben hozzájárult a forradalmi helyzet kialakulásához Bulgáriában. Ámde csupán elutasító magatartással nem lehetett megsemmisíteni a fasizmust, nem lehetett véget vetni a háborúnak. Ehhez aktív fegyveres harcra volt szükség. A kommunisták, különösen a Szovjetunió megtámadása után, állandóan erre szólították fel a bolgár hazafiakat.

A Bolgár Munkáspárt Központi Bizottsága aznap, amikor

a hitleri Németország hitszegően megtámadta a Szovjetuniót, felhívást intézett a néphez. Ebben megmagyarázta, hogy a hitleristák által kirobbantott háború a történelemben példa nélkül álló imperialista és rabló háború. Június 24-én ülést tartott a Bolgár Munkáspárt Központi Bizottságának Politikai Irodája, s pontosan megfogalmazta a kommunisták feladatait. Ezek közül a legfontosabb az volt, hogy felkészítsék a népet a fegyveres harcra, kiűzzék a német megszállókat, s megdöntsék bolgár lakájaik rendszerét. E célból a Bolgár Munkáspárt Központi Bizottsága megalakította a Központi Katonai Bizottságot. Katonai bizottságok alakultak a párt kerületi bizottságai mellett is.

Igen fontos feladat volt az összes hazafias nemzeti erők egységének létrehozása a hitlerizmus és a monarcho-fasizmus elleni harcban. A Bolgár Munkáspárt mindig nagy figyelmet szentelt ennek. A kommunisták abból indultak ki, hogy az általános demokratikus feladatok megoldása nemcsak a munkásosztálynak, nemcsak a Bolgár Munkáspártnak, hanem minden bolgárnak is érdeke, természetesen azok kivételével, akik nyíltan vagy titokban eladták magukat a német imperializmusnak.

A bolgár politikai pártok különbözőképpen értelmezték hazájuk társadalmi feladatait, de ez nem lehetett akadálya annak, hogy egyetértsenek a legfontosabb, az egész nemzetet érintő kérdésben, abban, hogy harcolni kell az ország megmentéséért. Így értelmezték a bolgár kommunisták a kialakult helyzetet, s ezért kezdeményezték a Hazafias Front megalakítását. Ehhez Bulgáriában megvoltak mind az objektív, mind a szubjektív feltételek.

A Hazafias Front megalakításának gondolata nem véletlenül született, és nem fentről sugalmazták. Létszükséglete volt a bolgár nép valamennyi hazafias és demokratikus erejének, a nép történelmi tapasztalataiból sarjadt.

Ez az erőegyesítés nem volt könnyű feladat. Egyes ellen-

zéki polgári politikusok eleinte egyáltalán nem voltak hajlandók tárgyalni a Bolgár Munkáspárttal a Hazafias Front megalakításáról. Mások egyetértettek a kommunisták javaslatával, de a Hazafias Frontban való részvételüket teljesen elfogadhatatlan feltételekhez kötötték. A Bolgár Földműves Népi Szövetségnek azok a vezetői, akik a gazdag parasztság érdekeit képviselték, szintén nem voltak hajlandók együttműködni a kommunistákkal és részt venni a partizánmozgalomban, bár a parasztságnak ez a demokratikus szervezete egészében hű szövetségese volt a Bolgár Munkáspártnak. Mindezen nehézségek ellenére megalakult a Hazafias Front. A Bolgár Munkáspárton kívül tagja volt a Bolgár Földműves Népi Szövetség, a bolgár haladó értelmiség „Zveno" nevű politikai köre, a Szociáldemokrata Párt, tagjai voltak továbbá a forradalmi szakszervezetek és néhány más szervezet.

A Hazafias Front programját 1942. július 17-én a „Hriszto Botev" rádióállomás ismertette. A benne foglalt követeléseket megértették és magukévá tették a bolgár hazafiak. A program követelte, hogy haladéktalanul mondják fel Bulgária és a hitleri Németország szövetségét; űzzék ki a fasiszta megszállókat a hazai földről; akadályozzák meg Bulgária belépését a Szovjetunió elleni háborúba; demokratizálják az ország társadalmi életét, és más szabadságszerető népekkel együtt vegyenek részt a német imperializmus végleges szétzúzásában.

A Hazafias Front alapja a munkás-paraszt szövetség volt, vezető és legaktívabb ereje a Bolgár Munkáspárt, amely a dolgozók antifasiszta harcának ihletője és szervezője lett. A bolgár hazafiak ellenállási mozgalmának fő formája a partizánharc volt.

Az első partizánosztag négy nappal azután indította meg a harcot, hogy a hitleristák megtámadták a Szovjetuniót. Az osztag parancsnoka Nikola Parapunov, a Bolgár Mun-

káspárt Központi Bizottságának tagja, a Gorno-Dzsumajszk kerületi pártbizottság titkára volt. A következő hónapokban egyre újabb és újabb partizánosztagok és csoportok alakultak. A népi ellenállás más formákat is öltött. 1941 második felében a harci csoportok és a partizánok 150 esetben követtek el szabotázscselekményt és diverziós akciót.

1942 nagyon nehéz esztendő volt a bolgár hazafiak számára. Elesett az antifasiszta harc sok kiváló vezetője. A párt legjobb fiainak elvesztése azonban nem állította meg a felszabadító harcot. 1942 második felétől a Hazafias Front fegyveres erejévé vált partizánosztagok már Bulgária sok vidékén tevékenykedtek.

A bolgár nép felszabadító harcának új lendületet adott a Vörös Hadsereg történelmi jelentőségű sztálingrádi győzelme. A bolgár hazafiak meggyőződtek arról, hogy nincs már messze a hitlerizmus végleges veresége. A bolgár hadsereg vezérkarának egyik titkos okmányában az olvasható, hogy 1943 február—márciusában az országban „valóságos belső front alakult ki".

A partizánmozgalom további fejlődésének elősegítésére a Bolgár Munkáspárt határozatot hozott arról, hogy egységes katonai szervezetet kell létrehozni. 1943 március—áprilisában valamennyi partizánosztag egyesült a Népi Felszabadító Felkelő Hadseregben, a Központi Katonai Bizottság pedig átalakult a hadsereg vezérkarává. A fegyveres hazafiak akcióinak rugalmasabb irányítása végett az ország területét 12 hadműveleti övezetre osztották fel.

Olyan külső tényezők döntő hatására, mint a Vörös Hadsereg történelmi jelentőségű győzelmei, Bulgáriában forradalmi helyzet volt kialakulóban, vagyis olyan objektív feltételek jöttek létre, amelyek lehetővé tették a tömegek forradalmi megmozdulását. Egyszersmind az országban nagyon kedvezően alakultak a feltételek a Hazafias Front

társadalmi bázisának szélesítésére és tevékenységének élénkítésére. Szükségessé vált, hogy a sok helyi bizottság irányítására létrehozzanak egy országos szervet. Ez a szerv a Hazafias Front Nemzeti Bizottsága lett, amely 1943 augusztusában alakult meg. A bizottság tagjai között ott voltak a Bolgár Munkáspárt, a „Zveno", a Bolgár Földműves Népi Szövetség, a Szociáldemokrata Párt és a függetlenek képviselői.

A Bolgár Munkáspárt azáltal, hogy szervezte a partizánmozgalmat és a harcba bevonta a dolgozók széles rétegeit, létrehozta a forradalom fegyveres erejét. A párt ugyanakkor nagy munkát végzett a bolgár hadsereg katonái között. Felhívta őket, hogy erősítsék a hadsereg és a nép egységét, bátran és elszántan harcoljanak a haza megmentéséért, nyújtsanak segítséget a partizánoknak, álljanak át a szabadságáért küzdő jugoszláv nép oldalára, az egységekben és alegységekben alakítsák meg a Hazafias Front titkos bizottságait, a Bolgár Munkáspárt és az Ifjúmunkás Szövetség sejtjeit. A párt a tisztek körében végzett munkára is nagy figyelmet fordított. Ebben a munkában felhasználta azokat a tiszti köröket is, amelyek kapcsolatban voltak a Borisz cárral szemben ellenzékbe vonuló Katonai Szövetséggel (amelyet Tiszti Ligának is neveztek). A Katonai Szövetség balszárnya a háború éveiben ellenezte a kormány németbarát politikáját, és síkraszállt a bolgár—szovjet barátságért, az aktív antifasiszta harc megindításáért. Vezetője a nagyszerű bolgár hazafi, Vladimir Zaimov tábornok volt, akit a monarcho-fasiszták 1942 júniusában kivégeztek.

A párt munkájának eredményeként megingott a kormány fontos támasza, a hadsereg. Ez többek között abban nyilvánult meg, hogy egyre több katona állt át a bolgár és a jugoszláv partizánokhoz. 1942-ben például 633 katona szökött meg a hadseregből, 1943-ban 667, 1944 első felében

pedig körülbelül 1000. 1941 végétől 1944. szeptember 9-ig összesen mintegy 3000 katona állt át a partizánokhoz. 1944-ben a Bolgár Munkáspártnak sok tisztet is sikerült megnyernie. A felkelés megindításakor a párt a hazafias gondolkodású fiatal tisztek jól szervezett csoportjára támaszkodhatott. Ezek a tisztek készen álltak arra, hogy alegységeiket harcba vezessék a monarcho-fasiszta rendszer ellen. A katonai kémelhárítás nyugtalanul jelentette a hadvezetésnek, hogy a katonai egységekben és alegységekben egyre élénkebbé válnak az illegális pártsejtek.

A kommunisták önfeláldozó munkája a fegyveres erőknél két eredménnyel járt: az egyik eredmény az volt, hogy az ország reakciós vezetői egyetlen bolgár katonát sem mertek a keleti frontra küldeni, a másik pedig, hogy később, a fegyveres felkelés döntő pillanatában a hadsereg viszonylag gyorsan csatlakozott a néphez.

A Bolgár Munkáspárt az antifasiszta harcban bevetette a harci csoportokat. A küzdelemben felhasználta mind a bolsevik pártnak a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban szerzett tapasztalatait, mind az 1923-as fegyveres felkelésben szerzett saját tapasztalatait. A harci csoportok és általában az antifasiszta mozgalom szervezésében fontos szerepet töltöttek be azok a bolgár kommunisták, akik a Szovjetunióban tettek szert katonai ismeretekre, továbbá azok, akik részt vettek a spanyol polgárháborúban.

A harci csoportokat településeken szervezték, s általában 3—5 emberből álltak. Tagjaik legálisan éltek, szokásos munkájukat végezték, s egyben teljesítették a partizánok különféle megbízásait. Szabotázsakciókat és diverziós cselekményeket hajtottak végre, felderítést végeztek, propagandát folytattak a dolgozók között, agitációs anyagokat terjesztettek, őrizték az illegális gyűléseket és tanácskozásokat, likvidálták a leggyűlöltebb fasisztákat és provokátorokat, ellátták a partizánokat élelemmel.

Az antifasiszta mozgalom fejlődésével párhuzamosan a harci csoportok száma is nőtt. Szófiában például 1943 második felében két tucatnyi ilyen csoport működött. 1944 első felében Pleven térségében a harci csoportokban körülbelül 500 ember harcolt. A csoportokat bátor segítőtársak vették körül, az úgynevezett jatakok. A Népi Felszabadító Felkelő Hadsereg vezérkara rendkívül nagy fontosságot tulajdonított a jatakoknak a partizánosztagok és a harci csoportok tevékenységének elősegítése szempontjából, s 1943 második felében „A harci csoportok segítőtársainak szervezete és feladatai" címmel külön instrukciót dolgozott ki részükre. A partizánmozgalom kibontakozása, a harci csoportok tevékenysége, a pártnak a hadsereget bomlasztó munkája tehát fontos ösztönzője volt Bulgáriában a forradalmi helyzet kialakulásának. 1943 végén súlyos politikai válság tört ki Bulgáriában. A dolgozó tömegeken kívül egyre elégedetlenebb lett a burzsoáziának az a része is, amelynek érdekeit sértették a kormány nemzetellenes intézkedései.

1943 október végén a párt Központi Bizottsága közzétette az 1. számú direktívát, amelyben leleplezte a hitleristáknak azt a törekvését, hogy leghűségesebb szolgáikat, Cankovot, Zsekovot és társaikat állítsák Bulgária kormányrúdjához, és a Hazafias Front zászlaja alá hívott minden hazafit. 1944 elején Bulgária újabb fontos események elé nézett. Nőtt a párt és az általa vezetett Hazafias Front befolyása. 1944 márciusában a Bolgár Munkáspártnak 16 000 tagja volt, szeptemberben viszont már 25 000. A Hazafias Frontnak 1942-ben 100 helyi bizottsága volt, 1943-ban 115, 1944 szeptemberében viszont 678, összesen 3855 taggal.

1943. augusztus 28-án Borisz cár, miután visszatért Hitler főhadiszállásáról, hirtelen elhunyt.

Hatesztendős fiát, Simeont ültették a trónra. A régens-

tanács tagja lett Borisz cár fivére, Kirill herceg, B. Filov professzor és N. Mihov tábornok, akiknek lojalitásában Hitler nem kételkedett. 1943 szeptember közepén Dobri Bozsilov reakciós politikus vezetésével megalakult az új kormány, amely folytatta a régi, csődöt mondott, nemzetellenes politikát. Látszólag minden maradt a régiben. Valójában azonban az ország politikai helyzetét egyre inkább a tömegek akciói határozták meg. 1944 tavaszára eredménytelennek bizonyultak a kormány próbálkozásai, hogy végezzen a partizánmozgalommal, és május 19-én Bozsilov kénytelen volt lemondani.

A fronton egyre rosszabbodott a helyzet, s ezt látva még Hitler hűséges bolgár csatlósai sem hittek többé Németország győzelmében. Keresni kezdték a zsákutcából kivezető utat.

A kormányválság csaknem két hétig tartott, s ez is a mélyülő belpolitikai válságot mutatta. Csak 1944. június 1-én alakult meg a liberálisnak tartott Ivan Bagrjanov kormánya. Az uralmon levő Hitler-barát klikk ezzel akarta demonstrálni, hogy ezentúl független nemzeti politikát akar folytatni. Bagrjanov nagyon sok beszédet mondott, s nem fukarkodott az ígéretekkel: megígérte a demokratikus jogok visszaállítását, ígért földreformot, béremelést, nyugdíjemelést stb. Mindezt azért tette, hogy megrendítse a Hazafias Frontot, megossza sorait, azután pedig megkísérelje elfojtani a partizánmozgalmat.

Meg kell mondanunk, hogy a Hazafias Front egyes vezetői, még némely kommunisták is, bekapták Bagrjanov demagógiájának horgát. Egyes helyeken parancsot adtak a partizánoknak, hogy szüntessék meg a harcot. A Bolgár Munkáspárt Központi Bizottsága azonban két levélben azt követelte a pártszervezetektől, hogy ne állítsák meg, hanem inkább szélesítsék a partizánmozgalmat.

A Bagrjanov-kormányhoz való helyes viszony kialakítá-

sában a párt segítséget kapott Georgi Dimitrovtól. Dimitrov a „Hriszto Botev" rádióban tartott beszédében leleplezte Bagrjanov németbarát politikáját.

Bulgáriában még feszültebbé vált a légkör azután, hogy Románia kilépett a Németország oldalán folytatott háborúból. A régenstanács Bagrjanov részvételével rendkívüli ülést tartott, amelyen megvitatták, hogyan alakulnak a Szovjetunió és Bulgária kapcsolatai abban az esetben, ha a Vörös Hadsereg eléri a román—bolgár határt. A régenstanács kinyilvánította Bulgária semlegességét, és értesítette erről a Szovjetunió és Németország nagykövetségét. A bolgár vezetők azonban nem voltak őszinték. Erről tanúskodik a régenstanács távirata, amelyet Hitlernek küldött, s amelyben könyörgött a Führernek, hogy „a német és a bolgár nép barátsága nevében" vonja ki Bulgáriából a német csapatokat. Hitler azonban nem teljesítette ezt a kérést.

Bagrjanov olyan messzire ment esetlen manővereiben, hogy 1944. augusztus 27-én bejelentette: „A bolgár kormány határozatot hozott Bulgária teljes semlegességéről... a Bulgária határát átlépő valamennyi külföldi csapatot lefegyverzik." Ez egyértelmű célzás volt arra, hogy ez a sors vár a szovjet egységekre is, ha átlépik a bolgár határt.

Felmerül a kérdés, hogy mi késztette Bagrjanovot ezekre a lépésekre. Elsősorban Németország katasztrofális helyzete a keleti fronton. A szovjet csapatok még 1944 márciusában Románia területére értek, és csak idő kérdése volt Románia kilépése a háborúból. Románia néhány nappal a iaşi—kisinyovi hadművelet megindítása után és a fegyveres népi felkelés eredményeként hadat üzent Németországnak. A szovjet csapatok gyorsan közeledtek Bulgária államhatárához.

A másik ok az 1944 augusztusára kialakult belső helyzet volt. Erősödött a partizánmozgalom. A népnek egyre na-

gyobb tömegei léptek fel a bolgár—német szövetség ellen. Nyilvánvalóvá lett, hogy Bagrjanov fasiszta kormánya nemhogy megoldani, de még enyhíteni sem képes Bulgária mély belső válságát. Végül Bagrjanov 1944. szeptember 1-én a Nemzetgyűlésben felolvasta búcsúbeszédét. A teljesen kompromittálódott kormány lemondott.

A reakció, hogy feltartóztassa az események könyörtelen menetét, ezekben a napokban újabb fondorlathoz folyamodott. Arra számítva, hogy szakadást idézhet elő a Hazafias Frontban, felajánlotta, hogy a front képviselői is helyet kaphatnak a kormányban. Ez a próbálkozás azonban kudarccal végződött. A burzsoázia ezek után szeptember 2-án megalakította az új kormányt, amelynek feje K. Muraviev, a Bolgár Földműves Népi Szövetség jobbszárnyának egyik vezetője lett. A nép gúnyolódva beszélt az új kormányról.

Az úgynevezett demokratikus ellenzék képviselőiből alakult új kormány nem tehetett mást, mint hogy kinyilvánította ragaszkodását a „semlegesség" átlátszó politikájához.

A Muraviev-kormány azonban halogatta a Németországgal kötött bűnös szövetség felbontását, noha a szovjet kormány ezt több jegyzékben követelte. A bolgár vezetők csak szeptember 7-én szánták el magukat a cselekvésre. Szeptember 5-ről 6-ra virradó éjszaka közölték a szovjet nagykövettel, hogy Bulgária megszakítja kapcsolatait Németországgal és hadat üzen neki. Ám abban a jegyzékben, amelyet ugyanakkor átadtak a német nagykövetnek, csak a kapcsolatok megszakításáról volt szó. A hadüzenetet a jegyzék egy szóval sem említette. A minisztertanács erre vonatkozó határozata így szólt: 1. hadat kell üzenni a Német Birodalomnak; 2. rendkívül fontos katonai szempontok miatt ez a határozat 1944. szeptember 8-án lép érvénybe.

Muraviev húzta az időt, mert arra számított, hogy konfliktus tör ki a Szovjetunió és nyugati szövetségesei között.

A kormány utasította „a bolgár egységeket, hogy ne akadályozzák az orosz csapatokat a határ átlépésében..." „Meg kell mutatnunk — jelentette ki Muraviev képmutatóan —, hogy Bulgária tiszteletben tartja a semlegességet."

A Muraviev-kormány ugyanilyen népellenes manőverekhez folyamodott a belpolitikában is. A dolgozók nyomására szeptember 7-én amnesztiát hirdetett meg. Az erről szóló határozat azonban, minthogy a régenstanács tagjai szeptember 9-ig nem írták alá, nem emelkedett törvényerőre. Muraviev kénytelen volt feloszlatni a csendőrséget, amelyet annak idején a partizánmozgalom elleni harcra hoztak létre, s amelyet még a kormány némely tagja is „szadisták és hivatásos gyilkosok gyülekezetének" nevezett. Ámde a nép követelése ellenére nem vonta felelősségre a csendőrség és a rendőrség magas rangú vezetőit. Sőt, a kormányhatározat leszögezte, hogy „a csendőrség teljesítette kötelességét", Szava Kucarov rendőrfőnök pedig, akinek a kezéhez a bolgár nép legjobb fiainak vére tapadt, az új kormány idején is a helyén maradt.

A monarcho-fasiszta rendszer utolsó hónapjaiban rendkívül súlyossá vált az ország amúgy is nehéz gazdasági helyzete, rosszabbodtak a dolgozók életkörülményei. Bulgária bel- és külpolitikai helyzete annyira kiéleződött, hogy már csak a nép forradalmi akciói hozhattak megoldást. Érthető, hogy ezekben a szeptemberi hónapokban forrongott egész Bulgária. A nép türelme elfogyott. Az országban minden pillanatban várható volt a forradalmi robbanás.

A monarcho-fasiszta rendszer fennállásának utolsó hónapjaiban egymást követték a rendkívül fontos események. Talán ez volt a bolgár dolgozók nemzeti felszabadító harcának legtartalmasabb időszaka.

1944 elején rendkívül gyorsan érlelődött a forradalmi helyzet, s napirendre került a forradalom. A helyzetet elemezve és az osztály-erőviszonyokat mérlegelve a Bolgár Munkáspárt Központi Bizottsága határozatot hozott, hogy el kell kezdeni a fegyveres felkelés előkészítését a monarcho-fasiszta rendszer megdöntése céljából. Január 27-én a párt Központi Bizottsága kidolgozta a 2. számú direktívát, amelyben konkrét útmutatást adott a partizánhadsereg szervezésére és az egész nép fegyveres felkelésének előkészítésére.

A párt felszólította az illegalitásban működő kommunistákat és az Ifjúmunkás Szövetség tagjait, hogy lépjenek be a partizánosztagokba, és szélesítsék az ellenállás minden formáját. A háború utolsó és döntő szakaszához érkezett — hangsúlyozta a direktíva; — a fasiszták táborában erkölcsi-politikai züllés tapasztalható. A nép és a hadsereg ereje elegendő a nemzeti katasztrófa elhárításához. A feladat csupán az, hogy ezeket az erőket egyesítsék a Hazafias Front zászlaja alatt. A direktíva további részében a párt konkrét harci feladatokat tűzött a partizánbrigádok és osztagok elé: foglaljanak el egyes körzeteket, teremtsék meg ott a népi hatalmat, és az egész lakosságot mozgósítsák a fasizmus elleni harcra, hogy az országban létrejöjjön a fegyveres felkelés szilárd bázisa.

A párt Központi Bizottsága 1944 májusában kiadta 3. számú direktíváját. Ebben ismételten felhívta a kommunisták figyelmét arra, hogy a Hazafias Front mozgalmát az egész népet átfogó mozgalommá kell fejleszteni. A hadse-

regben dolgozó kommunistáktól a Központi Bizottság azt követelte, hogy igyekezzenek a vezetést minél előbb a választott katonabizottságok kezébe juttatni, és ha parancsot kapnak a fegyveres felkelés megindítására, gyorsan és határozottan szervezzék meg a csapatok átállását a nép oldalára. Ezzel a direktívával összhangban a párt mozgósította a hazafiakat — elsősorban az ifjúságot — a partizánhadseregbe, s több tucat új partizánosztagot és -csoportot alakított.

A gazdag tapasztalatokkal rendelkező legaktívabb és legnagyobb osztagokból népi felszabadító felkelő dandárok alakultak. Elsőként a Csavdar-dandár alakult meg, majd a Hriszto Botev 1. szófiai dandár és a Vaszil Levszki 2. szófiai dandár. Több új partizánosztag is alakult.

Azokban a napokban, amikor a Vörös Hadsereg egymás után aratta a nagyszerű győzelmeket, gyorsan nyomult előre nyugat felé és Románia területére ért, a Bolgár Munkáspárt Központi Bizottságában felmerült az a gondolat, hogy Bulgária nagy ipari központjában, Plovdivban kell kirobbantani fegyveres felkelést. Ez az ötlet azonban nem realizálódott, s a párt a fővárosi felkelés előkészítésére fordította a fő figyelmet.

A hazafiak gyors mozgósítása végett Szófiát két övezetre osztották: a keleti övezetre, amely a Csavdar-dandárt töltötte fel és a nyugati övezetre, amely a Trinszki-osztag tartaléka lett. A szófiai pártszervezet összesen mintegy 350 embert küldött a partizánokhoz.

Amikor Batulia falunál vereséget szenvedett a 2. szófiai dandár, a Népi Felszabadító Felkelő Hadsereg vezérkarának döntése alapján a Csavdar-dandár és az 1. szófiai dandár egy részéből megalakult a Sopi-osztag, amelynek parancsnoka Ivan Bonev (Vitan) lett. Az osztagot a szófiai felkelésben szándékoztak felhasználni.

1944 első felében a Bolgár Munkáspárt és a Hazafias

Front elegendő fegyveres erővel rendelkezett ahhoz, hogy előkészítse a fegyveres felkelést. Ekkor az országban már 11 partizándandár és 37 osztag volt, összesen 18 300 harcossal. Ezenkívül a helyi harci csoportokban küzdött 12 300 ember. Ezt a partizánhadsereget, amely fegyvert fogott az ellenség ellen, segítette mintegy 200 000 jatak (olyan emberek, akik segítették és bújtatták a partizánokat).

A partizánok harci cselekményei hónapról hónapra szaporodtak. 1944 júniusában a népi bosszúállók, nem teljes adatok szerint, 294 fegyveres támadást intéztek a hitleristák és a bolgár fasiszták ellen, a következő hónapban viszont a csendőrség már 386 ilyen támadást jegyzett fel.

A párt nagy figyelmet fordított rá, hogy felkészítse és bővítse a felkelésnek ezt a legfontosabb fegyveres erejét. A Bolgár Munkáspárt Központi Bizottságának egyik 1944-es beszámolója megállapította, hogy a partizánosztagok és csoportok akcióikkal demoralizálták az ellenség erőit, bomlasztották közigazgatási és gazdasági apparátusát, egyszersmind fokozták a tömegek harci szellemét és növelték a közeli győzelem lehetőségébe vetett hitét.

1944 július—augusztus folyamán, noha a csendőrség és a hadsereg blokád alá vette a partizántámaszpontokat, a partizánok olyan erővel harcoltak, hogy az ország több vidékét hosszabb-rövidebb ideig ellenőrzésük alatt tartották.

1944 nyarán Bulgáriában közvetlen forradalmi helyzet alakult ki. A társadalmi ellentétek rendkívüli módon kiéleződtek. A bolgár dolgozók készen álltak a nyílt forradalmi akciók megindítására, az uralkodó osztályok pedig a súlyos válságban arra kényszerültek, hogy terrorral próbálják megelőzni a kitörni készülő forradalmat.

Hangsúlyozni kívánjuk, hogy noha a belső feltételek kedvezően alakultak, a párt nem szólította fel a népet azonnali általános fegyveres megmozdulásra, mert a Vörös Hadsereg még messze volt a bolgár határoktól.

Teljesen megváltozott a helyzet, amikor a szovjet csapatok végrehajtották a iași—kisinyovi hadműveletet és gyorsan nyomultak előre Románia területén. Ezt figyelembe véve a Bolgár Munkáspárt Központi Bizottsága 1944. augusztus 26-án kiadta 4. számú direktíváját; eszerint hozzá kellett látni a fegyveres felkelés közvetlen előkészítéséhez, hogy a felkeléssel megdöntsék a fasiszta kormányt és létrehozzák a Hazafias Front hatalmát. A feltételek megvoltak, s mint a dokumentum megállapította, ütött a tizenkettedik óra. „Bulgária sorsa — hangsúlyozta a direktíva — ma kizárólag a néptől és a hadsereg hazafias erőitől függ."

A Bolgár Munkáspárt nagyon fontosnak tartotta, hogy a felszabadító harc a Hazafias Front zászlaja alatt folyjon. Azon volt, hogy minden helységben, minden vállalatnál és hivatalban megalakítsák a Hazafias Front bizottságait. Ezeknek a bizcttságoknak kellett a népi hatalom szerveivé válniuk. A párt, amikor meghatározta a Hazafias Front szerepét a nemzeti felszabadító harcban, tanúságot tett arról az előrelátó politikáról és rugalmas taktikáról, amelyet mindig, de különösen a forradalmi helyzet kialakulásának időszakában alkalmazott. A Bolgár Munkáspárt, noha a dolgozók határtalan szeretetét és bizalmát élvezte, úgy vélte, hogy a hitleristák és a bolgár monarcho-fasiszták ellen folytatott harc az egész nép ügye, és a jövendő népi demokratikus hatalmat csak a Hazafias Front kormánya testesítheti meg. A bolgár kommunisták marxista—leninista pártja az országban kialakult helyzetet figyelembe véve azon a véleményen volt, hogy a Hazafias Front hatalmáért vívott harc egyben a szocializmusért is folyik.

A háború utáni fejlődés tapasztalatai azt bizonyítják, hogy az összes demokratikus erők tömörítése a Hazafias Frontban a pártnak nem olyan taktikai lépése volt, amely csak a forradalom előkészítésének időszakára vonatkozott.

Az erők összefogásának jelszava stratégiai jelszó volt, amely a szocialista társadalom felépítésének időszakában sem vesztette el jelentőségét. A Hazafias Front osztályösszetétele és feladatai természetesen lényegesen megváltoztak.

A Bolgár Munkáspárt Központi Bizottságának a fegyveres felkelés közvetlen előkészítésére vonatkozó direktíváját továbbfejlesztve a Népi Felszabadító Felkelő Hadsereg vezérkara 1944. szeptember 1-én parancsot küldött a dandárok és az osztagok parancsnokságainak, amelyben leszögezte, hogy milyen akciókat kell haladéktalanul végrehajtaniuk. A felkelési terv első változata szerint, amelyet a párt Központi Bizottsága és a Felkelő Hadsereg vezérkara együttes ülésen fogadott el, a partizánosztagoknak azonnal gyülekezniük kellett az ország hadászatilag legfontosabb pontjain, hogy innen kiindulva mérjék a döntő csapásokat. A felkelés gondosabb előkészítése érdekében azonban a terv végrehajtását néhány nappal elhalasztották.

A kialakult helyzetben a párt nagy fontosságot tulajdonított annak, hogy politikailag mozgósítsa és aktivizálja a bolgár munkásosztályt, a bolgár dolgozók nemzeti felszabadító harcának vezető erejét. A Központi Bizottság augusztus 26-i útmutatása alapján a párt szófiai városi bizottsága megvitatta, mit kell tennie a főváros dolgozóinak, különösképpen az iparvállalatok munkásainak politikai aktivizálása érdekében. A városi pártbizottság megbeszélte a fegyveres felkelés előkészítése során felmerült feladatokat is, külön hangsúlyozva, hogy a pártszervezetek, az ifjúmunkás-szervezetek, a harci csoportok, a szakszervezetek és a Hazafias Front bizottságai legyenek harci készenlétben.

A felkelés általános tervének megfelelően elhatározták, hogy a város dolgozói a Sopi-osztag és a Csavdar-dandár partizánjaival együtt fognak akcióba lépni. A városi pártbizottság hadműveleti irodát állított fel, amelynek tagja

volt Todor Zsivkov, Ivan Bonev (Vitan), Sztanko Todorov, Vladimir Bonev. Ez az iroda irányította a fővárosban a gyűléseket, tüntetéseket és sztrájkokat. Hasonló irodákat szerveztek a kerületi pártbizottságok mellett is.

A Bolgár Munkáspárt felhívta a dolgozókat, hogy rendezzék meg a Hazafias Front bizottságainak nyilvános gyűléseit. Szeptember 4-én a Hazafias Front Nemzeti Bizottsága — a kormánynak a demokratikus szabadságjogok visszaadására vonatkozó ígéreteire hivatkozva — értesítette a kormányfőt, hogy az ország öt nagyvárosában nyilvános gyűléseket rendeznek, amelyeken megmagyarázzák a népnek a Hazafias Front programjában szereplő követeléseket. Muraviev kénytelen volt szemléletesen bebizonyítani ígéreteinek hazug voltát. Betiltotta a gyűléseket, és azzal fenyegetőzött, hogy a tilalom megszegőit szigorúan megbüntetik.

A Bolgár Munkáspárt Központi Bizottsága és a Hazafias Front Nemzeti Bizottsága ekkor felszólította a dolgozókat, hogy tiltakozzanak a kormány antidemokratikus vonala ellen, szervezzenek sztrájkokat, gyűléseket és tüntetéseket a reakció kormányának megdöntése és a Hazafias Front hatalomra juttatása érdekében.

Szeptember 4-e viharos nap volt Szófiában. A Bolgár Munkáspárt városi bizottságának felhívására az előre megállapított időpontban rengeteg dolgozó gyűlt össze a törvényszékhez vezető utcában. Innen a dolgozók a szovjet nagykövetséghez vonultak; forradalmi dalokat énekeltek, és kifejezésre juttatták a Szovjetunió iránti testvéri szolidaritásukat. A rendőrség, katonai alegységek támogatásával, megpróbálta szétoszlatni a tüntetőket. Ekkor a városi pártbizottság egy csoportjukat a német nagykövetséghez irányította. A tüntetők bezúzták a nagykövetség ablakait, követelték a háború megszüntetését és a hitleristák távo-

zását Bulgáriából. Összetűztek a rendőrséggel és a német katonákkal. A rendőrök több tüntetőt letartóztattak.

A szófiai dolgozóknak ez az első nagy politikai megmozdulása megmutatta a bolgár nép összeforrottságát, a Szovjetunió iránti rokonszenvét és elszántságát, hogy véget vet a nemzetellenes Muraviev-kormány uralmának.

Aznap este egy illegális találkozóhelyen ülést tartottak a párt városi bizottságának tagjai, s megbeszélték, hogyan fokozhatnák a főváros munkásságának forradalmi megmozdulásait. Többek között elhatározták, hogy megszervezik a villamosvasút dolgozóinak sztrájkját, munkástüntetéseket vezetnek, és kiszabadítják a városi börtönből a politikai fordította a fő figyelmet.

Másnap olyan esemény történt, amely döntő hatást gyakorolt Bulgária belpolitikai helyzetére. 1944. szeptember 5-én a Szovjetunió hadat üzent a cári Bulgáriának. A szovjet csapatok hamarosan átlépték a román—bolgár határt. Ez rendkívül fontos külső tényező volt, amely megszilárdította a bolgár forradalmi erők pozícióit.

A megváltozott helyzetet figyelembe véve a Bolgár Munkáspárt Központi Bizottságának Politikai Irodája kidolgozta a felkelés végleges tervét. Elhatározták, hogy a szeptember 8-ról 9-re virradó éjszakán támadást intéznek a kormány ellen. A terv szerint egyidejűleg el kellett foglalni a nagyvárosokat, ezért jelentős partizánerőket vontak össze körülöttük, amelyek jó előre kapcsolatot teremtettek a helyőrségek antifasiszta érzelmű katonáival és tisztjeivel. A párt Központi Bizottsága igyekezett elkerülni az 1923-as szeptemberi felkelés előkészítésekor elkövetett hibákat; akkor ugyanis nem szenteltek kellő figyelmet annak, hogy a katonák tömegeit a forradalom oldalára állítsák. A szívós felvilágosító munka eredményeként a kommunisták megnyerték maguknak a katonaiskola gyakorló századának legénységét, a főparancsnokság légelhárító ütegét, két utász

rohamszászlóalj katonáit, a főváros légvédelmének fényszórós csoportját és néhány más alegységet.

A fővárosi helyőrség fő erejét alkotó 1. szófiai hadosztályban, amelyet előzőleg a török határról dobtak át, ugyancsak megindult a bomlás. A kommunistáknak sikerült híveket toborozniuk benne. A tisztek egy része támogatta a felkelést, a hadosztályparancsnok pedig szeptember 8-án hivatalosan közölte a Népi Felszabadító Felkelő Hadsereg főparancsnokságának képviselőjével, hogy semleges marad. Még a rendőrök és a csendőrök sem lelkesedtek különösebben azért, hogy meghaljanak a régi rendszerért. Az utolsó pillanatban még a főváros rendőrfőnöke is megígérte a felkelők képviselőinek, hogy semleges marad. Ezek a tények azt bizonyítják, hogy a felkelés kezdetére a monarcho-fasiszta államhatalom minden szervében megindult a bomlás.

Az országban rendkívül feszültté vált a helyzet. A bolgár monarcho-fasiszta rendszer utolsó napjait élte.

A BÁNYÁSZOK JELADÁSA

Szeptember 2-án a párt Központi Bizottsága határozatot hozott, hogy szeptember 6-án több nagyvárosban fegyveres tüntetéssel egybekapcsolt politikai tömegsztrájkot szerveznek. A partizánosztagok parancsot kaptak, hogy lássanak hozzá a Hazafias Front hatalmának megteremtéséhez helyi szinten.

A párt történelmi fontosságú döntése nagy visszhangot keltett a dolgozók körében. Az országnak nem volt olyan pontja, ahol a kormány tilalma ellenére ne rendeztek volna nagygyűléseket. A szónokok — kommunisták, a Hazafias Front tagjai, párton kívüli hazafiak — hangsúlyozták, hogy a hazát csak úgy lehet megmenteni a katasztrófától, ha a

nép támadást intéz a monarcho-fasiszta rendszer ellen. Az 1944. szeptember 6-ról 7-re virradó éjszakán gyűlést tartottak Pernik bányászváros környékén is. A gyűlésen részt vett több mint 100 helybeli kommunista, részt vettek az Ifjúmunkás Szövetség tagjai, a Hazafias Front bizottságainak és a harci csoportoknak a képviselői. A gyűlés résztvevői elhatározták, hogy megszervezik a bányászok sztrájkját, a harci csoportok és a partizánok pedig fokozzák tevékenységüket. Másnap kora reggel a helybeli harci csoport tagjai és a radomiri partizánosztag emberei elvágták a telefonvezetékeket, lefegyverezték a Kucijan-bánya mellett levő koncentrációs tábor őrségét és kiszabadították a foglyokat. Nem sokkal ezután a bánya két műszakjának dolgozói összegyűltek, és elhatározták, hogy sztrájkba lépnek. Kétezer bányász vonult az igazgatósági épülethez, hogy átadja követeléseit. A megerősített rendőrség tüzet nyitott rájuk. Hat munkás meghalt, sokan megsebesültek.

A városban futótűzként terjedt a hír, hogy a kormány belelövetett a tüntető bányászokba. Sztrájkba léptek a vasutasok és a város üzemeinek dolgozói. A munkások, amikor megtudták, hogy további rendőri és katonai egységeket rendeltek Pernikbe, készülni kezdtek a fegyveres harcra.

Különösen aktívak voltak a szófiai kommunisták. A fegyveres felkelés időpontjára a fővárosi pártszervezetnek mintegy kétezer olyan tagja volt, akik a legtevékenyebben részt vettek a dolgozók valamennyi politikai megmozdulásában. Szeptember 5-én Szófia egyik központi terén nagyszabású tüntetésre és gyűlésre került sor. Másnap a fővárosban politikai tömegsztrájk tört ki, amelyben részt vett jó néhány nagyüzem. Egységesen és bátran léptek fel a villamosvasúti dolgozók, akiknek erős pártszervezetük volt. A Bolgár Munkáspárt Központi Bizottsága az általános fegyveres felkelés előkészítésében fontos mozzanatnak tekintette a villamosvasúti dolgozók sztrájkját. Délelőtt 10

órakor a város valamennyi villamosa leállt. Ez mintegy jeladásul szolgált más fővárosi üzemek dolgozói számára. Egymás után törtek ki a sztrájkok.

Ugyanezen nap reggelén a párt több vezetője értekezletet tartott. Megvitatták, hogyan koordinálják a partizánok és a harci csoportok akcióit a dolgozók megmozdulásaival. Sztanko Todorov, az értekezlet egyik résztvevője visszaemlékezésében elmondja, hogy két változatot javasoltak az együttműködésre. Az első változat szerint a felkelők a Reneszánsz téren gyülekeznek, s a harci csoportoknak meg a Sopi-osztag partizánjainak fedezete mellett betörnek a börtönbe, kiszabadítják a politikai foglyokat, aztán a város központjába, a kormányépületekhez vonulnak. A másik változat szerint a népfelkelésben tevékenyen részt vesznek az átpártolt csapatok is. Ezzel egyidejűleg a pártnak mozgósítania kell a Szófiában rendelkezésére álló összes erőket, és gyűléseket, tüntetéseket kell szerveznie. Az utóbbi változatot fogadták el.

Reggel 4 óra körül nagy munkáscsoportok gyülekeztek a Szlavjanszkaja Beszeda Szálló környékén. A szállóban tartózkodó német tisztek, amikor meghallották az antifasiszta jelszavakat, lőni kezdtek a tüntetőkre. A helyszínre érkező rendőrök szintén tüzet nyitottak rájuk, és provokációs céllal megszólaltatták a légiriadót jelző szirénákat. A megzavarodott tüntetők szétoszlottak, és az óvóhelyekre menekültek. A városi pártbizottság hadműveleti irodájának képviselői azonban felvilágosították a munkásokat, hogy a légiriadó vaklárma volt, s újabb gyűlést szerveztek a Nagyhét térre. Este 6 órára az emberek — köztük sok katona — megtöltötték a teret. A gyűlést fegyveres partizánok őrizték. A szónokok követelték a hatalom átadását a Hazafias Front kormányának és éltették a Vörös Hadsereget. A rendőrség tüzet nyitott, a partizánok is tűzzel válaszoltak. A megerősített rendőrosztagoknak sikerült szétkergetniük

a gyűlést, és letartóztattak mintegy 300 embert. Muraviev utasítására Szófia rendőrfőnöke kijárási tilalmat rendelt el, és megtiltotta a gyülekezést a város utcáin. A főváros valamennyi színházát bezárták.

A párt újabb és újabb erőket irányított Szófiába. Szeptember 6-án este titokban a fővárosba érkeztek a Sopi-osztag és a Csavdar-dandár partizánjai. Ez felbátorította a dolgozókat. A városi pártbizottság elhatározta, hogy szeptember 7-én délután 4 órakor nagygyűlést rendez a Központi pályaudvar környékén. A rendőrség, amikor erről tudomást szerzett, lezárta a pályaudvar előtti teret és a környező utcákat. Ekkor a városi pártbizottság utasítást adott, hogy a gyűlést a parkban tartsák meg. Ezt a környéket a partizánok tartották a kezükben. Éppen amikor Petr Topalov (Schmidt), az Ifjúmunkás Szövetség egyik vezetője szólt az egybegyűltekhez, a rendőrség tüzet nyitott rájuk. A bátor bolgár hazafi halálos sebet kapott. A rendőrségnek sikerült szétoszlatnia a gyűlést. Az emberek azonban összegyűltek más utcákon, és tiltakoztak a rendőrterror ellen. A tüntetés csak késő éjszaka ért véget.

A proletár Plovdivban szeptember 7-én sztrájkba léptek a vasutasok és az ipari üzemek munkásai, s óriási tüntetést szerveztek. Ugyanezen a napon Várna munkásai is megmozdultak. Szeptember 8-án sztrájkokra és tüntetésekre került sor Szlivenben és Gabrovóban. Aznap estére az egész Rodope vidéket és Panagjuriste várost felszabadították a fasiszta megszállás alól. Több városban a partizánok betörték a börtönkapukat, és kiszabadították a politikai foglyokat.

Különösen bátran léptek fel ezekben a napokban Pleven munkásai. A kommunisták felhívására abbahagyták a munkát, és délután 4 órakor a börtön környékén gyülekeztek. A város és a környező falvak négyezer lakosa követelte a politikai foglyok azonnali szabadon bocsátását. Amikor a

börtönigazgató és az ügyész nem volt hajlandó teljesíteni ezt a követelést, az összegyűltek szétverték a börtön vaskapuját, és kiszabadították a foglyokat. Majd tömegtüntetést rendeztek. A munkások forradalmi dalokat énekelve vonultak a város utcáin, és éltették a Szovjetuniót, a Bolgár Munkáspártot és a Hazafias Frontot. Több helyütt összetűztek a rendőrséggel.

Mindezek a megmozdulások a forradalmi erők növekvő erejét és összeforrottságát bizonyították, és fokozatosan megbénították a helyi hatóságok munkáját. Megkezdődött a bolgár nép forradalma, amelyet a kommunisták gondosan előkészítettek. A bolgár hazafiak három éve tartó antifasiszta fegyveres harca immár az egész nép fegyveres felkelésévé nőtt. A felkelő hazafiak sok helyütt megteremtették a Hazafias Front hatalmát. A Hazafias Front első bizottságai, amelyek a kezükbe vették a hatalmat, szeptember 6-ra virradó éjszaka alakultak meg. Szeptember 7-én és 8-án Bulgária északkeleti részén, a Vörös Hadsereg által felszabadított területeken a hatalmat szintén a Hazafias Front helyi bizottságai vették át.

A tömegek forradalmi mozgalmát és fegyveres harcát előmozdító legfontosabb külső tényező a szovjet csapatok győzelmes előnyomulása volt. A Vörös Hadsereg egységei 1944. szeptember 8-án délelőtt 11 órakor lépték át a román—bolgár határt. Két nap alatt felszabadították Szilisztrát, Dobricsot (ma Tolbuhin), Ruszét, Sument és Várnát. Szeptember 12-én este a csapatok megálltak a Rusze—Palatica—Karnobat—Burgasz-vonalon. A parancsnokság a további előnyomulást a bulgáriai fegyveres felkelés menetétől tette függővé.

A szovjet csapatok előnyomulása diadalmenetre emlékeztetett. A bolgárok mint felszabadítóikat fogadták az orosz testvéreket. Óriási tömegek üdvözölték a szovjet harcosokat. A tömeg élén idős emberek álltak, akiknek a mellét

orosz katonai kitüntetések díszítették. Ezek az öregek annak idején mint népfelkelő önkéntesek részt vettek az 1877—1878-as háborúban.

A reakció nem tudott ellenállást kifejteni az előnyomuló Vörös Hadsereggel szemben. Noha Bulgária és a Szovjetunió 36 órán keresztül formálisan hadiállapotban volt, ezalatt egyik fél sem adott le egyetlen lövést sem; ennek a „háborúnak" egyetlen halottja, egyetlen sebesültje sem volt.

A bolgár katonák is melegen fogadták a szovjet harcosokat. Sokan kijelentették, hogy együtt szeretnének harcolni a Vörös Hadsereggel a hitleristák ellen. Ha vezetőik megparancsolták volna, hogy lőjenek a szovjet csapatokra — mondották —, a parancsot egyetlen bolgár sem teljesítette volna. Sz. Sz. Birjuzov, a Szovjetunió marsallja, aki akkor a 3. Ukrán Front törzsének főnöke volt, elmondotta, hogy amikor bolgár földre lépett, és belekerült a testvéri bolgár nép általános örömujjongásának légkörébe, úgy érezte, mintha véget ért volna a háború, és a szovjet emberek otthon lettek volna.

A szovjet alegységek csak néhány helyen bocsátkoztak harcba, ott, ahol német helyőrségek voltak, mint például Sumen térségében. De itt is rövid ideig tartottak a harcok.

Az előnyomulás első napján, amikor a szovjet csapatok 45 kilométert tettek meg, körülbelül 21 000 bolgár katona és tiszt állt át a Vörös Hadsereg oldalára.

A haladó bolgár költők kifejezésre juttatták műveikben azokat a testvéri érzelmeket, amelyeket a bolgár nép a Vörös Hadsereg katonái iránt táplált. Mladen Iszaev ezt írta „Kedves vendégek" című költeményében:

„Dicsőség a győzteseknek,
A hős elődök hős fiainak!"

Egy másik költő, Hriszto Radevszki szavai szerint a bolgár nép úgy várta a Vörös Hadsereget, „ahogy aszály után várják a földek az esőt".

Az örömujjongás napjaiban a Népi Felszabadító Felkelő Hadsereg vezérkara 2. számú bulletinjében üdvözölte a szovjet harcosokat: „Vártunk benneteket, vöröskatona testvéreink. A győzelem valamennyiünk szívében diadalmámort keltett... Testvéreinknek éreztük a leigázott Európa partizánjait és küzdünk a világ népeinek testvériségéért. Örömmel és elégedetten tisztelgünk előttetek és üdvözlünk benneteket... A ti közelségetek és a mi elszántságunk, hogy harcolunk a nép elnyomói ellen, együttesen biztosítani fogja, hogy Bulgária szabad, független és demokratikus ország lesz."[1]

A szovjet csapatok bevonulása Bulgáriába meghiúsította a hitleristáknak azt a szándékát, hogy az ország területét felhasználják a Szovjetunió elleni háborúban, és elejét vette Bulgária angol—amerikai megszállásának is. A demokratikus és hazafias erők nagy katonai támogatást kaptak társadalmi és nemzeti felszabadító harcukhoz; meggyorsult az egész monarcho-fasiszta államapparátus széthullásának folyamata; az ország megmenekült a polgárháborútól.

A Bolgár Munkáspárt megvalósítva a munkások, parasztok és valamennyi demokratikus erő összefogását, változatlanul nagy figyelmet szentelt a forradalmi fegyveres erők további növelésének. Ezekben a napokban a párt felhívására a fiatalok ezrei léptek be a partizánosztagokba. A partizánokhoz csatlakoztak a kormánycsapatok egész alegységei. Plevenben például a katonák agyonlőttek két fasiszta tisztet, a többit pedig letartóztatták. Aszenovgrád-

[1] Antifasisztszkoje dvizsenyije szoprotyivlenyija v sztranah Jevropi v godi vtoroj mirovoj vojni. Moszkva 1962. 251. old.

ban a helyőrség katonái csatlakoztak a partizánokhoz és a felkelő lakossághoz. A pazardzsiki ezred leváltotta parancsnokát, és teljes létszámban részt vett a Hazafias Front hatalomátvételében. Az ilyen és hasonló tényeket még hosszan sorolhatnánk.

Mindez lehetővé tette, hogy a partizánosztagokból nagy katonai egységeket alakítsanak, amelyek jelentős feladatok megoldására képesek. A Népi Felszabadító Felkelő Hadsereg vezérkarának parancsára a Bulgária délnyugati részén működő partizánosztagokból megalakult a három dandárból álló 1. Népi Felszabadító Szófiai Hadosztály, amelynek Szlavcso Trinszki, a híres partizánvezér lett a parancsnoka. Ez a hadosztály később nagy szerepet játszott a szófiai felkelésben.

Szeptember 8-án reggel Muraviev miniszterelnöknél megjelent a Hazafias Front Nemzeti Bizottságának küldöttsége, és tiltakozott amiatt, hogy Szófiában és Pernikben belelőttek a tüntető dolgozókba. Muraviev így válaszolt a tiltakozásra: „Azért tettük, amit tettünk, nehogy a lázadók azt higgyék, hogy a kormány gyenge és tehetetlen."

A sortűz azonban nyilvánvalóan a csődbe jutott bolgár fasiszta vezetők kétségbeesett kapkodását mutatta.

A helyzet teljesen megérett a fegyveres felkelésre. Annál is inkább, mert a Vörös Hadsereg már közvetlen segítséget nyújthatott a felkelőknek.

Szeptember 8-án tartotta utolsó illegális ülését a Bolgár Munkáspárt Központi Bizottságának Politikai Irodája és a Népi Felszabadító Felkelő Hadsereg vezérkara. Megbeszélték, hogy mikor és hol mérjék a fő csapást. Elhangzott az a javaslat, hogy szeptember 9-én, nappal indítsák meg a felkelést, egy erre a célra megrendezett légiriadó alatt. Ezt a javaslatot azonban elvetették. Úgy döntöttek, hogy a felkelést Szófiában kezdik meg. A tanácskozáson jóváhagyott konkrét tervben többek között a következő állt: „Szeptem-

ber 9-én hajnali 2 órakor váratlanul döntő csapást kell mérni, el kell foglalni a fontos katonai és közlekedési központokat, hogy megdöntsük a fasiszta hatalmat és megteremtsük a Hazafias Front népi demokratikus hatalmát."

A kormány esetleges ellenakcióinak megbénítása végett úgy döntöttek, hogy a fő csapást Szófiában mérik, amelyet Plevenben és az ország más területein kisegítő csapásokkal támogatnak.[2]

Szeptember 8-án a hadügyminisztérium épületében illegális tanácskozást tartottak azok a tisztek, akik a Hazafias Front hívei voltak. A tanácskozáson tervet dolgoztak ki az épület belülről való elfoglalására. Ugyanaznap délben Georgiev kapitány Oboriste utcai lakásán találkoztak a Népi Felszabadító Felkelő Hadsereg vezérkarának tagjai a szófiai helyőrség több olyan tisztjével, akik csatlakoztak a felkeléshez. Blagoj Ivanov, Todor Zsivkov és Bojan Bigaranov legfrissebb adatai alapján kidolgozták a partizánerők összetételének és területi elhelyezésének tervét, és tisztázták, hogy mely katonai egységek vesznek részt a felkelésben. A fővárosban az ellenség négyszeres túlerőben volt. Ez azonban nem aggasztotta a Bolgár Munkáspárt vezetőségét, amely arra számított, hogy a döntő pillanatban a katonai egységek többsége a Hazafias Front zászlaja alá áll.

Az országban a fegyveres felkelés egész katonai-politikai előkészítését a Bolgár Munkáspárt Központi Bizottságának Politikai Irodája, Szófiában pedig a városi pártbizottság irányította. Mindent megtettek annak érdekében, hogy biztosítsák a támadás váratlanságát; a felkelés tervét és megindításának időpontját csak a párt Központi Bizottságának tagjai, a felszabadító hadsereg vezérkarának tagjai és a

[2] Ugyanott, 254. old.

Hazafias Front Nemzeti Bizottságának egyes vezetői ismerték.

Elérkezett a régi monarcho-fasiszta rendszer utolsó éjszakája.

TESTVÉRI TALÁLKOZÁS

Szófia dolgozó népe ezen az éjszakán nem aludt. Pontosan 24 órakor a fővárosban és környékén összevont partizánosztagok és harci csoportok kiinduló állásaikba vonultak. Egy részük elfoglalta a városból kivezető utakat és külső védelmi övezetet alkotott. A városban gyors ütemben fegyverkeztek a munkások, akik a partizánosztagokkal és a forradalmi katonai egységekkel együtt körülzárták a hadügyminisztériumot és a belügyminisztériumot, a postát, a távírdát és több más fontos objektumot.

A felkelési tervnek megfelelően konkrét feladatokkal bízták meg a partizánosztagokat. Az egyik osztagnak a legfontosabb objektumot, a hadügyminisztérium épületét kellett elfoglalnia, ahol az összes fasiszta főkolompos tartózkodott: az épületben szinte szakadatlanul ülésezett a minisztertanács, s a kormány tagjai, a hadsereg és a rendőrség magas rangú vezetői ott is laktak. Ezenkívül a hadügyminisztériumnak jó összeköttetése volt az egész országgal; ebben az épületben volt a légelhárítás központja is. A másik osztag azt a feladatot kapta, hogy tartóztassa le a minisztereket és foglalja el a rendőrőrszobákat. A harmadik osztag ellenőrizte a sorompókat a Knyazsevóba vezető úton, a papneveldénél és a város más pontjain.

A szófiai hadműveleti körlethez tartozó valamennyi osztag — a Sopi-osztag és a Csavdar-dandár egy részének kivételével, amelyek magában a városban működtek — azt a feladatot kapta, hogy bénítsa meg a város környékén levő

rendőrséget és katonaságot, akadályozza meg, hogy ezeket átdobják a fővárosba. Fontos feladatok hárultak a munkások harci csoportjaira. Ezek alkották a népi milícia magvát. A harci csoportok vezérkara már a felkelés alatt átalakult a népi milícia vezérkarává, amelynek vezetője Todor Zsivkov lett.

1944. szeptember 9-én hajnali 2 óra 15 perckor a felkelők megindították a támadást, és fél óra alatt elfoglalták a hadügyminisztérium épületét. Abban, hogy a feladatot ilyen gyorsan végrehajtották, nagy szerepe volt a hazafias érzelmű tisztek egy csoportjának, amelyet P. Iliev (ma altábornagy) vezetett. A tisztek az előzetes megállapodás szerint zajtalanul kinyitották az udvari kaput és beengedték a felkelőket. A sikert az is elősegítette, hogy ezen az éjszakán a hadügyminisztérium őrségének ügyeletes parancsnoka a Hazafias Front híve volt. A hadügyminisztérium elfoglalásában részt vettek a partizánok, a fényszórós csoport katonái és az 1. műszaki ezred egy része.

A híradóközpont vezetője és a katonai hírszerzés főnöke először ellenállásra gondolt, ám mindketten hamar megértették, hogy ez hiábavaló lenne és megadták magukat. A felkelők letartóztatták a hadügyminisztert, a vezérkari főnököt, a rendőrfőnököt s több más vezető embert. Marinov hadügyminiszter hajlandó volt átállni az új hatalom oldalára, s ennek megfelelő parancsot adott a hadseregnek. Ezzel egyidejűleg a katonai iskola gyakorló századának katonái elfoglalták a postát és a telefonközpontot. A Központi pályaudvart, a Podujana és a cukorgyári pályaudvart reggelre a felkelő műszaki zászlóalj foglalta el. A légvédelmi üteg közreműködött a hadügyminisztérium épületének elfoglalásában. A hadügyminisztérium és a monarcho-fasiszta hadsereg főparancsnoksága között, amely a fővárostól néhány kilométernyire, Govedarci faluban tartózkodott, megszakadt a telefonösszeköttetés.

A fővárosban a felkelési tervnek megfelelően fejlődtek az események. Ebben nagy érdemük volt a hadsereg hazafias érzelmű katonáinak és tisztjeinek, akiknek nagy része a nép oldalára állt. Csupán a harckocsiezred akciói adtak okot aggodalomra. Ez az ezred a Plovdiv útnál (ma Lenin út) levő kaszárnyákban állomásozott, és a felkelés megindulása után negyed órával megindult a városközpont felé. A Nemzetgyűlés téren az ezred előretolt osztagának útját állta a katonai iskola válogatott gyakorló százada. Lövöldözés kezdődött. A tisztiiskolások megsegítésére a helyszínre érkezett a főparancsnokság légvédelmi ütege. A harckocsiezred előretolt osztagának demokratikus érzelmű tisztjei ekkor letartóztatták parancsnokukat, és az egész osztag átállt a felkelők oldalára. Majd együttes erővel elfoglalták a város szélén levő fegyverraktárakat, s a fegyvereket szétosztották a textilgyári munkások között.

Nem lehetett tudni, milyen magatartást fognak tanúsítani a harckocsiezred többi alegységei. A vérontás elkerülése végett P. Iliev és T. Tosev századosok megszervezték az ezredparancsnok és a hadügyminiszter találkozóját. Az utóbbi azt tanácsolta, hogy az ezred ne tanúsítson ellenállást. Az éjszaka folyamán valamennyi alegység átállt a felkelők mellé; ennek igen nagy szerepe volt a felkelés gyors győzelmében. Hajnali 4 órakor, amikor már az összes fontos objektum a felkelők kezén volt, a harci csoportok megérkeztek a hadügyminisztériumba, hogy teljesítsék az új kormány utasításait.

A monarcho-fasiszta hatóságok nem tudtak erősítést küldeni Szófiába, mert a partizánok az egész országban támadásba lendültek. Az I. Népi Felszabadító Szófiai Hadosztály, amelyhez csatlakozott a 25. gyalogezred egyik zászlóalja, szeptember 9-én elfoglalta Trin várost. A Csavdardandár alegységei, útban Szófiába, mindenütt megteremtették a Hazafias Front hatalmát.

Szeptember 9-én reggelre a fővárosban győzött a felkelés. A régenstanács és a kormány tagjai, valamint az egyéb fasiszta főkolomposok őrizetben voltak. Megalakult a Hazafias Front forradalmi kormánya, amelynek Kimon Georgiev, a „Zveno"-csoport képviselője lett az elnöke.

A Hazafias Front Nemzeti Bizottsága még a felkelés előtt meghatározta a kormány összetételét. Tagjai négy politikai párt képviselői voltak: a Bolgár Munkáspárt képviselői (Dobri Terpesev, Anton Jugov, Mincso Nejcsev és Racso Angelov), a Bolgár Földműves Népi Szövetség (Nikola Petkov, Angel Derzsanszki, Borisz Bumbarov, Aszen Pavlov), a „Zveno" képviselői (a miniszterelnökön kívül Sztancso Csolakov, Damjan Velcsev, Petko Sztajnov), valamint két ember a Szociáldemokrata Párt balszárnyáról (Grigor Csesmedzsiev és Dimitr Nejkov) és néhányan a függetlenektől.

A miniszteri tárcák elosztása nem volt arányban a pártok tömegbefolyásával, valamint a fegyveres felkelés előkészítésében és végrehajtásában játszott politikai szerepükkel. A Bolgár Munkáspárt sokkal több tárcára tarthatott volna igényt; mégsem tette, mert fenn akarta tartani és tovább akarta erősíteni a Hazafias Front nemzeti erőinek egységét, és szem előtt tartotta a forradalom továbbfejlesztését és elmélyítését. Egyébként is a kormány politikáját gyakorlatilag a kommunisták határozták meg.

Szeptember 9-én 6 órakor az új kormány összegyűlt a hadügyminisztérium épületében. Innen, a légelhárítás központjából a kormányfő rádióbeszédet intézett a néphez, amelyben bejelentette a fasiszta hatalom megdöntését, és megígérte, hogy az új kormány haladéktalanul hozzálát a Hazafias Front programjának végrehajtásához.

A Muraviev-kormány megdöntése nem egyszerű kabinetcserét jelentett. Ez a tény azt bizonyította, hogy a munkásosztálynak és élcsapatának, a Bolgár Munkáspártnak aktív

Diáktüntetés Szófiában, 1944 szeptember elején

Várna egyik börtönéből 1944. szeptember 8-án
a felkelők kiszabadítják a politikai foglyokat

Felkelt katonák a bulgáriai hegyekben

1944. szeptember 9. A partizánok bevonulnak Szófiába

Bolgár partizánok egy csoportja

Szófia szabad!

közreműködésével és vezetésével a nép óriási többségének kezébe került a hatalom.

Reggel Szófia terein és utcáin spontán tömeggyűléseket tartottak. Ezek voltak a dolgozók első szabad gyűlései — rendőrség, letartóztatások és lövöldözés nélkül. A nép köszöntötte az új kormányt, gratulált a partizánoknak és a forradalmár katonáknak a nagy győzelemhez. A szónokok felhívták a résztvevőket, hogy méltóképpen fogadják a felszabadító Vörös Hadsereget. Az Orosz sétányon megkezdték a nagy diadalkapu építését, amelynek feliratára minden bolgár emlékszik: „Dobre dosli, oszvobogyityeli!"

Bulgária fővárosában megkezdődött az új, szabad élet. A Hazafias Front helyi bizottságai az ország más városaiban és falvaiban is kezükbe vették a hatalmat. A Hazafias Front Nemzeti Bizottságához, a Bolgár Munkáspárt Központi Bizottságához és a kormányhoz özönlöttek a hírek arról, hogy a helyi bizottságok mindenütt a helyzet uraivá válnak.

A Hazafias Front első kormányában és a központi államapparátusban a kommunisták kisebbségben voltak, a helyi bizottságokban azonban, amelyek a *tényleges* hatalmat gyakorolták, döntő befolyással rendelkeztek. Ezt bizonyítja többek között a Hazafias Front sok helyi bizottságának pártok szerinti összetétele. Rusze kerületben például, ahol a partizánmozgalom viszonylag gyenge volt, a 213 helyi bizottság 1358 tagjából kommunista volt 832, „földműves" 400, szociáldemokrata 49, „Zveno"-tag 6 és pártonkívüli 71. Szófia, Plovdiv, Burgasz, Pleven kerületi bizottságaiban pedig a kommunisták aránya még nagyobb volt.

Noha a Bolgár Munkáspárt Központi Bizottsága világosan leszögezte, hogy a Hazafias Front kormánya népi hatalmat testesít meg, vidéken egyes kommunisták kiadták a „kettőshatalom" jelszavát. Ez azt jelentette, hogy a Hazafias Front központi kormányának hatalmával párhuza-

mosan lehetségesnek tartották olyan helyi hatalom létezését, amely teljesen a Bolgár Munkáspárt kezében van. Ezek a kommunisták a konkrét bolgár viszonyokat gépiesen azonosították az 1917-es februári forradalom után Oroszországban kialakult helyzettel, amikor létezett egyfelől a burzsoá ideiglenes kormány, másfelől léteztek a szovjetek mint a proletariátus és a parasztság forradalmi demokratikus diktatúrájának szervei.

Márpedig nyilvánvaló volt, hogy Bulgáriában, ahol a Hazafias Frontban a kommunisták játszották a döntő szerepet, a forradalom pedig kezdettől fogva szocialista jelleget öltött, a kettőshatalomnak nem volt és nem lehetett talaja. A kettőshatalom mesterséges képződmény lett volna, amely csak akadályozta volna a forradalom továbbfejlődését.

A forradalom alapvető kérdése, a hatalom kérdése már eldőlt: mind a központban, mind pedig vidéken a nép javára.

Ezekben a viharos napokban nagyon aktívak voltak a munkások. A gyárakban és az üzemekben népes gyűléseket tartottak, amelyeken megválasztották a vállalatokat irányító üzemi bizottságokat.

Sikeresen tört előre a forradalom a falvakban is. A parasztok a partizánokkal és a harci csoportok tagjaival együttműködve letartóztatták a falusi bírókat és a fasisztákat, s megteremtették a népi hatalmat.

A katonai egységek vezetését választott katonabizottságok vették a kezükbe, amelyek a forradalmi kormány szervei lettek. E bizottságok irányítói a Bolgár Munkáspárt és az Ifjúmunkás Szövetség sejtjei voltak, amelyek több katonai egységnél már a felkelés előtt megszerveződtek. A katonabizottságokat általában a századoknál, a zászlóaljaknál és az ezredeknél választották. 3—8 tagból álltak, a tagok elsősorban a katonák közül, ritkábban az altisztek vagy a tisztek közül kerültek ki. A felkelés napjaiban a

katonabizottságok irányították az alegységek és egységek harci cselekményeit, letartóztatták a reakciós tiszteket, helyettük a Bolgár Munkáspárthoz és a Hazafias Fronthoz hű parancsnokokat jelöltek ki, segítettek az új parancsnokoknak a rend és a fegyelem megszilárdításában, tartózkodási helyükön közreműködtek a Hazafias Front hatalmának megteremtésében.

A katonai alakulatok túlnyomó többsége feltétel nélkül a kormány mellé állt. A fasiszta tiszteknek csak egyes elszigetelt esetekben sikerült vérontást provokálniuk. Trnovo város helyőrségének parancsnoka például a városba érkezett parasztok közé lövetett. 30 ember meghalt, illetve megsebesült. A trnovói fasiszta tisztek ellenállását csak szeptember 13-án törték meg. Plovdivban a 2. hadsereg parancsnoka nem volt hajlandó engedelmeskedni az új kormánynak. Szeptember 9-én este bevonultak a városba a partizánok, másnap pedig fellázadt a helyőrség. A katonák letartóztatták a fasiszta tiszteket, és vörös zászlókkal kivonultak az utcára.

A felkelés napján feszült helyzet alakult ki Pazardzsikban. Itt állomásozott a 27. gyalogezred Jelenkov ezredes parancsnoksága alatt. Jelenkov reakciós tiszt volt, tevékenyen részt vett a partizánmozgalom ellen indított akciókban, és személyesen agyonlőtt több partizánt. Néhány nappal a felkelés előtt ezrede még harcban állt a partizánosztagokkal. Ebben a harcban elesett a híres partizánvezér, Metodij Satorov, a 2. hadműveleti körzet parancsnoka. Jelenkov ezredes nem volt hajlandó elismerni az új hatalmat, és a német fasiszta alegységekkel tárgyalt a Hazafias Front kormánya elleni közös akciókról. Másnap a katonák a partizánok segítségével letartóztatták az ezredparancsnokot és vele együtt az összes fasiszta tisztet. Mindannyiukat átadták a népi igazságszolgáltatásnak.

Haszkovo városban Marinov ezredes helyőrségparancs-

nok szintén nem volt hajlandó elismerni a Hazafias Front hatalmát, és parancsot adott, hogy nyissanak tüzet a partizánokra. A harcban, amely szeptember 12-ig tartott, elesett nyolc fasiszta tiszt, köztük maga a helyőrségparancsnok is. Várnában a munkások és a tengerészek megakadályozták, hogy a reakciós tisztek ellenállást szervezzenek a szovjet csapatokkal szemben. A felkelt hazafiak megölték Hrisztov tábornokot, a 3. hadsereg parancsnokát, továbbá az 5. hadosztály parancsnokát, és megöltek a nép által gyűlölt több más tisztet.

Mindez azt bizonyítja, hogy a katonatömegek forradalmi tevékenysége fontos része volt a bolgár nép fegyveres felkelésének. A felkelés napjaiban a régi hadsereg voltaképpen megszűnt létezni, noha hivatalosan nem oszlatták fel. A katonai alakulatok, új parancsnokokkal, a Hazafias Front kormányának fegyveres támaszai lettek. Köztudomású, hogy a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után Szovjet-Oroszországban az új hadsereg megteremtésekor fel kellett oszlatni a régi hadsereget. Bulgáriában másként alakult a helyzet. A második világháború még tartott, s a német fasiszta csapatok a nyugati határtól bármely pillanatban betörhettek Bulgáriába (nem egészen 100 kilométernyire álltak Szófiától, a szovjet csapatok viszont körülbelül 500 kilométerre voltak a fővárostól). Ilyen körülmények között a régi hadsereg feloszlatása nemcsak helytelen lett volna, hanem nagyon veszélyes is a forradalom számára. Figyelembe kell vennünk továbbá Bulgária ígéretét, hogy haladéktalanul és aktívan bekapcsolódik a Hitler-ellenes háborúba, s így részben jóváteszi a Németország oldalán más népek ellen elkövetett bűnét. Az akkori katonai-politikai helyzet megkövetelte a bolgár hadsereg gyökeres átszervezését, de feloszlatás nélkül. A népi Bulgária hadserege a régi hadsereg egységeire épült úgy, hogy elszigetelték és likvidálták a parancsnoki kar reakciós részét.

A bolgár nép a kommunisták vezetésével nagy győzelmet aratott a monarcho-fasisztákkal és a hitleristákkal vívott több éves nehéz harcban. Az 1944-es szeptemberi felkelés a belső forradalmi erők vívmánya volt, és egy szó sem igaz abból, amit a burzsoá propaganda állít, tudniillik, hogy „a szovjet csapatok exportálták a forradalmat".

Bulgária népe fél évszázad alatt két nemzeti katasztrófát élt át, két nagy vereséget szenvedett: 1913-ban a második Balkán-háborúban, 1918-ban pedig az első világháborúban. A hitleristák és a monarcho-fasiszták egy harmadik, az eddigieknél is nagyobb katasztrófa szélére sodorták az országot: ha Bulgária 1944 szeptembere után is Németország csatlósa marad, ugyanolyan sors éri, mint a hitleri birodalmat.

Az 1944-es szeptemberi forradalom biztosította a bolgár népnek a társadalmi szabadságot és a nemzeti függetlenséget. A közép- és délkelet-európai szocialista országokban lezajlott forradalmaktól eltérően a bulgáriai forradalomnak nem volt két szakasza. Ez a formájában népi demokratikus forradalom jellegében és feladatait tekintve szocialista forradalom volt. A Bolgár Kommunista Párt Központi Bizottságának a VII. kongresszuson elhangzott beszámolója szerint „kezdettől fogva, legfontosabb mozzanataiban megismételte a Nagy Októberi Szocialista Forradalmat, folytatta az októberi forradalmat a mi viszonyaink között, része és megnyilvánulása volt a kapitalizmusból a szocializmusba való világméretű átmenetnek . . ."[3]

A szeptemberi forradalom, amely menet közben megoldott sok polgári demokratikus feladatot, egyben megvalósított jó néhány tipikusan szocialista feladatot is, és — G. Dimitrov kifejezésével élve — „alapjaiban rendítette meg a bolgár kapitalizmust".

[3] Szegymoj szjezd Bolgarszkoj kommunyisztyicseszkoj partyii. Dokladi, resenyija, recsi. Szófia 1958. 134. old.

A bulgáriai szeptemberi forradalom legfontosabb eredménye az, hogy a hitlerista ügynököktől megtisztított és a fasiszta rendszertől megszabadított országban a hatalom a munkásosztály kezébe került, amely szövetségben volt a dolgozó parasztsággal, s élvezte a Hazafias Frontba tömörült összes demokratikus és hazafias erők támogatását. Ez a forradalmi hatalom a proletárdiktatúra sajátos formájaként szilárdult meg. Az 1944. szeptember 9-i felkelés gyökeres társadalmi, gazdasági és politikai változásokat eredményezett, s megnyitotta a szocializmus építésének útját.

A bolgár nép azért ért el viszonylag gyors győzelmet szeptember 9-én, mert a felkelés rendkívül kedvező nemzetközi helyzetben robbant ki. A hitlerista csapatok menekültek a Vörös Hadsereg elől. Miután a szovjet csapatok a keleti fronton szétzúzták a német fasiszták fő erőit, az angolok és az amerikaiak megindították a hadműveleteket Franciaországban. Európa népei egyre erőteljesebben folytatták antifasiszta harcukat.

A fegyveres felkelés ihletője és szervezője a Bolgár Munkáspárt volt, amely szeptember 9-e után felvette a Bolgár (kommunista) Munkáspárt nevet. A kommunisták a Hazafias Frontba tömörítették az ország demokratikus és hazafias erőit, és egy cél felé — a társadalmi és nemzeti felszabadulás, a szocializmus felépítése felé — vezették őket.

1944. szeptember 9-e a testvéri bolgár nép nagy nemzeti ünnepe. Ez a történelmi dátum ott látható a Bolgár Népköztársaság állami címerén. „A szeptember 9-i felkelés győzelmével — állapította meg a Bolgár Kommunista Párt Központi Bizottsága — gyökeres fordulat következett be Bulgária történelmi fejlődésében. Örökre véget ért a sötét fasiszta rabság, és megnyílt előttünk a szocializmus felépítéséhez vezető út."[4]

[4] Rabotnyicseszko gyelo, 1964. március 12.

A HARC KEZDETE

A Münchenből hazatérő Chamberlain repülőgépe leszállt az egyik londoni repülőtéren. Nagy tömeg fogadta. Az örömtől sugárzó brit miniszterelnök kilépett a gépből, és egy papírlapot lengetve, amelyen rajta volt Hitler, Mussolini, Daladier és az ő aláírása, így kiáltott fel: „Elhoztam önöknek a békét!"

Ez az esemény 1938. szeptember 29-én, vagyis nem egészen egy esztendővel a második világháború kitörése előtt történt...

A „müncheniek" nagy árat fizettek azért (igaz, „nem a saját zsebükből"), hogy egy évvel meghosszabbították a békét.

Az angol és a francia kormánykörök által elárult és eladott Csehszlovákia Beneš hozzájárulásával kénytelen volt átengedni Németországnak mintegy 30 000 km² területet, amelyen körülbelül 4 millió ember élt. A lakosság negyed része cseh és szlovák volt.

Csak el kellett kezdeni!... A következő napokban a szomszédok is belemartak Csehszlovákia megcsonkított testébe. 1938 október elején a burzsoá Lengyelország bekebelezte a sziléziai Těšint. Pontosan egy hónappal később Hitler és Mussolini megrendezte az első bécsi „döntőbíráskodást". A „döntőbírók" a nemzetközi jog legelemibb szabályainak megsértésével átadták Horthy-Magyarországnak Szlovákia déli részét. Ezen a mintegy 12 000 km²-nyi területen több mint 1 millió ember élt, köztük körülbelül 320 000 szlovák és ukrán.

Végeredményben Csehszlovákia elvesztett 42 000 km² te-

rületet, területének csaknem egyharmadát, elvesztette 5 millió polgárát, az ország lakosságának több mint egyharmadát, köztük mintegy másfél millió csehet, szlovákot és ukránt.

A csehszlovák dolgozók által létrehozott anyagi javak tetemes része az agresszorok kezébe került: a fémkohászatnak és a vegyiparnak csaknem a fele, a textil- és üveggyárak háromnegyed része, a szénkészletek fele, a vasutak 26 százaléka, 167 erőmű.

Az új határokat úgy állapították meg, hogy azok a Csehszlovákia meg nem szállt részén levő fontos politikai és ipari központok közvetlen közelében húzódtak: Moravská Ostravától 1 km-re, Plzeňtől 3 km-re, Brnótól 5 km-re és Prágától 35 km-re.

Mindezek a veszteségek emberek ezreiben, négyzetkilométerekben, tonnákban mérhetők. De hogyan mérhetjük le azt a kárt, amelyet a Csehszlovákia népeinek nemzeti önérzetére és moráljára mért csapás okozott?!

A hitleristák, ahogy várható volt, nem hagyták abba a Csehszlovákia elleni provokációkat. A szlovák fasiszta szeparatistákat a Csehországtól való elszakadásra bujtogatták. 1939 februárjában a Hlinka vezette fasiszta Szlovák Néppárt követelni kezdte Szlovákia teljes autonómiáját és Csehországtól való elszakadását. 1939. március 14-én a szlovák szejm kikiáltotta Szlovákia „függetlenségét". Államelnökké Jozef Tisót, a néppárt reakciós politikusát, Banovce katolikus plébánosát választották meg. A miniszterelnök Tuka lett.

Másnap húsz hitlerista hadosztály megszállta egész Csehországot. A prágai várra kitűzték a horogkeresztes zászlót. Ez azt jelentette, hogy Cseh- és Morvaország protektorátus formájában a német birodalom része lett.

Európa térképének kellős közepéről eltűnt egy egész állam. Ez az esemény mélységesen megrendítette a világ köz-

véleményét, a nyugati nagyhatalmak kormányai azonban semmit sem tettek, hogy megfékezzék a fasisztákat. A Szovjetunió erélyesen tiltakozott a hitleri Németország példátlan agressziója ellen.

Mi történt ezekben a napokban az úgynevezett Szlovák Államban?

A hitleristák a „protektorátusban" a cseh burzsoázia reakciós köreire támaszkodva erélyesen igyekeztek meghonosítani a fasizmust. Szlovákia társadalmi és politikai életének fasizálása még gyorsabban folyt. Szlovák fasiszták, akik a vallásos parasztságra kívántak támaszkodni, vallásos színezetet adtak propagandájuknak. A fasizmus szlovák változata ezért kapta a klerikális fasizmus elnevezést. A klerikális fasisztáknak kezdetben sikerült megnyerniük a szlovák nép jelentős rétegeit. Szlovákiában a fasizmus nemcsak az ipari és pénzügyi körökben, az agrárburzsoáziában és a katolikus papságban talál társadalmi bázisra, hanem a parasztság nagy részében és a munkásosztály legelmaradottabb rétegeiben is.

Szlovákia a hitleri Németország gyarmata lett, de a Független Szlovák Állam nevet viselte. Miért volt szüksége Hitlernek erre a színjátékra? Magától értetődik, hogy ugyanúgy német „protektorátusnak" nyilváníthatta volna Szlovákiát, mint ahogy Csehországgal tette. Hitler azonban úgy gondolta, hogy ezzel a módszerrel könnyebben összeugraszthatja a két testvérnépet, a csehet és a szlovákot, s így könnyebben alkalmazhatja az „oszd meg és uralkodj" politikáját. A hitleristák arra is számítottak, hogy erősödni fog a szlovák sovinizmus és nacionalizmus, s ez megkönnyíti számukra, hogy belerántsák a szlovák népet is a Szovjetunió elleni katonai kalandba. Nem utolsósorban meg akarták bénítani Európa népeit, amelyek joggal féltették hazájuk függetlenségét Németországtól. Nem véletlen, hogy Goebbels propagandagépezete égre-földre di-

csérte a „Szlovák Államot" mint az „új Európa" „mintaszerű" államát.

A szlovák „kormány" valójában csupán szánalmas báb volt Hitler kezében, egész tevékenységét Berlin irányította. A nacionalista mámor, amely a Független Szlovák Állam kikiáltása után elfogta a szlovák nép egy részét, hamarosan kezdett elszállni. A dolgozók látták, hogy az országban lényegében semmi sem változott. Társadalmi vonatkozásban a munkások és a parasztok továbbra is elnyomott osztályok maradtak, helyzetük egyre rosszabbodott. A cseh burzsoázia nagyhatalmi politikáját a hitleristák még visszataszítóbb, szörnyű fajelmélete váltotta fel. Nem váltak valóra a kis- és középburzsoázia reményei sem, amely természetszerűleg nem vehette fel a versenyt a német monopóliumokkal, s egyre szegényedett.

Mindennek következtében a Szlovák Állam kikiáltása után alig egy esztendővel már sokkal szűkebb volt a klerikális fasiszta rendszer társadalmi bázisa. A nép növekvő elégedetlensége előbb passzív ellenállásban, majd aktív felszabadító harcban fejeződött ki.

Szlovákiában a felszabadító harc kibontakozása hosszabb időt vett igénybe, mint cseh földön. Ennek két fő oka van. Először is, Csehországban már a megszállás első napjaiban polarizálódtak a politikai erők, Szlovákiában viszont nem volt ilyen világos a kép. Másodszor, a nem nagy létszámú szlovák proletariátus, amelynek a felszabadító harcot vezetnie kellett, nem volt olyan jól szervezett, mint a cseh proletariátus.

A szlovák dolgozók antifasiszta mozgalmának szervezői a kommunisták voltak. München után a Kommunista Párt rendkívül nehéz körülmények között dolgozott. 1938. október 6-án Žilina városban — ahol éppen akkor tanácskoztak a Szlovákia elszakadását követelő burzsoá pártok is — ülést tartott a Csehszlovák Kommunista Párt területi veze-

tősége, és megvitatta a párt illegalitásba vonulásával és az antifasiszta harc szervezésével kapcsolatos teendőket. A Szlovák Állam megalakulása után előállt helyzetben szükségessé vált az önálló Szlovák Kommunista Párt megalakítása, amely azonban nem volt a Kommunista Internacionálé új szekciója. 1941-ig a Szlovák Kommunista Párt a Csehszlovák Kommunista Párt Központi Bizottságának irányításával működött. Azután, hogy a hitleristák megtámadták a Szovjetuniót, a Csehszlovák Kommunista Párt és a Szlovák Kommunista Párt munkáját a Klement Gottwald vezetésével Moszkvában tartózkodó pártközpont irányította.

A Szlovák Kommunista Párt illegális munkájának első esztendejében tömörítette sorait és bővítette tömegkapcsolatait. 1939 őszére lényegében befejeződött az illegális pártsejtek hálózatának kiépítése. Októberben a párt Központi Bizottsága kiadta a „Direktívák a párton belüli szervező és ideológiai munkáról" című dokumentumot. Ebben megfogalmazta a párt fő feladatait: felszabadító, antikapitalista harcra mozgósítani a tömegeket, megdönteni a klerikális fasiszták kormányát és megteremteni a nép hatalmát, a szabad Csehszlovákia keretében felépíteni a szabad Szlovákiát, szilárd szövetséget kötni a Szovjetunióval és harcolni a munkásosztály és az összes dolgozók egységéért.

A kommunisták különösen nagy figyelmet fordítottak arra, hogy az összes hazafias erőket tömörítsék a fasizmus elleni harcban. Munkájuk eredményeként 1940 elején a Kommunista Párthoz csatlakozott az egykori szociáldemokrata vezetők egy csoportja. Ezek a vezetők felhívást intéztek a szlovák dolgozókhoz, hogy egységesen keljenek harcra a fasizmus ellen.

Az ellenállási mozgalom nem kommunista csoportjai akkor még nem támogatták az antifasiszta egységfront gondolatát. Az 1939-ben megalakított első nemzeti forradalmi

bizottságok akkor még nem váltak igazi antifasiszta harci szervezetekké.

A szlovákiai ellenállási mozgalom megélénkült, változatosabb formákat öltött. A szlovákok szívében feléledt a leigázók elleni hagyományos gyűlölet és a szabadságvágy. A szlovák nép évszázadok óta őrzi emlékezetében a bátor pásztor, Janošik emlékét, aki a hegyekben harcolt a szegények boldogságáért. És íme, sok-sok év múltán újjáéledtek ezek a hősi hagyományok. 1941 őszén megjelentek a hegyekben az első Janošik-csoportoknak nevezett partizánosztagok, amelyeknek kezdeményezői és szervezői a kommunisták voltak. Az első partizánparancsnokok között ott találjuk a kommunista L. Exnárt, P. Borošt, A. Markušt és másokat.

Akkor természetesen még nem volt kiterjedt partizánmozgalom, csupán a hazafiak egyes csoportjai tevékenykedtek. De az antifasiszta harc első lépéseinek a jelentőségét nem is annyira a hitlerista hadigépezetnek okozott tényleges kár adta, hanem elsősorban az, hogy a világon kialakult új erőviszonyokat tükrözve az a harc elősegítette az országban az osztályerők pontosabb elhatárolódását.

A második világháború történetében nevezetes esztendő volt 1943, amikor a Vörös Hadsereg győzelmeinek hatására a németek által megszállt európai országok többségében még jobban fellendült, még magasabb szintre emelkedett az ellenállási mozgalom. Új helyzet alakult ki Szlovákiában is. Több vállalatnál sztrájk tört ki, s némileg élénkült a partizánharc, noha még mindig nem felelt meg az idők követelményeinek. A második világháború frontjain bekövetkezett gyökeres fordulat hatására a szlovákiai burzsoá körök sem hittek többé Németország győzelmében, és keresni kezdték a kapcsolatot a kommunistákkal.

Bár az országban éles osztályellentétek feszültek, a háború alatt a fő ellentét mégis a külső ellentét volt, amely a

német imperializmussal szembeállította a szlovák nép túlnyomó többségét. Erre az alapra épült az összes antifasiszta erők nemzeti egységfrontja.

Az egységfront kezdeményezője és igazi vezetője csakis a Kommunista Párt lehetett. A Szlovák Kommunista Párt azonban ebben az időszakban rendkívül nehéz helyzetben volt. A szakadatlan letartóztatások legjobb harcosaitól fosztották meg. Sok helyi sejt megszűnt vagy elszigetelten működött. 1943 tavaszán már a párt negyedik Központi Bizottságát tartóztatták le.

Ezekben a nehéz időkben a Csehszlovák Kommunista Párt külföldi vezetősége sietett a szlovák kommunisták segítségére. Hozzájuk intézett útmutatásában leszögezte, hogy melyek a szlovákiai nemzeti felszabadító mozgalom fő feladatai. 1943-ban Klement Gottwald egyenesen arra ösztönözte a szlovák kommunistákat, hogy fokozzák a német fasiszta megszállók elleni harcot. A direktíva részletezte a fegyveres felkelés eszközeit és módszereit.

1943 júliusában részletesebb instrukciókkal Szlovákiába érkezett K. Šmidke és K. Bacilek. A Kommunista Párt akkor megalakított ötödik illegális Központi Bizottságának tagja lett K. Šmidke, G. Husák és L. Novomeský. A helyi pártmunkások segítségével Šmidkének sikerült helyreállítania a pártszervezetek hálózatát. A munka valamelyest megélénkült. Több új nemzeti bizottságot szerveztek, erőteljesebben munkálkodtak az átfogó antifasiszta front létrehozásán.

Ebben az időben Szlovákiában a Kommunista Párton kívül három ellenzéki politikai csoport működött: az egykori szociáldemokraták csoportja, a burzsoá ellenzékiek — vagy ahogyan ők nevezték magukat: a „polgári" táborhoz tartozók — csoportja, valamint az uralmon levő néppárt egyes képviselőiből alakult csoport.

A Szlovák Kommunista Párt nagy győzelmeként 1943

szeptemberében megalakult a Szlovák Nemzeti Tanács, amelynek a kommunista Šmidkén, Hušákon és Novomeskýn kívül tagja lett a burzsoá agrárcsoport részéről J. Ursiný, M. Iosko és I. Lettrich; ezek egyetértettek azzal a gondolattal, hogy élénkíteni kell az antifasiszta harcot és elő kell készíteni a fegyveres népfelkelést.

A Szlovák Nemzeti Tanácsnak mint a nemzeti felszabadító harc szervének megalakulása pozitív tény volt. Az is helyes volt, hogy a kommunisták együttműködtek a burzsoá ellenzék képviselőivel, mert ez egybevágott a Kommunista Párt arra irányuló politikájával, hogy bevonja az antifasiszta harcba mindazokat az erőket, amelyek akartak és tudtak harcolni Csehszlovákia szabadságáért és függetlenségéért.

Ebben a helyzetben különösen nagy felelősség hárult a helyi nemzeti bizottságokra, amelyeknek élén rendszerint kommunisták álltak, s amelyeknek osztályalapja a munkásparaszt szövetség volt. 1943 végétől sok városban és faluban megalakultak a nemzeti bizottságok. 1944 elején például a liptói járásban csaknem minden községben volt ilyen bizottság. A nemzeti bizottságok segítségével némileg megélénkült a partizánmozgalom.

A londoni csehszlovák kormány, figyelembe véve a nép zömének hangulatát, 1943 decemberében megkötötte a szovjet—csehszlovák barátsági, kölcsönös segélynyújtási és háború utáni együttműködési szerződést. A szerződés történelmi jelentőségű volt a csehek és a szlovákok sorsának alakulásában. Megvetette a két ország közötti új, testvéri kapcsolatok alapját, megszilárdította a szovjet—csehszlovák harci szövetséget, kedvező feltételeket teremtett Csehszlovákia népeinek szabad és független fejlődéséhez. A szovjet—csehszlovák szerződés nagy támogatást jelentett a megszállók ellen küzdő összes hazafias erőknek, egyszer-

smind fejvesztettséget okozott a reakciós cseh és szlovák burzsoá körökben.

Hlinka pártjában is fokozódott a bizonytalanság. A klerikális fasizmus egyes vezetői, hogy mentesüljenek az esetleges későbbi következményektől, bátortalanul bírálni kezdték a Tiso-kormány intézkedéseit, kezdték magukat elhatárolni tőle. A bomlás jelei mutatkoztak a hadseregben, a csendőrségben, a „Hlinka-gárdában". Mindez azt mutatta, hogy az uralkodó réteg súlyos válságba jutott.

Ilyen módon 1944 első hónapjaiban, miközben a Vörös Hadsereg egyre közelebb jutott a csehszlovák határhoz, Szlovákiában a nemzeti felszabadító mozgalom két vonalának kialakulása figyelhető meg. A Kommunista Párt a köréje tömörült igazi hazafiakkal együtt amellett volt, hogy ki kell terjeszteni a nép fegyveres harcát mind a hitlerista megszállók, mind a hazai klerikális fasiszták ellen, a burzsoá csoportok vezetői ezzel szemben szerették volna felszámolni a partizánmozgalmat és nyugati orientációjú katonai államcsínyre korlátozni a harcot. Csehszlovákia háború utáni társadalmi és politikai fejlődése nagymértékben attól függött, hogy a két irányzat közül melyik kerekedik felül.

KATONAI ÁLLAMCSÍNY VAGY NÉPI FELKELÉS?

1944-ben Szlovákiában korán beköszöntött a tavasz. A viszonylag enyhe tél után hirtelen érkezett meg. De nemcsak a tavaszi nap derítette jobb kedvre a szlovákokat. Sok kedvező hír érkezett ezekben a napokban az egykor oly távolinak tetsző keleti frontról. A tél folyamán a szovjet csapatok szétzúzták a fasiszták nagy hadseregcsoportját, és felszabadították a jobb parti Ukrajnát. Március elején a hitleristákat üldöző 1. Ukrán Front csapatai átkeltek a

Dnyeszteren és a Pruton, elértek a Kárpátok előhegyeihez, innen pedig már csak egy ugrás volt Szlovákia.

Elérkezett az idő, hogy a szovjet parancsnokság és a hamarosan felszabaduló Csehszlovákia területén működő csehszlovák hatóságok megállapodjanak kölcsönös kapcsolataik alapelveiről. Az 1944. május 8-án Londonban aláírt szerződés szerint az ország belügyeibe való be nem avatkozás elve alapján a szovjet parancsnokság kötelezte magát, hogy a felszabadított területen minden hatalmat átad a csehszlovák kormánynak. Ezáltal igen kedvező feltételek alakultak ki a dolgozók felszabadító harcához.

1944 tavaszán Szlovákiában több partizánegység működött. Ezek később a Csapajev-dandárban egyesültek. Hiányoztak azonban a partizánmozgalom tapasztalt szervezői. Ezért a Csehszlovák Kommunista Párt külföldi vezetősége elhatározta, hogy segítséget kér a szovjet elvtársaktól. Az ukrajnai partizánmozgalom törzskarának engedélyével a Kijev melletti partizániskolában hamarosan tanulni kezdett 60 csehszlovák hazafi, június elején pedig további 100 ember érkezett az iskolába a Szovjetunióban megalakult csehszlovák hadtestből. Később, a felkelés közvetlen előkészítésének és megindításának napjaiban, ezek az emberek aktív szervezői lettek a hitleristák és a szlovák fasiszták elleni harcnak.

Klement Gottwald kérésére az Ukrán Kommunista (bolsevik) Párt Központi Bizottságának Politikai Bizottsága június 17-i ülésén konkrét intézkedéseket határozott el a csehszlovák hazafiak nagyobb arányú megsegítésére. Többek között úgy döntött, hogy szovjet és csehszlovák állampolgárokból álló partizánosztagokat küld Szlovákiába.

A Szovjetunióból két útvonalon juttatták el a partizánokat Szlovákiába. Egyes egységek, amelyek Lengyelország és Kárpát-Ukrajna területén harcoltak vagy szálltak le ejtőernyővel, utasítást kaptak, hogy menjenek Szlovákiába.

Így érkeztek oda V. A. Karaszev, M. I. Sukajev és más híres szovjet partizánvezérek osztagai és dandárai. Szlovákiában azonban gyorsan fejlődtek az események, a nép boszszút akart állni a gyűlölt fasisztákon, ezért sürgős segítségre volt szüksége. A szlovák illegális mozgalommal még nem volt rendszeres és közvetlen összeköttetés. Az ukrajnai partizánmozgalom törzskara elhatározta, hogy légi úton küld néhány csoportot egyenesen Szlovákiába. Július 28-án éjjel az Alacsony-Tátrában, Liptovska Osada falunál földet ért a szovjet és a szlovák partizánok első, 11 főnyi csoportja, amelynek P. A. Velicsko volt a parancsnoka. Arra a bázisra, amelyet ez a csoport hozott létre, augusztus első felében újabb hat csoport érkezett A. Sz. Jegorov, E. Bielik, J. P. Voljanszkij és mások parancsnoksága alatt. Július—augusztus folyamán Szlovákiában összesen 24 csoport ért földet 404 szovjet és szlovák hazafival. Ezek szovjet—csehszlovák vegyes osztagok voltak. A parancsnoki kar is vegyes volt: ha az osztag parancsnokává szovjet tisztet neveztek ki, akkor helyettese vagy törzskari főnöke cseh vagy szlovák lett, és fordítva.

A nép körében villámgyorsan elterjedt a hír, hogy a hegyekben ejtőernyősök jelentek meg. Az önkéntesek úgy áradtak hozzájuk, hogy a kis csoportok a szó szoros értelmében néhány nap alatt valóságos partizándandárokká nőttek. P. A. Velicsko kis osztagát például már két hét múlva átszervezték dandárrá, amely három osztagból állt: egy szovjet osztagból (123 harcos), amelynek Szurkov volt a parancsnoka, egy szlovák osztagból (120 harcos) és egy francia osztagból (98 harcos), amelynek George de Lanurin volt a parancsnoka. Jegorov csoportjából szintén dandár lett, amelynek augusztusban 750, szeptemberben pedig több mint 2800 harcosa volt.

Soraiban sok munkás harcolt Podbrezováról, Ružomberokból, Banská Bystricáról és más városokból.

A kelet-szlovákiai partizánok július közepétől augusztus végéig mintegy 60 akciót hajtottak végre.

A felszabadító harcokban különösen kitüntették magukat olyan híres csehszlovák partizánparancsnokok, mint E. Bielik, L. Kalina, J. Ušiak, T. Pola, A. Šagát, S. Kastiak, I. Podhora és mások. Velük együtt bátran küzdöttek szovjet fegyverbarátaik: P. A. Velicsko, A. Sz. Jegorov, V. I. Klokov, V. A. Kvityinszkij, L. J. Berenstejn, A. Szagyilenko, I. D. Gyibrov, K. K. Popov, J. P. Voljanszkij, M. I. Sukajev, V. P. Szurkov, V. A. Karaszev és sokan mások. Megosztották szlovák barátaikkal gazdag harci tapasztalataikat, és nagy érdemeket szereztek a szlovákiai partizánmozgalom szilárd bázisának megteremtésében és a mozgalom politikai fejlődésében.

Megélénkült a helyi nemzeti bizottságok tevékenysége. Ezek a bizottságok látták el a partizánokat élelemmel és fegyverrel. A partizánok igen fontos kötelességüknek tartották, hogy szoros kapcsolatot tartsanak a Kommunista Párt helyi szervezeteivel és a nemzeti bizottságokkal.

A szlovákiai felszabadító mozgalom szempontjából rendkívül fontos volt az a tény, hogy a szlovák katonák megszűntek a Tiso-klikk engedelmes eszközei lenni. A katonák nem voltak hajlandók a partizánok ellen harcolni, sőt egész alegységek átmentek a partizánokhoz. A bratislavai hatóságok már egyetlen komoly katonai erejükben, a két hadosztályból álló kelet-szlovákiai hadtestben sem bízhattak. Ennek a hadtestnek sok katonája és tisztje nyíltan kifejezésre juttatta a Szovjetunió iránti rokonszenvét, és kerek perec megmondta, hogy nem fog harcolni a szovjet csapatok ellen, ha azok átkelnek a Kárpátokon, és szlovák területre érnek.

A szlovák hadseregben az ellenzéki érzelmű tisztek több csoportot alakítottak. A Szlovák Nemzeti Tanács kapcsolatot teremtett S. Jureh tábornokkal, a becsületes hazafival,

aki gyűlölte a hitleristákat. A hadsereg tisztjei nagyon tisztelték J. Imro antifasiszta alezredest. Hajlandó volt együttműködni a Szlovák Nemzeti Tanáccsal V. Talský ezredes is, a bratislavai hadügyminisztérium vezérkari főnöke. Jan Golian alezredes, a szárazföldi csapatok parancsnokságának törzskari főnöke befolyásos tiszti csoportot alakított ki maga körül. A csoport tagja volt M. Ferenčik állatorvos alezredes, Kiš-Kalina alezredes, I. Marko őrnagy, M. Vesel alezredes stb.

S. Mach, a Tiso-kormány belügyminisztere augusztus 12-én hadiállapotot rendelt el az országban, hogy megpróbálja elejét venni a népharag kitörésének. A nép döntő összecsapásra készült a kormánnyal és a hitleristákkal.

Az országban forradalmi helyzet alakult ki. A dolgozók támogatták a Kommunista Párt irányvonalát. A párt leszögezte, hogy a partizánharcot mint az antifasiszta harc fő formáját össze kell hangolni a szovjet csapatok előnyomulásával és növelni kell a nemzeti bizottságok szerepét, mert a nemzeti bizottságok egyesítik az ország hazafias erőit, s lényegében ezekben dől el a forradalom fő kérdése, a hatalom kérdése.

Az ellenállási mozgalomban azonban volt egy jobbszárny is, amely a fasiszták uralmával különféle okok miatt elégedetlen polgári csoportokból állt. Az ide tartozó politikusok is beszéltek a „felkelésről", de vajmi keveset tettek annak előkészítése érdekében. 1944. január 15-i rádióbeszédében hozzájuk intézte szemrehányó szavait Klement Gottwald: aki a majdani nemzeti felkelésről beszél, most viszont gátolja a partizánmozgalmat — mondotta —, az arra törekszik, hogy a holnapi harcokról szónokolva kitérjen a mai harcokban való tevékeny részvétel elől.

A polgári ellenzéknek két központja volt: az egyik Londonban, Beneš vezetésével, a másik Szlovákiában, ahol —

mint már említettük — több egymástól elszigetelt polgári ellenállási csoport működött.

1943 végéig a polgári ellenzék nem nagyon igyekezett részt venni az antifasiszta harcban. Beneš például felszólította a csehszlovák népet, hogy ne pazarolja az erejét, várja ki a megfelelő pillanatot. Ugyanilyen politikát folytattak azok a szlovák polgári politikusok is, akik csatlakoztak az ellenállási mozgalomhoz.

A polgári ellenzék mindkét központjának ugyanaz volt a célja: a hitleri Németország leverése után visszaállítani az országban a burzsoá rendet, megakadályozni a népi demokratikus rendszer megteremtését. A két központ között azonban jelentős ellentétek is voltak. Beneš és hívei, az „egységes csehszlovák nemzetről" vallott régi felfogásukhoz híven, a München előtti Csehszlovákiát szerették volna visszaállítani, amelyben Szlovákia továbbra is Csehország mezőgazdasági függvénye lett volna. A szlovák burzsoá körök képviselői viszont Szlovákia elszakadása mellett kardoskodtak. A cseh burzsoázia emigráns körei és a szlovák burzsoá ellenzék éppen e rendkívül fontos kérdésben fennálló nézeteltérésük miatt nem tudtak egy ideig egységfrontot alkotni.

A helyzet 1943 végén megváltozott. Mint már említettük, ez év decemberében aláírták a szovjet—csehszlovák barátsági és kölcsönös segélynyújtási szerződést. A szlovák burzsoázia kénytelen volt számolni azzal a ténnyel, hogy a „független" Szlovákia megteremtésére vonatkozó tervei nem reálisak, s ezért bizonyos fokig közeledett Beneš csoportjához. Erre kényszerült azért is, mert félt a népmozgalomtól. A szlovák burzsoá politikusok így okoskodtak: inkább élünk a cseh burzsoázia vezetése alatt álló egységes Csehszlovákiában, mint az önálló Szlovákiában, ahol a kommunisták lennének hatalmon.

1944 elejétől Beneš szlovákiai hívei sokkal aktívabbak

lettek. Keresni kezdték azt a személyt, aki alkalmas pillanatban irányítaná a felső körök által szervezendő katonai államcsínyt. A londoniaknak és a bratislavai burzsoá ellenzékieknek abban teljesen megegyezett a véleményük, hogy a németek számára kritikus pillanatban ezt az államcsínyt a szlovák hadseregnek kell végrehajtania, a nép részvétele nélkül.

1944 tavaszán Szlovákiába érkezett J. Kratky kapitány, S. Ingr tábornoknak, az emigráns kormány nemzetvédelmi miniszterének megbízottja, s felajánlotta Jan Golian alezredesnek, hogy legyen a Katonai Központ vezetője. Golian elfogadta az ajánlatot, és május 12-én az emigráns kormánytól és a Szlovák Nemzeti Tanácstól megkapta a hivatalos kinevezést.

Jan Golian nem volt széles látókörű politikus, és nem vallott demokratikus nézeteket. Tipikus képviselője volt a München előtti burzsoá csehszlovák hadsereg tiszti kasztjának. Az egyetlen dolog, amiben az emigráns kormány szempontjából előnyösen különbözött sok más szlovák tiszttől, az volt, hogy az egységes csehszlovák állam eszméjének híve volt. Ezzel vonta magára Beneš figyelmét.

A londoni emigráns körök nagyon siettek, mert arra számítottak, hogy a háború 1944 nyarán véget ér. Ingr tábornok januárban ezt írta: „ne feledkezzünk meg arról, hogy a háború ezen a nyáron a szövetségesek győzelmével befejeződik . . .” Június végén J. Imro és V. Talský ezredest kinevezték Golian helyetteseivé. Ámde Imro ezredes, aki az úgynevezett szlovák műszaki dandárral Olaszországban tartózkodott, átállt az olasz partizánokhoz, ezért mást kellett helyette kinevezni. A burzsoá pártok vezetőinek választása A. Malar tábornokra, a kelet-szlovákiai hadtest parancsnokára esett, noha köztudomású volt róla, hogy szoros kapcsolatban van a hitleristákkal. Hiszen Malar nem is olyan régen, májusban, Čatloš hadügyminiszterrel együtt

Hitlernél járt, ahol a partizánmozgalom leveréséről és Szlovákiának a támadó Vörös Hadsereggel szembeni megvédéséről tárgyaltak. Ugyanakkor született az a döntés, hogy Malar hazatér Berlinből, ahol katonai attasé volt, és átveszi a kelet-szlovákiai hadtest parancsnokságát. Szlovákiában azt is jól tudták, hogy német származású feleségén keresztül Malar kapcsolatot tart fenn a hitleristákkal, továbbá, hogy a szovjet—német fronton folyó harcokban való részvételéért lovagkereszttel tüntették ki.

A burzsoá pártoknak azok a képviselői, akik terveik végrehajtásában a Szovjetunió támogatására számítottak, és ismerték Malar tábornok szovjetellenes nézeteit, ellenezték jelölését. Ebben a kérdésben egészen a felkelés kezdetéig viták folytak.

A burzsoá ellenzék további tevékenységével kapcsolatban felmerült nézeteltérések csak 1944 augusztus közepén simultak el, de akkor sem teljesen. A Szlovák Nemzeti Tanácsot kibővítették. Eddig a következő tagokból állt: K. Šmidke, H. Hušák, L. Novomeský, I. Lettrich, P. Zatko, J. Ursini, I. Horvat. Most bekapcsolódtak a Katonai Központ képviselői is: Jan Golian, M. Ferenčik, I. Marko és M. Polak.

A Katonai Központ, miután megfelelő káderet gyűjtött, sietve kidolgozta a fegyveres felkelés tervét. A tervnek, amelyet Golian 1944 június végén mutatott be Londonban, az alábbi fő pontjai voltak:

1. A katonai fordulatot a szlovák hadsereg hajtja végre kedvező körülmények között, vagyis amikor a szovjet csapatok északon elérik Krakkót, délen pedig Miskolcot.

2. A tábori hadsereg, vagyis az 1. és 2. kelet-szlovákiai hadosztály (25 000 ember) a szovjet parancsnoksággal való előzetes megállapodás értelmében elősegíti a szovjet csapatok átkelését a Kárpátokon és bevonulását Szlovákiába.

3. A hátországi hadsereg (10 000 ember) Szlovákia kö-

zépső részén, a Banská Bystrica—Zvolen—Brezno háromszögben helyezkedik el, mozgósítással két új hadosztályt szervez, rendfenntartó feladatokat lát el, s abban az esetben, ha nem tudná tartani magát a szovjet csapatok megérkezéséig, a katonákat átállítja a partizánharcra. Azután a két hadsereg csapatai a Vörös Hadsereggel együtt befejezik a hitleristák szétverését. A tábori hadsereg a Németországhoz intézett hadüzenetet követő három nap alatt felszabadítja Szlovákia nyugati és középső részét. A felkelés politikai központja Bratislava lesz.

A felkelés megindításának két változatát dolgozták ki. Az egyiket arra az esetre, ha a szovjet csapatok elérik északon Krakkót, délen pedig Miskolcot. A másikat arra az esetre, ha a hitlerista csapatok megszállják Szlovákiát.

Június 29-én a Szlovák Nemzeti Tanács ülésén megvitatták ezt a tervet, és lényegesen megváltoztatták. Az első változat szerint a felkelésnek azután kellett megkezdődnie, hogy kapcsolatot teremtettek a szovjet parancsnoksággal, és egyeztették terveiket, függetlenül attól, hol állnak a szovjet csapatok. A terv első változatának tehát fontos vonása volt, hogy a katonai fordulat időpontját a szovjet csapatok harci cselekményeitől függően állapították meg, ez pedig magától értetődően azt jelentette, hogy idejében kapcsolatot kellett teremteni a szovjet parancsnoksággal.

Mi volt a helyzet ebben a vonatkozásban?

A Szlovák Nemzeti Tanács és a Katonai Központ június 29-i ülésén úgy döntöttek, hogy közvetlen kapcsolatba lépnek a szovjet hadvezetéssel, s ezért Moszkvába küldik a Szlovák Nemzeti Tanács megbízásából K. Šmidkét, a Katonai Központ megbízásából pedig M. Ferenčik alezredest.

A moszkvai csehszlovák katonai misszió vezetője, H. Píka tábornok július 3-án táviratot kapott Londonból, amelyben közölték vele, hogy július 9-én a vinnyicai repülőtérre érkezik a szlovák delegáció repülőgépe. A gép fogadására

Vinnyicába érkezett G. Sz. Zsukov tábornok, a szovjet vezérkar megbízottja. Három napig várta a szlovák megbízottakat, de nem érkeztek meg. Csak július 14-én vált ismeretessé, hogy az emigráns kormány ügynökeinek hibájából a repülőgép nem szállhatott fel.

Ugyanezen a napon Píka tábornok informálta a szovjet hadvezetést a Szlovákiában végrehajtandó katonai puccs tervéről, amelyet Golian június 28-án terjesztett elő. Néhány nap múlva pedig arra kérte a szovjet vezérkart, hogy állapítsa meg a fegyverés felkelés időpontját. Írásbeli választ kapott, amelyben az állt, hogy a szovjet hadvezetés nem határozhatja meg a felkelés időpontját. Legjobb, ha a szlovák parancsnokság állapítja meg azt a csapatok felkészültségétől és a frontok helyzetétől függően.

Meghiúsult tehát az emigráns kormánynak az a próbálkozása, hogy kitérjen a felkelés időpontjának meghatározása elől, és a felkelés veresége esetén a szovjet katonai vezetésre hárítsa a felelősséget. A szovjet hadvezetés nagyon helyesen úgy döntött, hogy ott helyben jobban megállapítható, mikor kezdődjék meg a fegyveres felkelés.

Bratislavában napról napra fokozódott a pánik. Még Mach belügyminiszter és Čatloš hadügyminiszter is megpróbálta nyitva hagyni magának a kiskaput arra az esetre, ha a hitleri Németországot újabb vereségek érnék. Június elején a Kommunista Párt megtudta, hogy Čatloš egy közvetítő segítségével hajlandó rendelkezésére bocsátani a katonai államcsínyre vonatkozó saját tervét. Ennek a tervnek az volt a lényege, hogy katonai diktatúrát kell teremteni, és a puccs után „meg kell őrizni a szlovák hadsereg függetlenségét". Čatloš kész volt repülőgépet adni arra a célra, hogy felvegyék a kapcsolatot a szovjet hadvezetéssel.

A Szlovák Nemzeti Tanács július 20-i kibővített ülésén ismét elhatározták, hogy küldöttséget menesztenek Moszkvába, és kérték Goliant, hogy biztosítson a küldöttség szá-

mára repülőgépet. A küldöttség két tagjának, K. Šmidkének és M. Ferenčik alezredesnek terv szerint augusztus első napjaiban kellett repülőgépre ülnie a Banská Bystricától délre fekvő Tři Duby repülőtéren.

A burzsoá körök azonban ekkor is megmutatták, hogy mennyit ér a szavuk. Golian megbízottai Šmidke és Ferenčik tudta nélkül augusztus 2-án repülőgépen elindultak a Szovjetunióba abban a titkos reményben, hogy sikerül önállóan tárgyalniuk Moszkvában. Šmidke, amikor erről tudomást szerzett, a repülőtérre sietett, és követelte, hogy bocsássanak a rendelkezésére másik repülőgépet. Augusztus 4-én egy Focke Wulf típusú repülőgépen útnak indult, és némi közjáték után (a szovjet légvédelem lőtte a gépet) másnap leszállt a 4. Ukrán Front körzetében, a következő napon pedig Moszkvába érkezett.

A szlovákiai fegyveres felkelés tervét, amelyet a Szlovák Nemzeti Tanács jóváhagyott, a szovjet főparancsnokság elé terjesztették. K. Šmidke tájékoztatta a tervről a Csehszlovák Kommunista Párt külföldi vezetőségét is. Klement Gottwald és más vezetők helyesnek találták mind a Kommunista Párt képviselőinek a Szlovák Nemzeti Tanácsban végzett munkáját, mind a fegyveres felkelés tervét. A Csehszlovák Kommunista Párt külföldi vezetőségének augusztus 23-i direktívája hangsúlyozta, hogy a felkelést akkor célszerű megindítani, amikor a Vörös Hadsereg Szlovákia területére lép, vagy ha a hitleristák közvetlenül meg akarják szállni Szlovákiát.

Moszkvában azt a memorandumot is megvitatták, amelyet Čatloš küldöttsége hozott magával. A memorandumban az állt, hogy Szlovákia kénytelen volt részt venni a szovjetellenes háborúban, s hogy jelenleg hajlandó bizonyságot tenni „szláv érzelmeiről" és támogatni a Szovjetunió katonai erőfeszítéseit. Čatloš azonban feltételt is szabott: Szlovákia ne legyen hadszíntér, nehogy a hitleristák úgy

bánjanak vele, mint Olaszországgal. Azt javasolta, hogy a szovjet csapatok ne lépjenek szlovák területre, hanem a fő csapást délebbre, a magyar hadseregre mérjék. A német hadvezetés megtévesztése végett Szlovákia irányában a szovjet csapatok csak színlelt támadást hajtsanak végre. Amikor pedig a Vörös Hadsereg eléri Krakkót, a szlovák csapatok utat nyitnak neki a déli irányban való gyors előnyomuláshoz.

Noha Golian és Čatloš terve között lényeges különbségek voltak, mindkettő figyelmen kívül hagyta a szlovák nép és különösen a partizánosztagok szerepét a fegyveres megmozdulásban. Sőt, egyik terv sem említette a partizánokat, mintha nem is léteztek volna, holott a népi bosszúállók ezekben a napokban különösen aktívak voltak. Kapcsolatot teremtettek a helyi kommunista csoportokkal és nemzeti bizottságokkal, nagy felvilágosító munkát végeztek a lakosság és főként a katonák körében, diverziós cselekményeket hajtottak végre stb.

A Kommunista Párt felhívást intézett a néphez, hogy erősítse a nemzeti egységfrontot, szervezze és támogassa a partizánosztagokat és a fegyveres csoportokat, minden városban és minden járásban alakítsa meg a nemzeti bizottságot mint a megszállók és az árulók elleni népi harc egyetlen vezető szervét.

Augusztus közepén a partizánok már egész járásokat ellenőriztek. Soraikba hívták a hazafiakat. A népbíróságok ítéletet tartottak az árulók felett. Megalakultak a forradalmi hatalmi szervek. Ekkor Szlovákiában már 42 partizánegység harcolt, létszámuk elérte a 10 000 főt. A Janošik-dandár ellenőrzése alatt tartotta Brezno és Dobsina környékét. A Jegorov parancsnoksága alatt álló dandár Banská Bystrica térségében, „A szlávok szabadságáért" dandár pedig Poprad és Mikuláš térségében működött. A Velicsko

parancsnoksága alatt álló dandár ellenőrizte Martin, Ružomberok, Žilina vidékét.

Valóságos partizánháború bontakozott ki tehát, méghozzá elég nagy területen: e területet északon a Kárpátok, keleten Kárpát-Ukrajna, délen Magyarország és nyugaton a Nitra folyó határolta. A partizánok azonban Szlovákia középső részén voltak a legtevékenyebbek. Hatalmukba kerítettek egy-egy települést, megsemmisítették az ott állomásozó hitlerista alegységeket, és megteremtették a népi hatalmat. Augusztus 20-a és 29-e között több csatát vívtak az ellenséggel, mint a nemzeti felszabadító harc egész addigi időszakában.

A szlovák hazafiak nagy lelkesedéssel támogatták a partizánokat. A martini helyőrség katonái, akiknek parancsnoka az antifasiszta érzelmű Jan Perko ezredes volt, augusztus 22-én egy fegyverrel megrakott teherautót, néhány nap múlva pedig három harckocsit adtak a partizánoknak. Hamarosan Martinba érkezett P. A. Velicsko. Beszédet tartott a helyőrség katonái előtt, és felszólította őket, hogy harcoljanak a németek ellen. Ezt követően egy egész szlovák század csatlakozott a partizánokhoz.

Augusztus 25-én a partizánok egyik csoportja Vrútkyban teljesen megsemmisítette a Gestapo-őrséget. Breznóban a munkások abbahagyták a munkát, és a helyi laktanyába mentek fegyverért. Augusztus 28-án a városba bevonultak a partizánok. Ružomberokban a katonák és a partizánok közösen szálltak szembe a hitleristákkal. Szlovákia középső részén sok más városban és faluban elmozdították a fasiszta közigazgatás embereit, s a hatalom a nemzeti bizottságok kezébe került.

A helyi nemzeti bizottságok ezekben a napokban nagy kezdeményező készségről és határozottságról tettek tanúságot. A munkásosztályra támaszkodva, szoros kapcsolatban

a partizánosztagokkal, a népi felszabadító harc igazi szervezői lettek.

Tiso szlovák államelnök, miután egyre csökkent a hadseregre gyakorolt befolyása, s nem volt elég ereje ahhoz, hogy elfojtsa a felszabadító mozgalmat, annyira megrémült, hogy két alkalommal is — augusztus 23-án és 25-én — kérte Hitlert, szállja meg Szlovákiát. A hitleristák már összpontosították erőiket a szlovák határokon. Nagy események előszele érződött. Velicsko a helyi pártszervezetekkel együtt kidolgozta a Turčiansky terület felszabadításának tervét. Erről még augusztus 18-án jelentést tett az ukrajnai partizánmozgalom törzskarának.

A szovjet hadvezetés, helyesen értékelve a Szlovákiában kialakult helyzetet, arra az álláspontra helyezkedett, hogy amíg a Szlovák Nemzeti Tanács küldöttsége Moszkában tárgyal az akciók összehangolásáról a Vörös Hadsereggel, korai volna kirobbantani a felkelést. A szovjet hadvezetés abból indult ki, hogy a szovjet partizánok nem azért érkeztek a testvéri szlovák nép földjére, hogy beavatkozzanak belügyeibe és rákényszerítsék akaratukat, hanem csak azért, hogy segítséget nyújtsanak igazságos felszabadító harcához.

Eközben a felkelés lényegében spontán elkezdődött. Pohronie településein a nemzeti bizottságok augusztus 24-én úgy határoztak, hogy fegyveres megmozdulásra szólítják a tömegeket. Martinban a Kommunista Párt helyi bizottsága az utolsó intézkedéseket tette a fegyveres felkelés előkészítésére. A martini helyőrség egyik tisztje, Kirill Kuhta kapitány szoros kapcsolatot tartott fenn Velicsko törzsével, amely nem messze, Sklabiňa faluban helyezkedett el.

A partizánegységek és dandárok körülfogták a városokat. Augusztus 27-én egy csoportjuk bevonult Ružomberokba. Nyomban megtartották Ružomberok, Liptovský Mikuláš és Poprad nemzeti bizottságainak összevont ülését, amely

határozatot hozott a felkelés megindításáról. Az utekači üveggyár munkásai a gyári sziréna jelére keltek fel. Több városban a középületekre és a gyárakra kitűzték a vörös zászlót, megalakították az üzemi forradalmi bizottságokat, amelyek mozgósították és felfegyverezték a munkásokat. Novakiban a vegyiüzem munkásai és a bányászok mind egy szálig beléptek a partizánegységbe, a handlovai bányászok pedig megalakították a saját bányászszázadukat.

A helyi pártszervezetek, amelyek ezekben a napokban rendkívül aktívak voltak, konkrét utasításokat kaptak G. Husáktól, a Szlovák Kommunista Párt Központi Bizottságának tagjától, aki Banská Bystricába érkezett. Husák találkozott sok pártmunkással, és kérte őket, hogy gondosan készüljenek fel a fegyveres felkelésre. Szlovákiában viharosan követték egymást az események. A legcsekélyebb ürügy is elég volt ahhoz, hogy kitörjön a népből a fasisztákkal szemben érzett gyűlölet. És az ürügy nem váratott magára.

Augusztus 20-án a szovjet csapatok végrehajtották a iași—kisinyovi hadműveletet, és szétverték a hitleristák erős hadseregcsoportját. Románia kilépett a háborúból. Néhány nap múlva Romániában kitört a fegyveres felkelés. Menekült a rengeteg hitlerista szakértő, tanácsadó, katonai misszió. Az egyik 30 tagú misszió Otto tábornok vezetésével Szlovákián keresztül tért haza Németországba, mert a németek Szlovákiát tartották Európa legnyugodtabb pontjának. Az augusztus 28-ra virradó éjszakát Martinban töltötték.

Amikor Velicsko a vasutasok révén tudomást szerzett arról, hogy a Romániából érkezett vonatban egy német katonai misszió tartózkodik, azt javasolta, hogy bármilyen ürüggyel tartsák vissza a vonatot. A vasutasok ezt meg is tették. A partizánok egy csoportja A. Ljah komisszár parancsnoksága alatt körülfogta az állomást. A vonat megro-

hamozása veszélyeztette volna a többi utas életét, ezért a szlovák hazafiak elhatározták, hogy kicsalják a vonatból a hitleristákat. Kuhta kapitány azt ajánlotta a misszió tagjainak, hogy amíg „a vasút javítása folyik", töltsék az éjszakát a városi laktanyában. A fasiszták elfogadták az ajánlatot, s nyugovóra tértek a géppuskákkal védett laktanyában. Ekkor Kuhta motorkerékpáron Sklabiňába ment, hogy a további teendőkre vonatkozóan tanácsot kérjen a partizánoktól. A partizánok azt tanácsolták a martini antifasisztáknak, hogy ejtsék foglyul a missziót, és vigyék a partizán-törzshöz, ha pedig a németek ellenállnak, semmitől se riadjanak vissza. Kuhta kapitány visszatért a városba, és barátaival hozzáfogott, hogy előkészítse a hitleristák letartóztatását. Augusztus 28-án reggel az akció végrehajtására kijelölt harminc szlovák géppisztolyos mindegyike a helyén volt, és tudta, hogy mi a feladata.

A német tisztek nem akartak a laktanyában reggelizni, s arra kérték Kuhtát, hogy kísérje őket az állomásra. Az első emeletről lementek a laktanya udvarára.

— Mit jelent ez? — kérdezte remegő hangon az egyik hitlerista, amikor az udvaron megpillantotta a fegyveres katonákat. Kuhta azt felelte, hogy kiképzés folyik. A fasiszták azonban nem nyugodtak meg, s a kapuhoz közeledve aggodalmas pillantásokat vetettek hátra és oldalra. Egyikük hirtelen kirántotta a pisztolyát, lelőtte az őrt és a kijárathoz rohant. Kuhta tüzet vezényelt, s a reggeli csendet géppisztolysorozatok törték meg. Egy perc múlva minden elcsitult. A laktanya udvarán harminc hitlerista holttestе feküdt.

Az esemény híre percek alatt bejárta a várost, s hamarosan tudomást szereztek róla más városokban és a falvakban is. A lakosság mindenütt spontán gyűléseket tartott, helyeselte a katonák tettét, és követelte a népfelkelés megindítását. A város gyáraiban több ízben beszédet tartottak

a partizánparancsnokok, felszólalt Perko ezredes helyőrségparancsnok és Jan Mazur, a nemzeti bizottság kommunista elnöke.

Az országban tovább éleződött a helyzet. Čatloš augusztus 29-én beszédet mondott a bratislavai rádióban, szidalmazta a szlovák hazafiakat, és bejelentette, hogy a „kormány" a rend helyreállítása végett behívta az országba a német csapatokat.

Némileg másképp alakultak az események Szlovákia nyugati és délnyugati vidékein, a cseh határ mentén. Itt a partizánmozgalom nem volt olyan fejlett. A nyugati területeken harcoló hazafiaknak nagy segítséget nyújtottak azok az instruktorok, akiket Szlovákia középső és keleti részéből küldtek oda a nemzeti bizottságok.

Augusztus 29-én délben híre kelt, hogy északról, Čadca felől német büntető különítmény tart Žilina felé. Körülbelül 20 000 ellenséges katona és tiszt tört be több oldalról Szlovákiába. A partizánok egy Martinból érkezett harckocsiszakasz támogatásával harcba bocsátkoztak a németekkel.

1944. augusztus 30-án, amikor a felkelés már átfogta Szlovákia egész középső részét, Golian összehívta Banská Bystricában az ott állomásozó csapatok tisztjeit, és közölte velük, hogy Beneš elnök kinevezte őt az 1. Csehszlovák Hadsereg parancsnokává. Ugyanakkor a Katonai Központ felhívással fordult a lakossághoz, hogy fogjon fegyvert és szálljon szembe a megszállókkal.

Banská Bystricában tartózkodott a felkelés valamennyi vezető szerve: a Szlovák Nemzeti Tanács, a Katonai Központ, a partizán-törzskar, a Kommunista Párt Központi Bizottsága.

A partizánok és a szlovák hadsereg felkelt egységei ezekben a napokban tovább szélesítették a felkelés övezetét. Jegorov dandárparancsnok elhatározta, hogy augusztus

30-án elfoglalja Brezno várost, s így elhárítja azt a veszélyt, hogy a hitleristák Poprad felől támadjanak. Ugyanazon a napon a felkelők elfoglalták Tři Duby fontos repülőterét.

Az eseményekből jól látható, hogy a szlovák felkelés a partizánmozgalomból fejlődött ki. Augusztus 30-ra a néphatalom ellenőrzése alá került az ország területének háromnegyede; ez a szabad föld északon Lengyelországig, délen Magyarországig, nyugaton a Nitra-folyóig, keleten pedig Kežmarokig terjedt.

A szlovákiai eseményeknek a nemzetközi helyzet is kedvezett. A szovjet csapatok már végrehajtották a nagyszerű belorussziai hadműveletet, és Varsó alatt harcoltak. A déli frontszakaszon a Vörös Hadsereg Romániában nyomult előre, közeledett a bolgár határhoz, és megteremtette a feltételeket a magyarországi hadműveletekhez. A nyugati fronton is kedvezően alakult a helyzet. Franciaország északi részén partra szállva az amerikai—angol szövetségesek kelet felé nyomultak. Augusztus 25-én Párizsban felkelt a nép, és felszabadította a fővárost. Európa megszállt országaiban jelentősen megélénkült az ellenállási mozgalom. Ezért a hitleristák nehezen tudtak erőt gyűjteni a szlovák felkelés leveréséhez.

Amikor megindult Szlovákia nyílt megszállása, a Katonai Központ parancsot adott a Bardejov térségében (1. hadosztály) és Medzilaborce térségében (2. hadosztály) állomásozó szlovák csapatoknak, hogy szálljanak szembe a hitleristákkal.

Hogyan viselkedett ebben a felelősségteljes pillanatban Malar tábornok, a kelet-szlovákiai hadtest parancsnoka, aki annak idején elismerte a Katonai Központot, s ezért köteles volt végrehajtani parancsait? Eddig kétkulacsos politikát folytatott: a Katonai Központ felé is, Čatloš tábornok felé is kacsingatott. Most viszont elérkezett az a pillanat, amikor egyértelműen állást kellett foglalnia. És Malar tábor-

Képek a szlovákiai partizánok életéből

Szovjet katonák és szlovák partizánok együtt harcolnak
a Duklai hágóért

Szovjet segítség érkezett!

Az I. csehszlovák repülőszázad Žilinába érkezett

Szovjet katonák a felszabadított Bratislavában

nok állást foglalt. Augusztus 30-án reggel Popradon összehívta a tiszteket, és beszédet mondott előttük, amelyben megtorlással fenyegette őket, ha csatlakoznak a felkelőkhöz. De ennél még tovább is ment. Tudta, hogy Popradon tartózkodik J. Solc, „A szlávok szabadságáért" partizánosztag komisszárja, s parancsot adott, hogy lőjék agyon. Amikor erről tudomást szereztek, Solc és partizánjai elhatározták, hogy a provokátornak megadják, amit megérdemel. Megindultak a laktanya felé, ahol a szóban forgó beszéd elhangzott, de Malar már kiment a repülőtérre. A partizánok ott sem érték utol, Malarnak sikerült Bratislavába repülnie.

Eközben Prešovban, a kelet-szlovákiai hadtest törzsében a következő események történtek. Malar távollétében helyettese, Talský ezredes, a hadtest törzskari főnöke volt a parancsnok. Talský augusztus 30-án összehívott néhány tisztet, és közölte velük, hogy megkezdődött a felkelés. Másnap az előzetes megbeszélés értelmében összekötő tisztet kellett volna küldeni az 1. Ukrán Front törzséhez. Talský azonban az utolsó pillanatban megváltoztatta döntését. Anélkül, hogy bárkinek egy szót is szólt volna és kiadta volna a szükséges parancsokat, sorsára hagyta a hadtestet, és augusztus 31-re virradó éjszaka maga repült el Konyev marsall törzséhez. Ugyanezen az éjszakán a frontot átrepülték a szlovák légierő gépei is, Trnka őrnagy parancsnoksága alatt.

Az 1. Ukrán Front parancsnoka azonnal fogadta Talksýt, s nem helyeselte tettét. Azt javasolta neki, hogy térjen vissza a hadtesthez, és szervezze meg a hitleristákkal szemben az ellenállást. Talský visszatért, de Prešovba már nem jutott el. Addigra a németek elfoglalták a várost, és augusztus 31-én árulás vádjával a repülőtéren letartóztatták a Bratislavából éppen visszatérő Malar tábornokot.

Malar árulása és Talský felelőtlen magatartása következ-

tében a hadtest katonái között nagy volt a fejetlenség. A német hadvezetés pedig egyre újabb csapatokat dobott át Lengyelországból és Magyarországról, hogy lezárja a Kárpátok hágóit. Ebben a bonyolult helyzetben augusztus 31-én este parancs érkezett Banská Bystricából, hogy tartóztassák le Malart és Talskýt, s hogy a két hadosztály Markus és Husar ezredes parancsnoksága alatt minél gyorsabban vonuljon Szlovákia középső részébe. De ekkor már késő volt. Augusztus 31-e és szeptember 4-e között a hitleristák, áruló szlovák tisztek segítségével, egyetlen puskalövés nélkül lefegyverezték a kelet-szlovákiai hadtestet. Letartóztattak és koncentrációs táborba küldtek 17 000 katonát, köztük 100 tisztet. Csak kevés (körülbelül 2000) szlovák katonának sikerült áttörnie a partizánokhoz, hogy egyesült erővel feltartóztassák a hitleristákat. A kelet-szlovákiai hadtest tehát a felkelés legválságosabb pillanatában nem tudott aktívan részt venni a harcban. Ez volt a felkelésre mért első súlyos csapás.

A szerencsésnek nem nevezhető kezdet ellenére a felkelés folytatódott. A nemzeti felszabadító mozgalom új, magasabb szintre emelkedett. Megkezdődött a fegyveres harc, amelynek az volt a célja, hogy a gyűlölt hódítókat kiűzzék a hazai földről.

A SZLOVÁK NEMZETI TANÁCS HATÁLMA

A dolgozók nagy lelkesedéssel fogtak hozzá az új élet építéséhez. A gyárakban és a falvakban gyűléseket, tüntetéseket tartottak. Sok gyárban bevezették a munkásellenőrzést, megindították a termelést. Helyreállt a normális vasúti közlekedés.

A fegyveres nép a partizánokkal együtt betörte a börtönök és a koncentrációs táborok kapuit, kiszabadította a po-

litikai foglyokat, akik közül sokan már évek óta ott sínylődtek. A hazafiak földig rombolták az illavai börtönt. A kiszabadított foglyok nyomban fegyvert fogtak.

Szeptember 2-án Klement Gottwald ezt írta: „Megítélésünk szerint a Szlovákiában kibontakozott harc valóban népi, mélységesen demokratikus, felszabadító mozgalom."[1]

A nap hősei azok az emberek voltak, akik a nyakukban géppisztolyt, kalapjukon vagy sapkájukon pedig vörös szalagot vagy vörös csillagot viseltek. Ezek a hős partizánok, a szlovák és a szovjet nép legjobb fiai, döntő szerepet játszottak a felkelésben.

A nép hatalmát a nemzeti bizottságok testesítették meg. Ezek többségükben a korábbi illegális bizottságok voltak, amelyek most a népi hatalom legális szerveivé lettek. Ott, ahol a felkelésig nem volt, most választották meg a bizottságot. Gyakran előfordult az az eset is, hogy ugyanazon a településen két egymásról mit sem tudó illegális nemzeti bizottság működött. El kellett dönteni, hogy melyikük lesz a legális hatalmi szerv.

A nemzeti bizottságok sokrétű és bonyolult munkát végeztek. Foglalkoztak városuk vagy falujuk gazdasági kérdéseivel; a forradalom vívmányainak megvédésére és a közrend fenntartására megszervezték a népi milíciát. De a bizottságok feladata volt a hadseregbe való mozgósítás és a hadsereg élelemmel való ellátása is. A nép akaratából a bizottságok őrizetbe vették az árulókat, a kémeket és a bújkáló hitleristákat. A nemzeti bizottságok hatalma lényegében a nép forradalmi diktatúrájának egyik formája volt.

Szlovákia felszabadított területén szeptember 1-én a Szlovák Nemzeti Tanács lett a legfelsőbb hatalmi szerv. Igaz, hogy a felkelés napjaiban megjelent még egy „irá-

[1] Szovjetszko—Csehoszlovackije otnosenyija vo vremja Velikoj Otyecsesztvennoj vojni 1941—1945. gg. Dokumenti i matyeriali. Moszkva 1960. 186. old.

nyító központ". Amikor augusztus 29-én Banská Bystricában kitört a felkelés, és a helyőrség katonái a felkelők mellé álltak, Mirko Vesel alezredes más tisztekkel együtt — akik valamennyien Beneš hívei voltak — éjszaka elment Donovali faluba Vavro Šrobarhoz, a szlovák burzsoá ellenzék egyik tekintélyes vezetőjéhez. Még ugyanazon az éjszakán megszövegeztek egy kiáltványt, amelyet így írtak alá: „Központi Nemzeti Bizottság". Ez a bizottság szeretett volna a Szlovák Nemzeti Tanács helyett a felkelés vezető szerve lenni. Nyilvánvaló, hogy ez a „kettőshatalom" gyengítette a felkelő nép egységét. A kommunisták éppen ezért elítélték ezt a próbálkozást. A Kommunista Párt határozott fellépésének eredményeként Šrobar kénytelen volt feloszlatni a maga bizottságát és két hívével együtt belépni a Szlovák Nemzeti Tanácsba. A Szlovák Nemzeti Tanács tagja lett továbbá a szocialista blokk három vezetője (két kommunista és egy szociáldemokrata). A tanács tagjainak száma ezáltal 8-ról 14-re emelkedett. Egyik elnöke V. Šrobar lett. A Szlovák Nemzeti Tanács ebben az új összetételében először képviselte az összes belső antifasiszta csoportokat. Később a tanácsnak 50 tagja volt, ebből 25 tag a Szlovák Kommunista Pártot képviselte.

Szeptember 1-én Banská Bystricában megtartották a Szlovák Nemzeti Tanács első legális ülését, amelyen elfogadták a Szlovák Nemzeti Tanács Nyilatkozatát. Ebben a tanács kinyilvánította, hogy mint a szlovák nép törvényes képviselője magára vállalja a legfőbb törvényhozó és végrehajtó hatalmat, valamint a nép megvédését az ellenséggel szemben. A nyilatkozat helyreállította a Csehszlovák Köztársaság szuverenitását, érvényesnek nyilvánítva valamennyi törvényét, „minthogy azok nem ellenkeznek a demokratikus köztársasági szellemmel". Bár a nyilatkozatnak voltak bizonyos fogyatékosságai, egészében véve helyesen fejezte ki a felkelt nép legfontosabb követeléseit: a Cseh-

szlovák Köztársaság két egyenjogú nép — a csehek és a szlovákok — állama legyen; igazi népi demokráciát kell teremteni az országban; biztosítani kell Szlovákia társadalmi haladását; működjenek együtt a többi szláv országgal.

A Szlovák Nemzeti Tanács végrehajtó szerve az elnökség volt, amelynek tagjai az állami élet egy-egy területét irányították. Más szóval az elnökség lett Szlovákia felszabadított részének kormánya. A Kommunista Pártot az elnökségben paritásos alapon K. Šmidke, G. Husák, L. Novomeský, a szociáldemokratákat pedig D. Ertl képviselte. Az elnökség csak gazdasági és politikai ügyekkel foglalkozott, a katonai ügyeket a szeptember 12-én megalakított Védelmi Tanácsnak adta át, amelyben az emigráns kormány által kijelölt katonatisztek játszották a döntő szerepet. Ez azt jelentette, hogy az elnökség hatásköre korlátozott volt, s ez óhatatlanul hátrányosan befolyásolta az ország belső helyzetét és a felkelés menetét.

Az a tény, hogy a Szlovák Nemzeti Tanács felerészben kommunistákból állt, arról tanúskodott, hogy a nép elismerte a Kommunista Pártnak az antifasiszta harcban szerzett érdemeit. A Szlovák Nemzeti Tanács komoly tényezőjévé vált a forradalom további fejlődésének. Nagy szerepet játszottak benne a Szlovák Kommunista Párt kiemelkedő vezetői: K. Šmidke, a tanács társelnöke és G. Husák belügyi megbízott.

A Szlovák Nemzeti Tanács fennállása alatt körülbelül negyven dekrétumot fogadott el. Ezek közül néhány alapvető gazdasági és társadalmi problémákat rendezett. Szeptember 8-án például elfogadtak egy dekrétumot a Szlovákia felszabadított területén levő német és magyar vállalatok kisajátításáról és irányításáról. A tanács burzsoá tagjai azonban makacsul ellenezték a szlovák árulók vagyonának elkobzását. A Szlovák Nemzeti Tanács betiltotta valamennyi fasiszta szervezet működését, de sok községben

és faluban a helyükön maradtak a Tiso-féle járási és falusi vezetők.

Sőt, olyan kísérletek is történtek, hogy a nemzeti bizottságokat a régi falugyűlések színvonalára süllyesszék; ezeknek ugyanis jóformán semmi joguk sem volt. A Szlovák Nemzeti Tanács egyik direktívájában megtiltotta, hogy a nemzeti bizottságok letartóztassák az árulókat; az árulók ügyét a bíróságoknak kellett átadni, ahol gyakran még fasiszta elemek játszották a vezető szerepet.

Szlovákia felszabadított területén a legbefolyásosabb politikai erő a Kommunista Párt volt, amely szeptember 1-étől legálisan működött. A Szlovák Kommunista Párt Központi Bizottsága a felkelés idején állandó rádiókapcsolatot tartott fenn a Csehszlovák Kommunista Párt külföldi vezetőségével, és útmutatásokat kapott tőle. Újjászerveztek sok korábban megsemmisült helyi pártszervezetet. A párt taglétszáma megnövekedett; különösen sok fiatal lépett a soraiba. A dolgozók szerették a pártot, a nép bízott a kommunistákban és támogatta őket. A nemzeti bizottságok többségének élén kommunisták álltak, és sikeresen irányították a bizottságoknak a nép érdekében kifejtett tevékenységét. Növekvő szerepük magyarázata nem abban rejlik, mintha a kommunisták valamiféle erőszakot alkalmaztak volna, hanem abban, hogy a nép elismerte ezzel azokat az érdemeket, amelyeket a Kommunista Párt az antifasiszta harcban szerzett.

A Kommunista Párt szeptember 2-án kibocsátott első legális dokumentumában — „Felhívás a munkásokhoz, a parasztokhoz és a dolgozó értelmiséghez" — arra kérte a dolgozókat, hogy tömörüljenek, és kövessenek el mindent az első győzelmek eredményeinek megszilárdításáért. A felkelés céljainak megvilágításában és a nemzeti erők összefogásában nagy szerepe volt a pártsajtónak, különösen a

„Pravdá"-nak, a Kommunista Párt Központi Bizottsága lapjának.

A kommunisták nagy figyelmet szenteltek a munkásosztály, a munkáspártok egységének. Egészen természetes és törvényszerű volt, hogy a kommunista és szociáldemokrata munkások arra törekedtek, hogy egyesítsék erőiket a közös ellenséggel vívott harcban. A Csehszlovák Kommunista Párt külföldi vezetősége speciális útmutatójában azt javasolta a kommunistáknak, hogy gondosan tanulmányozzák ezt a kérdést, és döntsék el, milyen alapon és mikor valósítható meg az egyesülés. Az útmutató nyomatékosan hangsúlyozta, hogy alapos szervezeti és ideológiai előkészítő munkát kell végezni.

Szeptember 17-én Banská Bystricában összeült a Szlovák Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt egyesítő kongresszusa, amelyen 46 járás, 57 nagyüzem, 12 partizánosztag és katonai egység képviseletében 500 küldött vett részt. A Csehszlovák Kommunista Párt külföldi vezetősége üdvözlő táviratot intézett a kongresszushoz. A főreferátumot K. Šmidke tartotta, aki szeptember 4-én tért vissza Moszkvából. Lelkesítő beszédeket mondtak a szovjet kommunista partizánok. Felszólították szlovák testvéreiket, hogy minden erejüket vessék latba a felkelés vívmányainak megvédelmezéséért. Az egyesítő kongresszus objektíve pozitív tény volt, mert megszüntette a munkásosztály megosztottságát, s a szociáldemokrata munkások lehetőséget kaptak arra, hogy belépjenek a Kommunista Pártba. A Szlovák Kommunista Párt Központi Bizottságának rendkívül nehéz körülmények között kellett dolgoznia, s ez nagyon nyugtalanította a Csehszlovák Kommunista Párt külföldi vezetőségét. Ezért az utóbbi elhatározta, hogy sürgős segítséget nyújt a szlovák kommunistáknak, és szeptember végén Moszkvából Szlovákiába küldte Jan Švermát és Marek Čulent, a CSKP tekintélyes vezetőit. Velük együtt ér-

kezett meg a CSKP Központi Bizottságának megbízottjaként Rudolf Slánský.

A CSKP külföldi vezetőségének megbízottai éppen jókor jöttek Szlovákiába, ahol nagyon megélénkült a Beneš-kormány tevékenysége. Október 6-án Londonból küldöttség érkezett, amelynek tagja volt F. Nemec miniszter, F. Hal, az Államtanács tagja, I. Val képviselő és R. Viest dandártábornok. Nem sokkal később Szlovákiába érkezett még három képviselő — F. Uhliř, B. Lausman, P. Drtina — és A. Hasal-Nižborský dandártábornok. Egy hét múlva Beneš meghívására Londonba repült a Szlovák Nemzeti Tanács küldöttsége: L. Novomeský, Jan Ursiný és M. Veseli. A kapcsolatok felvételének ürügyén szeptember 17-én Szlovákiába érkezett G. J. Green kapitány vezetésével egy hattagú amerikai katonai misszió, Semer őrnagy vezetésével pedig egy brit katonai misszió. Ebben a helyzetben a Kommunista Párt különösen résen volt, erősítette megszerzett pozícióit, s vigyázott, nehogy a reakció saját céljaira használja fel a nemzeti felkelés sikereit.

Jan Šverma megérkezése után a párt még aktívabban dolgozott. A pártszervezetek szorosabbra fűzték kapcsolataikat a dolgozókkal. Šverma azon volt, hogy a párt a Szlovák Nemzeti Tanácsban végzett munkája során mindig a népre támaszkodjék, és parlamenti munkáját kapcsolja össze az ülésterem falain kívül végzett munkával.

Néhány nappal azután, hogy Jan Šverma megérkezett, Banská Bystricában népes tüntetés zajlott le. A tüntetők követelték a forradalmi fegyelem megszilárdítását, az éberség fokozását és a felkelés elé tűzött célok maradéktalan megvalósítását. Šverma sokszor találkozott munkásokkal és parasztokkal, beszélt gyűléseiken és a Szlovák Nemzeti Tanács ülésein, s mindig hangsúlyozta, hogy erősíteni kell a testvéri barátságot a Szovjetunió népeivel; szenvedélyesen küzdött a csehek és a szlovákok egységéért, mint az új

Csehszlovákia alapjáért, és leleplezte a burzsoázia nemzetellenes politikáját.

A falvakban nagy tömegpolitikai munkát végzett Marek Čulen. Szinte naponta felszólalt a parasztgyűléseken, megmagyarázta a párt agrárpolitikáját, válaszolt a szlovák parasztság legégetőbb kérdéseire.

A kommunisták, amellett, hogy megmagyarázták a szlovák népnek az időszerű feladatokat, mindent megtettek azért is, hogy a nép tisztán lássa maga előtt a harc távlatait. A Kommunista Párt fenntartás nélkül támogatta a népet, amely nem akarta a régi, München előtti burzsoá Csehszlovákiát visszaállítani. Új, népi Csehszlovákiát akart. Ezt a gondolatot fejezte ki Jan Šverma a Szlovák Nemzeti Tanács 1944. október 3-i ülésén, amikor azt mondotta, hogy az új Csehszlovák Köztársaság a dolgozók országa legyen.

Kétségtelen, hogy e nagy cél elérésében a döntő szerep a munkásosztályra várt, de ehhez növelni kellett politikai öntudatát, fokozni szervezettségét és akcióegységét. E feladatok végrehajtásában fontos mérföldkő volt az október 15-i szakszervezeti konferencia, amelyet Podbrezován, Szlovákia egyik ipari központjában tartottak. A konferencián 200 küldött vett részt 137 üzem képviseletében (a 137 üzem között több olyan volt, amely a még megszállt területen feküdt). A konferenciát a Kommunista Párt vezette. Jan Šverma és G. Husák tartott beszámolót. A két beszámoló alaposan elemezte a helyzetet, és vázolta azokat a feladatokat, amelyek a végső győzelemért vívott harcban vártak a munkásosztályra.

A konferencián hozott határozatok követelték a Szlovák Nemzeti Tanácstól az ipari üzemek államosítását, az üzemi bizottságok legalizálását és a termelési kérdések eldöntésével kapcsolatos jogaik bővítését. Igaz, hogy a Szlovák Nemzeti Tanács elnöksége nem fogadta el ezeket a köve-

teléseket; de a követelések önmagukban is a szlovák munkásosztály politikai érettségét bizonyították. A szlovák munkások küldöttei támogatták osztályszövetségesük, a parasztság követelését, hogy a föld legyen azé, aki megműveli. A konferenciának egészében véve pozitív szerepe volt. Követelései később tükröződtek a košicei programban, és Csehszlovákia felszabadulása után valósággá váltak. A konferencia megvetette az egységes szlovákiai szakszervezeti mozgalom alapját.

A Szlovák Nemzeti Tanács és a nemzeti bizottságok által a felkelés idején hozott intézkedések fontos szerepet játszottak a cseh és a szlovák nép felszabadító harcában. Arról tanúskodtak, hogy nemcsak az ország függetlenségének kivívását célul tűző nemzeti forradalom kezdődött el, hanem a demokratikus forradalom is, amely a társadalmi felszabadulást hordozta zászlaján, és a belső osztályellenség ellen irányult. Különösen fontos volt az a tény, hogy Csehszlovákia történetében először jöttek létre olyan forradalmi hatalmi szervek, amelyek később a népi demokratikus rendszer politikai alapjaivá lettek.

Szlovákia felszabadított részében sok bonyolult probléma megoldása várt a népi hatalomra. Közülük a legfontosabb az volt, hogy meg kellett szervezni a vívmányok fegyveres védelmét, létre kellett hozni a néphadsereget. Ez nemcsak azért volt nehéz probléma, mert az állig felfegyverzett hitleristák szoros gyűrűjében kellett megoldani, hanem azért is, mert a burzsoá politikusok szabotálták; ők ugyanis változatlanul ragaszkodtak a katonai államcsíny koncepciójához, csak a hadseregre számítottak, s nem bíztak a népben.

Milyen volt a katonai vezetés struktúrája Szlovákia felszabadított területén?

A szlovák hadseregnek azokat az egységeit, amelyek a felkelés első napjaiban a nép mellé álltak, az emigráns kormány határozata alapján 1. Szlovákiai Csehszlovák Had-

seregnek nevezték. A Katonai Központ átalakult ennek a hadseregnek a parancsnokságává; a parancsnok Jan Golian lett, akit a Szlovák Nemzeti Tanács szeptember 5-én dandártábornokká léptetett elő. A törzskar főnöke J. Nosko őrnagy lett. A londoni csehszlovák kormány bejelentette: ennek a hadseregnek a személyi állománya parancsot kapott, hogy tartsa tiszteletben a háború összes törvényeit és szokásait, szabadon viseljen fegyvert, viselje a csehszlovák hadsereg egyenruháját és rangjelzéseit. 18-tól 36 éves korig mozgósították a férfilakosságot. A nép lelkesen fogadta a felhívást, hogy keljen az új hatalom védelmére. A gyülekező helyeken nagyon sok harcolni kívánó ember gyűlt össze, a hatóságok azonban rendkívül szervezetlenül hajtották végre a mozgósítást.

A felkelés első napjaiban Szlovákia egész felszabadított részét két hadműveleti övezetre osztották: az 1. övezethez, amelynek Kuny ezredes lett a parancsnoka, Banská Bystrica, Zvolen, Brezno környéke tartozott; a Bodicky ezredes parancsnoksága alatt álló 2. övezet pedig az északi vidéket foglalta magában, amelynek központja Liptovský Mikuláš volt. De néhány nap múlva a két hadműveleti övezet helyett hat taktikai egységet alakítottak ki, amelyeknek mindegyikén 2—16 000 főnyi haderő tartózkodott.

A felkelés idején a következőképpen alakultak az erőviszonyok. Az emigráns kormány nemzetvédelmi minisztériumának adatai szerint 1944 augusztus végére a 42 000 főnyi Tiso-féle hadseregből 18 000 katona csatlakozott a felkeléshez. A felkelőknek nem voltak nehéz fegyvereik, repülőgépeik és harckocsijaik. A szeptember elején meghirdetett mozgósítás és a szovjet segítség megérkezése után a felkelő fegyveres erők létszáma 47 000 katona és tiszt volt, akik 18 zászlóaljat, 20 tüzérségi üteget alkottak, fegyverzetük pedig 10—12 harckocsi, 3 páncélvonat, 20 repülőgép, 40 000 puska, 1500 könnyű és 200 nehéz géppuska, 200

géppisztoly, 120 löveg és 40 aknavető volt. Ha figyelembe vesszük, hogy mennyien akartak harcolni, ez a fegyvermennyiség nyilvánvalóan kevés volt.

A Katonai Központ, amikor a felkelést megelőzően a felkelők fegyverzetét tervezte, úgy gondolta, hogy a szlovák hadsereg meglevő fegyverzete (70 000 puska, 220 löveg, 6000 géppuska) elég lesz. A fegyvereket több nagy raktárban őrizték. A felkelők azonban a felkelés első napjaiban elvesztettek két raktárt, s hamarosan egy harmadik is megsemmisült. Ennek folytán rendkívül nehéz helyzet állt elő.

A hitleristák erői szeptember végéig viszonylag nem voltak nagyok, összesen 15—20 000 emberük állt Berger SS-tábornok parancsnoksága alatt. Szeptember 22-én Heffle SS-tábornok vette át a parancsnokságot, és a német egységeket megerősítették harckocsikkal, repülőgépekkel és a frontról visszahívott tapasztalt alakulatokkal. Ezenkívül a Tiso-rezsim oldalán maradt 9000 szlovák katona és tiszt.

A szemben álló felek erőinek egyszerű összevetése a felkelők kétszeres-háromszoros számbeli fölényét mutatta. Ez azonban nem tükrözte a reális erőviszonyokat, minthogy a kereken 50 000 főnyi felkelő hadseregnek csupán egyharmada harcolt. A többi része a mögöttes területeken különböző kiképző és segédcsapatoknál szolgált.

A katonai vezetés nem normalizálta kapcsolatait a partizánokkal. Nem tekintette őket teljes értékű fegyvertársaknak, nem teljesítette kéréseiket, és különféle sakkhúzásokkal megpróbálta likvidálni a partizánmozgalmat, hogy a partizánokat beolvassza a szlovák hadseregbe. Magától értetődik, hogy a partizánok nem érthettek egyet ezekkel a tervekkel, megőrizték önállóságukat, csupán egyeztették akcióikat a hadsereg parancsnokságával.

A hadsereg politikai ellenőrzése és a partizánokkal való jobb együttműködés céljából a Szlovák Nemzeti Tanács szeptember 12-én megalakította a Katonai Tanácsot, Go-

liannal az élén. Mind a Szlovák Nemzeti Tanács, mind a partizánosztagok két-két megbízottat küldtek a Katonai Tanácsba. Négy nap múlva pedig megalakult a partizánegységek irányító szerve, a partizánmozgalom törzskara, amelynek Šmidke lett a vezetője. Hozzátartozik az igazsághoz, hogy ennek a törzskarnak a felkelés során nem sikerült teljesen összehangolnia valamennyi partizándandár és -egység akcióit. A törzskar ugyanis nem irányította az egységek hadműveleteit, nem adott ki harci parancsokat, hanem csak szervezeti és anyagi kérdésekkel foglalkozott. A tiszteknek szigorúan korlátozott munkaidejük volt, éjszakai ügyeletet nem tartottak; egyébként a törzskar differenciáltsága sem volt megfelelő.

A Szlovák Nemzeti Tanács súlyos hibát követett el azzal, hogy nem foglalkozott a fegyveres erők szervezésével és irányításával, hanem mindezt rábízta a Katonai Tanácsra, amely antidemokratikus irányvonalat követett. A Katonai Tanács reakciós tisztjei azzal az ürüggyel, hogy a hadsereg apolitikus erő, akadályozták a hadsereg és a nép egységének megerősítését. A tisztek többségén eluralkodott a defetizmus, a bizonytalanság, a közömbösség.

A Vörös Hadsereg megérkezését várva a tisztek vajmi keveset tettek azért, hogy fokozzák alegységeik harckészségét. Lenézték a katonákat, nem gondoskodtak róluk; emiatt sok katona faképnél hagyta a hadsereget, és a parancsnokság szigorú tilalma ellenére csatlakozott a partizánokhoz. A parancsnokság hosszú időn át nem volt hajlandó tiszti rangra emelni a harcokban kitűnt közkatonákat. Csupán októberben engedett a kommunisták követelésének, s a katonák és altisztek egy csoportját előléptette tisztnek.

A hadseregben kialakult nehéz helyzetet jelentős mértékben az okozta, hogy a Kommunista Pártnak nem sikerült döntő befolyásra szert tennie a katonai egységekben.

A parancsnokság betiltotta az alegységekben alakult kommunista sejtek tevékenységét, s ezt azzal indokolta, hogy a kommunisták lazítják a fegyelmet és csökkentik a parancsnokok tekintélyét. A reakciós tisztek tiltakoztak a hadseregben végzett politikai nevelőmunka ellen, mert azt akarták, hogy a katonák engedelmes eszközeik legyenek önző céljaik elérésében. Ennek folytán sok katona nem igazodott el az eseményekben, nem ismerte a felkelés céljait, ami hátrányosan befolyásolta ezeknek az embereknek a harckészségét.

Golian 1944. szeptember 21-i parancsában elismerte, hogy a felkelő hadsereg sok kudarcának az a magyarázata, hogy a katonák nem ismerik az általános helyzetet, a tisztek pedig közömbösek és hanyagok.

A Szlovák Kommunista Párt vezetői élesen bírálták a Katonai Tanács munkáját és a tisztikar demokratizálását követelték. A kommunisták nyomására a parancsnokság október 13-án megszervezte a fegyveres erőknél a politikai biztosok intézményét, bár Londonban tiltakoztak ez ellen. A hadseregben 40 kommunistát neveztek ki politikai biztosnak. Ez az intézkedés azonban elkésett. A felkelő hadsereg egységeinek, bár hősiesen küzdöttek, vissza kellett vonulniuk a túlerőben levő ellenség elől; ez még inkább gyengítette a katonák harci szellemét.

A felkelők legszilárdabb és legharcképesebb fegyveres erői továbbra is a partizánok voltak. Ők fogták fel az ellenség fő csapását, ők védték a legveszélyesebb frontszakaszokat. Ez már a támadásba lendült hitleristákkal vívott első csatákban bebizonyosodott.

Berlinben eleinte nem tulajdonítottak nagy fontosságot a szlovákiai eseményeknek. A német külügyminisztérium képviselője egy sajtóértekezleten közölte, hogy a szlovákiai „rendzavarásnak" „közönséges rendőri akcióval" vetnek véget. A németek azonban a „rendőri akcióhoz" sem ren-

delkeztek elég erővel, mert ekkor elkeseredett csatákat vívtak Romániában, Lengyelországban és a nyugati fronton.

A német fasiszta hadvezetés szeptemberben bevetette a felkelők ellen a Tatra-hadosztályt, a Horst Wessel harckocsi-hadosztályt, a Dierlenwanger parancsnoksága alatt álló SS-dandárt, amely a varsói felkelés leverésében különös kegyetlenségével tűnt ki, és több más SS-egységet. A szárazföldi csapatokat légierő is támogatta, amely szünet nélkül bombázta a felkelők területét. Az ellenség a fő csapásokat északról, a Jablunkovi-hágón keresztül Žilinára, keletről Popradra, délnyugatról pedig Nitrára mérte. Ezeket a városokat a támadás első napjaiban elfoglalta. A büntetőosztagok azonban a lakosság támogatását élvező partizánok és szlovák katonák hősies ellenállásába ütköztek. A partizánegységek és -dandárok nem várták meg, amíg a hitleristák odaérnek a hírhedt háromszög határaihoz, hanem elébük mentek.

Velicsko partizánjai például a visszavonuló katonákkal és Žilina lakóival együtt Strečnónál bocsátkoztak harcba a hitleristákkal. A németek harckocsikkal és páncélkocsikkal rohamozták, a levegőből állandó tűz alatt tartották a partizánok állásait, a felkelők mégis négy napig tartották magukat. A büntetőosztagok csak szeptember 5-én értek Martin város alá, miután megkerülték a partizánok állásait. De itt is a partizánok és a helybeli önkéntesek hősies ellenállásába ütköztek, akik szeptember 21-ig tartották a Turčianský-völgyet.

A keletről támadó fasiszta csoportosulás Poprad elfoglalása után két részre oszlott. Egyik része a Vág völgyében elindult nyugat felé, hogy egyesüljön az északi csoportosulással. A másik rész dél felé, Telgart irányába nyomult előre, hogy a legfontosabb felkelési övezetet elvágja Kelet-Szlovákiától, és a Garam völgyében tovább nyomuljon nyugat felé. Itt is nagy harcokra került sor, amelyek a szlo-

vák felkelés történetének egyik legszebb fejezetét alkotják. Szeptember folyamán Telgart többször cserélt gazdát. A partizánoknak és a felkelt katonáknak önfeláldozóan segítettek Podbrezova és Pieski gyári munkásai. Javították a fegyvereiket, lőszert szállítottak nekik, védelmi vonalakat építettek számukra.

Másként alakult a helyzet a felkelők déli védelmi szakaszán. Nitra helyőrségparancsnokának árulása következtében a büntetőosztagoknak sikerült a Nitra-folyó völgyében észak felé előnyomulniuk, Tapolčanyhoz. A partizánok és a szlovák katonák elszigetelt osztagai nem bírtak ellenállni az ellenség nyomásának. Kétheti kemény harc után kénytelenek voltak visszavonulni.

Szeptember végére a felszabadított terület összezsugorodott, már csak 5500 km² volt. Ám a felkelés első szakaszában lezajlott csaták megmutatták a fasiszta hadvezetésnek, hogy elszámította magát, amikor azt hitte, hogy a szlovákiai felkelést gyorsan leverheti. A szlovák nép hősiesen ellenállt, a szovjet csapatok a Kárpátokban támadtak; mindennek eredményeként szeptember második felétől a felkelési övezet 300 kilométeres frontszakaszán a harci cselekmények megszűntek, a front stabilizálódott. A hitleristák újabb erőket vontak össze, megduplázták a büntetőosztagok létszámát. A felkelőkre újabb megpróbáltatások vártak.

A TŘI DUBY REPÜLŐTÉR

A szlovákok rég nem hallottak annyi különböző nyelven beszélő embert, mint a felkelés alatt. Legutóbb talán a München előtti időkben, amikor turisták tízezrei gyönyörködtek a szlovák hegyek szépségeiben. Ez azonban nagyon régen volt. Most a hegyek a népi bosszúállókat rejtegették.

A kisebb-nagyobb partizánalakulatokban sok különféle nemzetiségű antifasiszta harcolt vállvetve a szlovákokkal. Mindnyájuknak az volt a vágyuk, hogy apríthassák a gyűlölt betolakodókat. Valamennyien tudták, hogy itt, Szlovákiában, saját hazájuk felszabadításáért is küzdenek. Az Európa szívében harcra kelt bátor szlovák hazafiak küzdelmét az egész világ Hitler-ellenes erői támogatták, mert a szlovákok fő céljai megegyeztek az antifasiszta koalícióba tömörült népek céljaival.

A felkelés elsősorban a cseh nép körében keltett nagy visszhangot. A cseh partizánok fokozták harcukat, akadályozni igyekeztek a fasisztákat abban, hogy erősítést küldjenek Szlovákiába. A hitleristák számára azonban az volt a legveszélyesebb, hogy a cseh hazafiak átmentek a felkelés övezetébe. Egyes adatok szerint több mint kétezer cseh partizán nyújtott közvetlen segítséget a felkelőknek Szlovákiában.

A távoli Franciaországból is sok hazafi csatlakozott a szlovák felkelőkhöz. Legnagyobb létszámú csoportjuk Magyarországról érkezett, ahol a hitleristák a francia hadsereg katonáit internálták. 1944 augusztusában 200 francia partizán külön zászlóaljba tömörült, és Velicsko dandárjának kötelékében harcolt; további 200 francia küzdött más partizánegységekben. Csehszlovák történészek adatai szerint az elmúlt háború alatt Csehszlovákia területén elpusztult 836 francia állampolgár közül 107 halt hősi halált Szlovákiában.

Körülbelül 100 lengyel antifasiszta is segített a szlovákoknak verni a közös ellenséget. Ezek önálló osztagokat alakítottak, vagy pedig beléptek a Szlovákiába érkezett szovjet partizánegységekbe. A szlovák felkelés külföldi résztvevői között népes csoportot alkottak a magyar antifasiszták (körülbelül 800 ember). Többségükben a magyar hadseregből szöktek meg, és csatlakoztak a partizánokhoz.

Voltak még a szlovákiai felkelők között bolgárok, jugoszlávok (több mint 200 ember), románok, német antifasiszták, osztrákok, belgák, olaszok és húsz más nemzet képviselői.

A szlovák felkelésben tehát különösen szépen nyilvánult meg a dolgozók nemzetközi szolidaritása, a német fasiszta hódítók ellen vívott küzdelem nemzetközi jellege. A szlovákiai felkelés nem csupán az antifasiszta harc iskolája volt, hanem a proletár nemzetköziségé is.

A csehszlovákiai felszabadító, Hitler-ellenes mozgalomban, különösen pedig a szlovákiai felkelésben döntő szerepet játszott a Szovjetunió segítsége. Ez a segítség sok formában megnyilvánult. Mint tudjuk, Szlovákia területén nagy számban harcoltak szovjet partizánok. Jelentős segítséget nyújtottak a szlovák népnek már a felkelés megindulása előtt is.

A felkelés idején a Szlovákiában harcoló szovjet partizánok létszáma tovább nőtt. Több, Lengyelországban és Ukrajnában működő partizánegység parancsot kapott, hogy sürgősen vonuljon Szlovákiába, és nyújtson segítséget a szlovák felkelőknek. Ebben az időszakban — nem teljes adatok szerint — mintegy háromezer szovjet állampolgár harcolt Szlovákiában. Ámde nem ez volt az egyetlen formája a szlovák és a szovjet nép fegyverbarátságának.

Szeptember 1-én Klement Gottwald és Zdeněk Fierlinger, Csehszlovákia moszkvai nagykövete megkérdezte a szovjet kormánytól, hogy a szlovák felkelők számíthatnak-e katonai segítségre. Hamarosan átnyújtották az erre vonatkozó hivatalos kérést is. A szovjet kormány hajlandó volt minden eszközzel haladéktalanul segítséget nyújtani a felkelőknek. A fegyverek, lőszerek és egyéb hadianyagok légi úton történő szállítására felhasználták a felszabadított területen levő repülőtereket, elsősorban a Tři Duby repülőteret.

Már szeptember 5-én éjszaka megérkeztek az első fegy-

vert és lőszert szállító szovjet repülőgépek. A felkelők a szovjet páncélelhárító lövegekkel már másnap kilőttek hét német harckocsit. Ezután a Tři Duby repülőtér minden éjszaka tucatnyi szovjet repülőgépet fogadott. Szünet nélkül zúgtak a repülőgépmotorok. A repülőtéren annyi ember gyűlt össze, hogy a pilóták először nem tudtak leszállni. Csupán szeptember 5-e és 7-e között 480 géppisztoly, 136 páncélelhárító fegyver, több légvédelmi nehéz géppuska, körülbelül 160 géppuska és egyéb fegyver érkezett a Tři Duby repülőtérre.

Ettől fogva ez a repülőtér a két testvéri szláv nép örök barátságának jelképe lett. A felkelés alatt a felkelők — nem teljes adatok szerint — 2000 puskát, 900 géppisztolyt, 200 géppuskát, 150 páncélelhárító fegyvert és sok más hadianyagot kaptak a Szovjetunióból. Ennek eredményeként a partizánegységeknek csaknem a felét szovjet fegyverekkel láthatták el. Egyidejűleg csaknem az összes súlyosan sebesült partizánt és katonát elszállították a Vörös Hadsereg tábori kórházaiba. A szovjet hadvezetés és a felkelés törzskara közötti kapcsolat fenntartására Moszkvából Szlovákiába repült egy szovjet tiszt, az 1. Ukrán Front törzsétől pedig katonai misszió érkezett Szlovákiába.

A légi úton nyújtott segítség mellett a szovjet hadvezetés elhatározta, hogy fokozza a harci tevékenységet a Csehszlovákiával határos frontszakaszon. Ennek érdekében megváltoztatta eredeti hadászati tervét, amely szerint Szlovákiát északról és délről indított átkaroló hadmozdulattal akarta felszabadítani. A szovjet hadvezetés sürgősen hozzáfogott a Duklai-hágón keresztül Prešov irányába indítandó támadó hadművelet előkészítéséhez. Arra számított, hogy a kelet-szlovákiai hadtest nem engedi be a német csapatokat Kelet-Szlovákiába, és nem hagyja, hogy elfoglalják a Duklai-hágót. Akkor még a szovjet hadvezetés nem tudta, hogy

a kelet-szlovákiai hadtest nincs többé, mert a hitleristák lefegyverezték.

A hadművelet végrehajtását az 1. Ukrán Front 38. hadseregére bízták. A szakadatlan harcokban kimerült hadseregnek azonban szüksége lett volna pihenésre és kiegészítésre. Ezenkívül a hegyes terepen végrehajtandó hadműveletekhez hosszabb időre és a Kárpátoktól északra harcoló szovjet csapatok kisegítő támadására lett volna szükség. Erre azonban nem volt lehetőség, az idő sürgetett.

A frontparancsnok szeptember 4-én parancsot adott a 38. hadsereg parancsnokának, hogy rekordidő alatt, szeptember 7-én hajnalra készítse elő a hadműveletet. A parancs pontosan megjelölte a hadművelet fő célját: be kell hatolni Szlovákia területére, és egyesülni kell a német hódítók ellen harcoló szlovák egységekkel és a partizánokkal.

A kárpát—duklai hadművelet szeptember 8-án kora reggel kezdődött meg. A hadművelet keretében a szovjet harcosokkal együtt küzdhettek hazájuk felszabadításáért a Szovjetunió területén megalakult 1. Csehszlovák Hadtest katonái is. A szovjet és a csehszlovák harcosok hihetetlen nehézségeket leküzdve nyomultak előre. Október 6-án elérték Csehszlovákia államhatárát. Ennek a történelmi eseménynek az emlékére október 6-án ünneplik a csehszlovák néphadsereg napját.

Két és fél hónapig folyt az elkeseredett küzdelem. A szovjet csapatok, minthogy jelentős ellenséges erőket kötöttek le, lehetővé tették a felkelők számára, hogy egy ideig még tartsák magukat. A felkelés körzetében egyre rosszabbodó helyzeten azonban nem tudtak változtatni.

A kárpát—duklai hadművelet megindulása után fokozódott a felkelőknek légi úton juttatott segítség. Szeptember 17-én a Zvolen melletti repülőtérre érkezett a 21 vadászgépből álló 1. csehszlovák vadászrepülő ezred, amelyet a Szovjetunióban szerveztek meg és képeztek ki. Pilótái so-

kat tettek azért, hogy gyengítsék a hitleristák légi fölényét. Csaknem 500 bevetésben vettek részt, és légiharcban 9, a földön pedig 11 ellenséges repülőgépet semmisítettek meg. Szeptember 17-e — az a nap, amelyen a csehszlovák légierő először indított harci cselekményeket szlovák földön — a Csehszlovák Szocialista Köztársaság légierejének ünnepe lett.

Egyidejűleg Szlovákiába dobták át a V. Přikil alezredes parancsnoksága alatt álló 2. csehszlovák légi deszant dandárt, amelyet ugyancsak a Szovjetunióban alakítottak meg, s amely részt vett a kárpát—duklai hadműveletben. A kedvezőtlen időjárás miatt a dandár csak szeptember 26-án indult útnak és október 9-én érkezett meg teljes egészében.

A földet ért ejtőernyősök nem várták meg, amíg az egész dandár megérkezik a Tři Duby repülőtérre, hanem nyomban harcba bocsátkoztak, és Zvolen irányában visszaverték a hitleristák rohamait. A dandár, amely több mint 2000 tapasztalt és politikailag képzett katonából és tisztből állt, a felkelés komoly fegyveres erejévé lett. A felkelők reguláris csapatai között ez volt a legharcképesebb egység.

A szlovákiai helyzet azonban rosszabbodott. A német hadvezetés ultimátumot intézett a felkelőkhöz, hogy október 10-ig hagyják abba az ellenállást. Később ezt a határidőt október 14-ig meghosszabbították. Banská Bystrica, Zvolen és más városok lakói között provokátorok rémhíreket terjesztettek. Ráadásul a frontról sem érkeztek jó hírek.

A felkelők balsikereinek egyik oka az volt, hogy hiányzott az összes fegyveres erők központi irányítása, és tapasztalatlan volt a felkelő hadsereg parancsnoki kara. Egyes partizánegységek és katonai egységek parancsnokai még a felkelés elején azt tanácsolták a Szlovák Nemzeti Tanácsnak, hogy a fegyveres erők főparancsnokságát bízzák egy tapasztalt szovjet tábornokra. Londonban azonban kategorikusan visszautasították ezt az indítványt, arra hi-

vatkozva, hogy az idevonatkozó szerződés erre nem ad lehetőséget.

A főparancsnok személyének kérdése azonban megoldásra várt, mert Golian nem volt alkalmas ennek a tisztségnek a betöltésére. Ezért a Beneš-kormány Szlovákiába küldte Rudolf Viest dandártábornokot. Viest október 6-án átvette a főparancsnoki tisztet. Golian a helyettese lett. Bár a főparancsnok új volt, a felkelő hadsereg irányításának politikája és stílusa a régi maradt. Akárcsak addig, a fronton továbbra is kevés volt az ember, a mozgósítottak jelentős része a mögöttes területen tartózkodott.

Ezekben a zaklatott napokban a tisztek közül sokan Banská Bystrica utcáin sétáltak, egész nap a kávéházakban és a vendéglőkben ültek, a legkülönbözőbb alkalmakból bálokat rendeztek. A felkelő hadsereg törzskarában csak védekezésre gondoltak, és aktív harci cselekmények szervezése helyett azt számítgatták, hogy milyen messze van még a támadó Vörös Hadsereg. A tisztek azzal mentegették tétlenségüket, hogy két-három hét múlva úgyis megérkeznek a szovjet csapatok, addig minek verekedjenek.

Szlovákia felszabadított területének védelmét elsősorban a partizánegységeknek és dandároknak kellett biztosítaniuk. Össze kellett hangolniuk akcióikat, de ez nem mindig sikerült. Hogy javítson a helyzeten, a szovjet hadvezetés a CSKP külföldi vezetőségének és személyesen Klement Gottwaldnak a kérésére tapasztalt partizánvezetők egy csoportját küldte Szlovákiába. Szeptember 28-án Banská Bystricába érkezett A. N. Aszmolov ezredes és több más tiszt, köztük J. G. Filatov őrnagy, M. J. Klokov főhadnagy, Z. P. Szednyenkov hadnagy. A Szlovák Nemzeti Tanács Aszmolov ezredest a szlovák partizánmozgalom törzskarának helyettes vezetőjévé, majd később parancsnokává nevezte ki.

A szovjet tisztek segítségével teljesen megváltoztatták a törzskar összetételét és tevékenységét: eltávolították a gya-

nús elemeket, a jelentősen csökkentett lészámú apparátus éjjel-nappal dolgozott; sikerült állandó rádió- vagy telefonösszeköttetést teremteni valamennyi partizánegységgel és dandárral. A törzskar különösen sokat tett azért, hogy előmozdítsa a partizánok és a reguláris csapatok jobb együttműködését, megjavítsa a partizándandárokban folyó harci és politikai kiképzést, élénkítse az ellenség mögöttes területén folyó partizánharcot, fokozza az éberséget és a kémek elleni harcot. A törzskar főnökének október 18-i parancsa értelmében a dandároknál háromtagú katonai törvényszékeket szerveztek, amelyeket nagy jogkörrel ruháztak fel a katonai fegyelem megszilárdítása érdekében. Ugyanennek a parancsnak értelmében minden dandárban 3—4 politikai munkatársból álló agitációs és propagandarészleget szerveztek, amely közvetlenül a dandár politikai biztosának volt alárendelve; az alegységeknél is kiépült a politikai apparátus.

A politikai nevelőmunka fokozása különösen azért volt fontos, mert az ellenséges elemek olyan híreket terjesztettek, hogy reménytelen az ellenállás. A németek október elején hírül adták, hogy sikerült leverniük a varsói felkelést. Az ingatag elemek hittek a szovjetellenes propagandának, amely azt harsogta, hogy a Vörös Hadsereg nem nyújtott segítséget a varsói felkelőknek.

A parancsnokoknak és a komisszároknak nagy segítséget nyújtottak a pártszervezetek. A kommunisták mindenben példát mutattak a partizánoknak.

A partizánparancsnokok és a robbantási szakemberek képzésében fontos szerepet töltött be az M. J. Klokov főhadnagy vezetése alatt álló partizániskola, amelyet a partizánmozgalom törzskara a Brezno melletti Bujakovo faluban szervezett meg. Itt képezték ki azokat a partizánokat is, akiket azután cseh területre, az ellenség hátába küldtek, hogy ott szervezzék a harcot.

A szlovákiai partizánharc irányításában részt vett a Csehszlovák Kommunista Párt külföldi vezetősége, az ukrajnai partizánmozgalom törzskara, valamint az 1. és 4. Ukrán Front haditanácsa mellett működő partizántörzs, amelyekkel állandó rádiókapcsolatot tartottak fenn. A szlovák partizánmozgalom törzskaránál aktívan dolgozott Jan Šverma, Jozef Lietavec és Rudolf Slánský.

Október közepére a hitleristák befejezték a felszabadított szlovák terület ellen indítandó újabb általános támadás előkészületeit. A hadműveletlhez mintegy nyolc hadosztályt vontak össze, amelyeknek zöme harckocsikkal megerősített válogatott frontegységekből állt. A németek a lehető leggyorsabban le akarták verni a felkelést, mert a front közeledett, és a felkelők zavarták a front közelében végrehajtandó csapatmozdulataikat.

A felkelők helyzetét az is nehezítette, hogy a felkelés leverésében magyar egységek is részt vettek. Korábban a magyar határ felé eső déli szakasz volt a legveszélytelenebb rész, ezért a felkelők ott nem építettek ki védelmi vonalat; Magyarország német megszállása és Szálasi október 15-i hatalomra jutása után azonban a magyar csapatok is támadásba lendültek.

A hitleristák október 17-én általános támadást indítottak a felkelők ellen. A rosszul felfegyverzett szlovák katonák és partizánok ellen mintegy 30 000 katonát és tisztet, körülbelül 180 harckocsit és 40 páncélkocsit vetettek be. Mellettük álltak a Tiso-féle csapatok és a Hlinka-gárda egységei is.

A partizánok és a katonák alig bírtak ellenállni az ellenség nyomásának. Különösen sikeresen harcolt A. Sz. Jegorov dandárja, amely 20 napi elkeseredett harcban több mint kétezer hitleristát és tíz fasiszta harckocsit tett harcképtelenné. A csapatok helyes irányításával és a terepviszonyok szakszerű kihasználásával a hitleristáknak ezt a

támadását is ki lehetett volna védeni, utána pedig szervezetten visszavonulni a hegyekbe, s ott folytatni a partizánharcot. Ezt tanácsolták Viest tábornoknak a Kommunista Párt és a partizánok képviselői.

Amikor a hitleristák megindították a második támadást, és a helyzet lényegesen rosszabbodott, a partizánmozgalom törzskara és a Kommunista Párt Központi Bizottsága intézkedett, hogy a harc folytatása érdekében raktározzanak el a hegyekben élelmet, fegyvert és lőszert. Viest tábornok azonban előbb parancsot adott az ellenállás megszüntetésére anélkül, hogy a további teendőkkel kapcsolatban bármiféle utasítást adott volna a csapatoknak. Az emberek úgy értelmezték a parancsot, hogy hazamehetnek; ezt sok tiszt és katona meg is tette. A tisztek körében az a meggyőződés élt, hogy a csehek és a szlovákok „nem alkalmasak" a partizánharcra, s egyáltalán, a partizánharc „nem elegáns" háború, ezért jobb „civilruhát húzni", vagyis dezertálni . . .

Október 24-én a németek elfoglalták Breznót, majd Zvolent, és megközelítették a felkelés központját, Banská Bystricát. Viest ekkor tanácskozásra hívta össze a neki alárendelt parancsnokokat, és parancsot adott, hogy vonuljanak vissza az Alacsony-Tátrába. Ez a parancs azonban elkésett. Október 27-én elesett Banská Bystrica.

A felkelő hadsereg tehát, miután két hónapig harcolt — augusztus 29-től október 28-ig —, beszüntette a hadműveleteket. Az alegységek katonái, akiket parancsnokaik magukra hagytak, rendezetlenül észak felé vonultak, majd szétszéledtek és hazamentek. A Staragorsk-völgyön átvezető egyetlen út, amelyet szünet nélkül bombáztak a német repülőgépek, zsúfolva volt civilekkel és katonai egységekkel. A felkelők ezekben a napokban rendkívül nagy veszteségeket szenvedtek, nagyobbakat, mint a felkelés két hó-

napja alatt. A menekülők tömegei nem tudták, hova mennek és miért; minden oldalról támadták őket a németek.

Többé-kevésbé szervezetten csak a partizánegységek zöme és a 2. légi deszant dandár egy része vonult vissza a hegyekbe, bár rájuk sem maradt hatástalan az általános fejvesztettség és pánik.

A Szlovák Nemzeti Tanács lényegében feloszlott. Tagjainak egy része repülőgépen a szovjet csapatok által felszabadított Kárpát-Ukrajna területére távozott.

K. Šmidke, G. Husák és K. Bacilek a hegyekbe mentek, hogy a hitleristák által megszállt területen újból létrehozzák az illegális pártszervezetek hálózatát. Jan Šverma, Jozef Letaec és Rudolf Slánský a partizánmozgalom törzskarában dolgozott.

Viest és Golian tábornokokat más tisztekkel együtt a hitleristák elfogták és kivégezték. Bratislavában közleményt adtak ki arról, hogy „miután ezt a két vezért a felkelés övezetében elfogták, a szlovákiai partizánok maradványai vezetők nélkül, sorsukra maradtak". A hitleristák azonban csak szerették volna, hogy így legyen. A szlovák nép a Kommunista Párt vezetésével folytatta a harcot. A partizánháború újult erővel lángolt fel a szlovák hegyekben, ahová több mint 27 000 hazafi fészkelte be magát. Csupán 1944 decemberének első három hetében felmorzsoltak több büntetőosztagot, elpusztítottak 5200, és fogságba ejtettek 140 német és magyar katonát és tisztet, felgyújtottak 40 katonai szerelvényt, 30 harckocsit, 110 gépkocsit, felrobbantottak 20 vasúti és közúti hidat. A partizánegységek nagy segítséget nyújtottak a támadó Vörös Hadseregnek.

A szlovák hazafiak felszabadító harca nem szűnt meg 1945 április végéig, amikor is a Vörös Hadsereg és a Csehszlovák Hadtest a román csapatokkal együtt az utolsó hitleristát is kiűzte Szlovákiából.

A szlovák felkelés jelentős fejezet Csehszlovákia népeinek történetében. Megindította Szlovákiában a nemzeti demokratikus forradalmat. A fegyveres harc közepette a forradalmi hatalom formáiként megszülettek a nemzeti bizottságok. A nép a felkeléssel megmutatta, hogy elutasítja a régi, München előtti burzsoá államot. A szlovákiai nemzeti felszabadító mozgalomban, s különösen az 1944-es fegyveres felkelésben megszilárdult a Kommunista Párt vezette munkásosztály vezető szerepe.

A bátor szlovák felkelők hosszú időn át jelentős fasiszta erőket kötöttek le. Meghiúsították a hitleristáknak azt a szándékát, hogy Szlovákiát védelmi erőddé építsék ki, s ezzel elősegítették, hogy Közép-Európában a Hitler-ellenes koalíció javára változzon meg a hadászati helyzet.

A szlovákiai felkelés nagy érdeme — hangsúlyozta K. Gottwald —, hogy még erősebbé tette Csehszlovákia és a Szovjetunió barátságát, amelyet a két nép legjobb fiainak vére pecsételt meg.

A szlovák népfelkelés nagy visszhangot keltett Csehországban. Ott is napirendre került a hitleristák elleni fegyveres megmozdulás. Ennek gondos előkészítése kötötte le akkor a Csehszlovák Kommunista Párt minden figyelmét.

A NÉPI BOSSZÚÁLLÓK

A német hadsereg első egységei 1939. március 14-én este átlépték Csehszlovákia Münchenben megállapított határát, és másnap bevonultak az Arany Prágába. Csehország „Cseh- és Morvaország birodalmi protektorátus" néven a Harmadik Birodalom gyarmata lett. Birodalmi helytartóvá Neurath bárót nevezték ki. A fasiszta megszállás megfosztotta a cseh népet annak a harcnak eredményétől, amelyet több évszázadon át önálló nemzeti létéért vívott. És a cseh népnek — immár hányadszor történelmében! — ismét elölről kellett kezdenie a harcot.

Nemzeti tragédiája pillanatában Csehszlovákiát magára hagyták nyugati „szövetségesei", reakciós burzsoáziája pedig elárulta. Megkezdődött az ország történelmének legkomorabb fejezete. A német fasiszták hozzáfogtak a „protektorátus" kirablásához, terrorizálták a lakosságot, kegyetlen eszközökkel németesíteni akarták a cseh népet, s olyan terveket szőttek, hogy általában megszüntetik a „szláv veszélyt". A megszállók sötét üzelmeikben támogatást kaptak az „államelnöknek" kinevezett Emil Hácha klikkjétől és a protektorátus „kormányától", amely a cseh burzsoázia legreakciósabb köreinek érdekeit képviselte.

A nemzeti burzsoázia másik része, amelyet többé-kevésbé hátrányosan érintett a megszállás, Beneš felé orientálódott, s mivel a nyugati hatalmak győzelmére számított, létrehozta saját fegyveres ellenállási szervezeteit, az úgynevezett maffiákat, amelyek azonban nem folytattak aktív antifasiszta harcot.

A nemzet a munkásosztályban reménykedett, amely az

idegen hódítók elleni harc élére állt. Ez a küzdelem kezdetben az individuális és passzív ellenállás formáját öltötte. Eleinte még a munkásosztály sem volt mentes a hamis illúzióktól és a tétovázástól.

Ebben a felelősségteljes időben a Csehszlovák Kommunista Párt — az egyetlen olyan párt, amely illegálisan folytatta működését — kidolgozta a nemzet megmentésének programját. Hangsúlyozta, hogy a cseh nép felszabadító harca szerves része a nemzetközi antifasiszta mozgalomnak, amelynek vezető ereje a Szovjetunió. A Csehszlovák Kommunista Párt munkáját a háború alatt a külföldi vezetőség irányította, amely Klement Gottwald vezetésével Moszkvában alakult meg a Központi Bizottság Politikai Irodájának tagjaiból. A nyugatra emigrált kommunisták Párizsban létrehozták a CSKP külföldi titkárságát. A hazai illegális munkát a CSKP első illegális Központi Bizottsága irányította.

A második világháború kitörése után a hitleristák igyekeztek maximálisan kihasználni Csehország gazdasági és katonai potenciálját. Ez tiltakozást váltott ki a cseh népből.

1941 nyarán Hitler úgy vélte, hogy a cseh nép „megszelídült", és engedelmesen segíteni fogja „keleti hadjáratát". A Szovjetunió elleni háború megindulása azonban újabb kedvező feltételeket teremtett és új távlatokat nyitott a cseh nép felszabadító harca számára. A cseh ellenállási mozgalom fejlődésében fontos határkő volt 1941 júliusa, amikor a Szovjetunió kezdeményezésére megkötötték a szovjet—csehszlovák katonai egyezményt. A Szovjetunió területén csehszlovák katonai egységet szerveztek.

Megélénkült a Csehszlovák Kommunista Párt tevékenysége is. A párt a hazafias nemzeti erők felszabadító harcának élére állt. Ismét kiépült a pártszervezetek hálózata. Ján Zíkának, a letartóztatott első Központi Bizottság egyet-

len szabadlábon maradt tagjának a kezdeményezésére megalakult a párt második illegális Központi Bizottsága. Az új összetételű Központi Bizottság nagy propagandamunkát végzett, amelynek aktív résztvevője volt Julius Fučik, Csehszlovákia nemzeti hőse.

A nemzeti felszabadító harc élvonalában a munkásosztály haladt. A hadiüzemekben és a közlekedésben szaporodtak a szabotázsakciók, s ez érzékenyen érintette az ipari termelést. A Škoda Művekben 1941 augusztus folyamán 40 százalékkal, más fontos hadiüzemekben negyedével, harmadával csökkent a termelés. A munkások nem voltak hajlandók túlórázni. Elterjedt köztük a jelszó: „Dolgozz minél lassabban!" 1941 végén számos sztrájk és tüntetés zajlott le. A legjelentősebb a prágai Valtrovka kétezer munkásának sztrájkja volt.

1941 második felétől a Kommunista Párt mind nagyobb tömegeket tudott bevonni a harcba, beleértve a burzsoá ellenzéket is. Szeptemberben a CSKP javaslatára paritásos képviseleti alapon megalakult a cseh ellenállási mozgalom egységes irányító szerve, a Központi Nemzeti Forradalmi Bizottság. A bizottság azonban nem tudott számottevő munkát végezni, mert tagjait hamarosan letartóztatták.

Hitler árgus szemekkel figyelte a csehországi eseményeket. Féltette a hátországát különösen a „keleti hadjárat" kritikus időszakában, amikor megkezdődött a moszkvai csata. Neurathot, a „liberális" helytartót 1941 szeptember végén visszahívta, s helyére R. Heydrichet állította, aki véres kezű hóhérként vált hírhedtté Franciaországban, Norvégiában és Hollandiában. Az új hitlerista helytartó nyomban bevezette a hadiállapotot, és megszigorította a megszállási rendszert. Sok pártszervezetet szétzúztak, több ezer cseh kommunistát börtönbe és koncentrációs táborba zártak, a már korábban letartóztatott Antonín Novotný,

Jiři Hendrych és a CSKP több más vezetője mellé. Heydrich nemcsak azokat üldözte, akik tevékenyen részt vettek a felszabadító harcban, hanem azokat is, akik elégedetlenkedtek a megszállók „túlkapásai" miatt.

1941 decemberében rendkívül fontos hír érkezett keletről: a hitlerista hordákat megállították Moszkva kapujában, és a Vörös Hadsereg ellentámadásba ment át. Nyilvánvalóvá lett, hogy a Szovjetunió elleni „villámháború" kudarcba fulladt. Ez arra késztette a hitleristákat, hogy a megszállt országokban némileg változtassanak a taktikájukon. Heydrich hatálytalanította a hadiállapotra vonatkozó parancsot. A „protektorátus kormánya" bizonyos korlátozott jogokat kapott. Ezzel szemben a megszállók még szemérmetlenebbül rabolták a cseh nép nemzeti kincseit.

A cseh dolgozók szívből örültek a Vörös Hadsereg győzelmeinek. E győzelmek bizalommal töltötték el őket. A Központi Nemzeti Forradalmi Bizottság felszólította a népet, hogy lendüljön ellentámadásba a gyűlölt megszállók ellen. Megélénkült a burzsoá emigráció és az országban működő maffiacsoportok tevékenysége. 1942 májusában megölték Heydrichet. A merényletet Jan Kubiš és Jozef Sabčik, a Londonból érkezett két bátor hazafi hajtotta végre, jogos bosszút állva a cseh nép hóhérán.

A Heydrichhel vívott nyolchónapos harc — jelentette ki azokban a napokban Gottwald — a cseh nép győzelmével végződött. Heydrich meggyilkolását, noha ez a tömegharctól elszigetelt tett volt, nagy megelégedéssel fogadta mind a cseh közvélemény, mind pedig a világ egész haladó közvéleménye.

A hitleristák a hóhér Heydrich meggyilkolásának megtorlásául újabb terrorhullámot zúdítottak a csehekre. A városokban és a falvakban a házfalakon egyre-másra jelentek meg a közlemények hazafiak százainak kivégzéséről, akiket azzal vádoltak a fasiszták, hogy „helyeselték a Heyd-

rich elleni merényletet"... Csupán a hadbíróságok ítélete alapján több mint 1800 embert végeztek ki. Felperzselték Lidicét és Ležákit, s lakóikat mind egy szálig meggyilkolták.

Hitler azt követelte Karl Hans Franktól — Hans Franknak, a lengyel nép véres kezű hóhérának névrokonától —, aki a meggyilkolt birodalmi helytartó utóda lett, hogy bosszúból Heydrich meggyilkolásáért lövessen agyon 30 000 csehet. Frank azonban kifejezést adott aggodalmának, hogy ezek helyébe 300 000 másik áll...

Újabb súlyos csapás érte a Kommunista Pártot. Börtönbe került a második illegális Központi Bizottság tagjainak többsége. A Gestapo még áprilisban, vagyis Heydrich meggyilkolása előtt Julius Fučik nyomára bukkant és letartóztatta őt.

Elkövetkezett a cseh nép nemzeti felszabadító mozgalmának legnehezebb időszaka. A dolgozók jelentős rétegei kilátástalannak látták a helyzetet. Ráadásul rossz hírek érkeztek a szovjet—német frontról is. A németek elérték a Kaukázust és a Volgát. A kommunisták azonban legszentebb kötelességüknek tartották a harc folytatását. 1942 nyarán František Molák vezetésével megalakult a Kommunista Párt harmadik illegális Központi Bizottsága.

De elérkezett a remény pillanata is. 1942 november végén olyan hírek kezdtek keringeni a lakosság körében, hogy a Volgánál katasztrófa érte a német fasiszta csapatokat. Bizonyos idő múlva ezt a németek is kénytelenek voltak elismerni. Háromnapos gyászt rendeltek el. A csehek számára azonban — mondotta akkor Klement Gottwald — a németek háromnapos gyásza örömünnep volt.

A moszkvai rádió hírül adta, hogy a Ludvík Svoboda ezredes parancsnoksága alatt álló csehszlovák zászlóalj a Harkov melletti Szkolovo faluban átesett a tűzkeresztsé-

gen. Később a Szovjetunióban megalakult az a dandár, amely tevékenyen részt vett Kijev felszabadításában.

Mindezek a hírek lelkesedéssel töltötték el a cseheket. Egyre kevesebben kételkedtek abban, hogy az antifasiszta erők győzelmet aratnak a hitleristák felett. Ámde ahhoz, hogy a nép méltóképpen hozzájáruljon ehhez a győzelemhez, fegyveres harcot kellett indítani a megszállók ellen.

A CSKP Központi Bizottságának külföldi vezetősége pártmunkáscsoportot küldött Csehországba Rudolf Vetiška vezetésével, hogy segítsen a cseh kommunistáknak helyreállítani a pártszervezetek hálózatát és a kapcsolatot a külfölddel. A csoport teljesítette a párttól kapott feladatot. 1943 júniusában Vetiška kapcsolatot teremtett F. Molákkal, az illegális Központi Bizottság vezetőjével, és átadta neki a külföldi vezetőség politikai irányelveit. Ezek előírták az aktív ellenállás minden formában való kibontakoztatását, a fegyveres felkelés előkészítését.

A helyi pártszervezetek között fokozatosan helyreálltak a Gestapo akciói nyomán megszakadt kapcsolatok. Ennek hatására megélénkült az antifasiszta harc. A Szovjetunióból érkezett ejtőernyősök és a táborokból megszökött szovjet hadifoglyok részvételével a Cseh-Morva-dombságon, a Beszkidekben diverzáns csoportok és partizánegységek alakultak. Megsokasodtak a sztrájkok Prága és más városok üzemeiben.

A hitleristákat nyugtalanította a cseh ellenállási mozgalom megélénkülése. 1943 nyarán sikerült letartóztatniuk a párt harmadik illegális Központi Bizottságának csaknem valamennyi tagját. František Molák tűzharcban elesett. A letartóztatástól csak Vetiška tudott megmenekülni, de egy év múlva őt is elfogta a Gestapo.

A helyi pártszervezetek, a külföldi vezetőség útmutatásai alapján, hazai irányító központ nélkül is folytatták munkájukat.

A frontokon, elsősorban a keleti fronton zajló események előrevetítették a hitleri Németország elkerülhetetlen vereségét és a leigázott népek felszabadulását. A történelmi jelentőségű kurszki győzelem után a szovjet csapatok nyugat felé törtek. Átkeltek a Dnyeperen, 1944 tavaszára felszabadították csaknem egész Szovjet-Ukrajnát és elérték a szovjet—csehszlovák határt.

A cseh dolgozók mindinkább magukévá tették a gondolatot, hogy nemcsak a nemzeti függetlenségükért kell harcolniuk, hanem azért is, hogy a felszabadított Csehszlovákiában ne állítsák vissza a régi, München előtti rendszert. A munkásosztály támogatta a pártnak azt a javaslatát, hogy az összes hazafias erők lépjenek akcióegységre.

Példátlanul megnőtt a Szovjetunió tekintélye. Ez arra késztette a burzsoá emigrációt, hogy szorosabbra fűzze kapcsolatait a Szovjetunióval, amit egyébként a Csehszlovák Kommunista Párt állandóan követelt.

1944 őszétől a szovjet kormány növelte a cseh földön harcoló partizánoknak nyújtott közvetlen segítséget. Szeptembertől a partizánmozgalom szervezésében jártas emberek 11 csoportját dobta át cseh területre; ezek érintkezésbe léptek a CSKP helyi csoportjaival és a lakossággal. A háború végéig a cseh partizánoknak szánt segítség szállítására kijelölt 30 szovjet repülőgép körülbelül 30 tonna hadianyagot juttatott el Csehországba.

1944 decemberében megalakult a CSKP negyedik illegális Központi Bizottsága. Tagja lett Vaclav David, Vladimir Koucký, Jozef Smrkovský, Lumír Čivrný és a párt több más kiemelkedő egyénisége. Az új illegális Központi Bizottság fiatal tagjainak nem volt kapcsolatuk a külföldi vezetőséggel, mégis helyesen értékelték a politikai helyzetet. Legfőbb feladatnak az aktív fegyveres harcot tekintették. Az illegális Központi Bizottság 1945 januári határozata leszögezi: nem szabad megengedni, hogy a csehek

passzívan várják, amíg a Vörös Hadsereg felszabadítja őket, hanem saját maguknak is harcolniuk kell a szabadságért.

A hitleri Németország közeli végét látva a burzsoá körök is mozgolódni kezdtek. Azon voltak, hogy a kezükbe kaparintsák az ellenállási mozgalom vezetését. Sikerült bejutniuk a Kommunista Párt által 1945 áprilisában létrehozott Cseh Nemzeti Tanácsba, amely a csehországi ellenállás országos szerve lett.

A Kommunista Párt lázasan készülődött a népfelkelésre. Munkájában az ifjúsági harci szervezetekre, a forradalmi szakszervezetekre, az összes valóban demokratikus erőre támaszkodott. A párt kezdeményezésére csaknem valamennyi településen megalakultak az illegális nemzeti bizottságok. A gyárakban üzemi harci bizottságok szerveződtek, amelyek készen álltak arra, hogy a fasizmus bukása esetén megvédjék a gyárakat.

A cseh kommunisták széles politikai bázis megteremtésével készültek a döntő összecsapásra. Eközben felhasználták a szlovák nemzeti felkelés tapasztalatait és a Nemzeti Front programját, amelyet 1945 márciusában Moszkvában dolgoztak ki a Kommunista Párt, a Szocialista Párt, a Néppárt és a Szociáldemokrata Párt közös tárgyalásán.

1945 tavaszán Cseh- és Morvaországban az ellenség közlekedési vonalain már nem kis létszámú diverziós csoportok működtek, hanem erős partizándandárok, amelyek kapcsolatban álltak a Vörös Hadsereggel. A szovjet emberek értékes segítséget nyújtottak a cseh partizánoknak. A morva—szlovák határon harcolt D. Murzin dandárja. A Cseh-Morva-dombságon valóságos partizánterület alakult ki. Dobříš—Příbram térségében J. A. Oleszinszkij osztaga, Csehország délkeleti részén Fomin és Ivanov dandárja harcolt, Prágától északra pedig P. A. Kanyiscsev dandárja mért csapásokat az ellenségre.

1945 áprilisában megindult a bomlás a cseh burzsoáziá-

nak azokban a csoportjaiban, amelyek a megszállás éveiben szívvel-lélekkel szolgálták a németeket. Nagy hatással volt a csehországi helyzetre az a tény, hogy Beneš elnök kénytelen volt úgy megválasztani hazavezető útját, hogy Moszkvát érintse. 1945 márciusában ugyanis Šramek londoni emigráns kormánya lemondott, és a csehszlovák emigráció vezetői Moszkvában tárgyalásokat kezdtek az új kormány megalakításáról és programjáról.

A tárgyalások menete és eredménye a Csehszlovák Kommunista Párt növekvő befolyását mutatta. A burzsoá politikusok elfogadták a kommunisták által előterjesztett kormányprogramot, amelyet 1945. április 5-én hivatalosan is meghirdettek a felszabadított Košicén; ezért a program „košicei kormányprogram" néven vált ismertté. A košicei program a csehszlovákiai nemzeti demokratikus forradalom programja volt. A Kommunista Párt először került be a kormányba, s ez döntő tényező volt az ország további fejlődésében.

Ilyen módon a cseh földön kialakult helyzetben fellelhető volt a közvetlen forradalmi helyzet minden ismérve. Mind a nemzetközi, mind pedig a belpolitikai események fejlődésének logikája a fegyveres felkeléshez vezetett.

A HÓHÉR FENYEGETŐZIK...

Nagyon veszélyes a sebzett vad, amikor érzi az elkerülhetetlen vég közeledtét. A hitleristák Csehországban a háború utolsó heteiben a hajszolt és halálra sebzett vadéhoz hasonló helyzetbe kerültek.

1945 áprilisában a hitleri Németország a szakadék szélén állt. A szovjet csapatok elfoglalták Bécset, Morvaország nagyobbik részét, Brnót és Moravská-Ostravát. Északon sikeresen nyomultak előre Berlin felé. A nyugati fronton

az angol és az amerikai hadsereg szintén üldözte a visszavonuló ellenséget.

A frontokon kialakult helyzet pánikot keltett a német lakosság és a cseh kollaboránsok körében. Karl Frank április 8-án kénytelen volt felhívást intézni a német lakossághoz, hogy őrizze meg nyugalmát. Ugyanakkor mindazok a nem munkaképes németek, akiknek rokonai éltek Németország más részein, engedélyt kaptak a protektorátus elhagyására.

A német fasiszta csapatok minden fronton vereséget szenvedtek. A Vörös Hadsereg már Berlinben harcolt. Hitler öngyilkos lett. Flensburgban hamarosan megalakult Dönitz vezértengernagy kormánya, amely még mindig reménykedett, hogy ha nem katonai, akkor politikai eszközökkel megnyeri a háborút. A német fasiszták az amerikai—angol és a szovjet csapatok fegyveres összeütközésére számítva igyekeztek megtartani északon Schleswig tartományt és Dániát, délen pedig Bajorországot és Csehországot.

Prágát sok más kelet-európai városhoz hasonlóan Hitler még 1945 április elején „erőddé" nyilvánította. Müller-Gebhart tábornok, akit kineveztek Prága városparancsnokává, április 10-én titkos védelmi tervet készített. Ez kimondta, hogy Prágát védeni kell mind a külső, mind a belső ellenséggel szemben.

A hitlerista klikk számára különösen fontos volt Csehország területének és Morvaország északnyugati részének megtartása. Sok nagy hadiüzem volt itt, s ezen a területen jelentős élelmiszer-tartalékokat halmoztak fel. A Prága körüli repülőtereken állomásoztak a német légierő maradványai, többek között a legújabb reaktív gépek. Goebbels még 1945 februárjában kijelentette, hogy Berlint és Prágát az utolsó emberig védeni fogják.

Csehszlovákiában a német fasiszta haderő nagy csoportja

védekezett (a „Közép" hadseregcsoport Schörner tábornagy parancsnoksága alatt és az „Ausztria" hadseregcsoport maradványai L. Rendulic tábornok parancsnoksága alatt), összesen körülbelül egymillió ember.

Dönitz azért is igyekezett megtartani Csehország területét, mert úgy számított, hogy ha tervei dugába dőlnek, akkor kivonja csapatait a protektorátusból, hogy az amerikaiak előtt kapituláljanak.

A hitleristák tehát nagy figyelmet szenteltek a „bohémiai kérdésnek", amelyet ezekben a napokban több ízben megvitattak. 1945 április közepén Frank azzal a tervvel állt elő, hogy meg kell alakítani a protektorátus új kormányát, és át kell neki adni a hatalmat. Úgy gondolták, hogy ez a kormány ellensúlyozná a Košicén megalakult kormányt, s védelmet kérne a nyugati hatalmaktól a szovjet „veszély" ellen. A hitleristák ezzel is fő céljukat próbálták elérni: megbontani a szövetségesek koalícióját és elhárítani Németország vereségét.

Bonyolult játékba kezdtek ebben az időben a cseh burzsoázia reakciós körei is. Frank révén megpróbáltak kapcsolatba kerülni az amerikaiakkal. Hrubý, a protektorátus kormányának minisztere, Klecanda tábornok és Vamberský gyáros az amerikai hadsereg törzskarához repültek. Ismertetni akarták az amerikai parancsnoksággal azt a tervüket, hogy Csehországban, Morvaországban és az autonóm Szudétavidéken megalakítják az új, „Košice-ellenes" kormányt.

Április végén Frank ismertette Berlinben a tervet, de nem kapott jóváhagyást. Hitler megparancsolta, hogy Csehországot nem szabad feladni, mert fontos arzenálja annak a fordulatnak, amelynek meggyőződése szerint a következő három hétben be kell következnie a háború menetében.

Prágába visszatérve, Frank megszakította a tervvel kapcsolatos tárgyalásokat, és rádiónyilatkozatában azzal fenyegetőzött, hogy a megszálló hatóságok elleni minden

megmozdulást vérbe fojt. Fokozódott a terror. **Május 2-án** a Gestapo emberei agyonlőtték a prágai pártszervezet vezetőit, akiket még márciusban letartóztattak.

Ugyanazon a napon, május 2-án azonban Prágába érkezett Hitler öngyilkosságának híre, s Frank visszatért a maga tervéhez. Von Natzmer tábornokkal, a „Közép" hadseregcsoport törzsének főnökével együtt Flensburgba utazott. A május 3-án megtartott tanácskozáson Frank jelentette Dönitznek, hogy a protektorátusban küszöbön áll a forradalom, s a protektorátust sem politikai, sem katonai vonatkozásban nem lehet sokáig tartani. Frank azt javasolta, hogy próbálják meg Prága nyílt várossá nyilvánításával enyhíteni Csehországban a belpolitikai feszültséget, és tegyenek egy külpolitikai kísérletet is, küldjenek Eisenhowerhez, az angol—amerikai csapatok főparancsnokához német és cseh megbízottakat.

Másnap folytatták a vitát. Von Natzmer tábornok jelentette, hogy a német csapatok maximum két hétig tudnak ellenállni, és közölte azt a véleményét, hogy nem szabad őket önként kivonni. Úgy határoztak, hogy megvárják, milyen irányban fejlődnek a politikai események, de a szovjet—német fronton harcoló csapatokat előkészítik az esetleges visszavonulásra.

Május 5-re virradó éjszaka Frank visszarepült Prágába, és nyomban magához hívatta R. Binertet, a protektorátus kormányának fejét, hogy megvitassa vele, hogyan lehetne elejét venni a nép fegyveres felkelésének, és hogyan lehetne megakadályozni, hogy a szovjet csapatok bevonuljanak Csehországba. Elhatározták, hogy eltávolítják a kormányból a nép által legjobban gyűlölt minisztereket: Moravecet, Hrubýt és Bercet.

A cseh burzsoá körök is megélénkültek. Megalakították az úgynevezett Központi Nemzeti Bizottságot, amelynek többek között régi burzsoá parlamenti képviselők is tagjai

lettek. Ez a bizottság „a nemzetgyűlési képviselők nevében" különböző utasításokat adott, amelyekkel akadályozta a Cseh Nemzeti Tanács munkáját. El akarta távolítani a hatalomból a košicei programot elismerő nemzeti bizottságokat, ezért a fasiszták által kinevezett helyi hatóságoknak parancsot adott, hogy szervezzék meg a „népi végrehajtó bizottságokat". A burzsoá körök arra számítottak, hogy kizárólag a protektorátus katonai és politikai erőire támaszkodva államcsínyt hajthatnak végre.

A hitleristák azt a hírt terjesztették, hogy Schörner tábornok teljhatalmat kapott, s hamarosan tárgyalni kezd az amerikaiakkal arról, hogy csapataik vonuljanak be Prágába. Azután majd megalakítják a „cseh nemzeti kormányt".

Egyik alkalommal Frank kijelentette, hogy ha távoznia kell Prágából, erősen becsapja maga mögött az ajtót. A cseh nép e hóhéra valóban képes lett volna romhalmazzá változtatni Prágát. Ezért a cseh hazafiak éber figyelemmel kísérték a helyzet alakulását. készültek a fegyveres felkelésre.

PRÁGA SEGÍTSÉGET KÉR

1945 áprilisában a csehek számára nagyon lassan múlt az idő. Izgatottan várták a felszabadulást. A szovjet csapatok már kiűzték a hitleristákat Kelet-Csehszlovákiából, Magyarországról, Ausztriából. Berlinben utcai harcok folytak. Németország agonizált. A nemzetközi és a belső helyzet egyaránt kedvezett ahhoz, hogy a cseh hazafiak fegyveres felkeléssel segítsék a Vörös Hadsereget hazájuk felszabadításában, és meghiúsítsák a fasiszta megszállók álnok terveit.

1945. április 29-én ülést tartott a Kommunista Párt illegális Központi Bizottsága. Az ülésen kidolgozták a fegy-

veres felkelés végleges tervét és kijelölték a KB-tagok feladatait. Jozef Smrkovský például azt a feladatot kapta, hogy mint a Cseh Nemzeti Tanács elnökhelyettese, biztosítsa a párt befolyását a tanács munkájára. Lubomir Čivrný felelt a felkelés egész ideológiai előkészítéséért, Vaclav David pedig a felkelés legfontosabb szervének, a Cseh Nemzeti Tanács katonai bizottságának élére került. A párt Központi Bizottsága jóváhagyta, hogy Albert Pražak professzor legyen a Cseh Nemzeti Tanács elnöke. A Prágai Nemzeti Bizottság elnökévé a kommunista Vaclav Vacekot nevezték ki.

A párt több vezetőjének az volt a feladata, hogy szervezze és vezesse a prágai üzemek munkásainak akcióit. A Kommunista Párt által az üzemekben szervezett harci csoportok új nevet kaptak: forradalmi gárdaosztagok lettek. A felkelés pillanatában azonnal el kellett foglalniuk az üzemeket és meg kellett szervezniük a munkásellenőrzést.

Másnap Prágában ülést tartott a Cseh Nemzeti Tanács, s megvitatta a felkelés előkészítésével és végrehajtásával kapcsolatos legfontosabb kérdéseket. Határozatot hoztak, hogy a fegyveres felkelés győzelme után a hatalmat a Košicén tartózkodó csehszlovák kormány megérkezéséig a Cseh Nemzeti Tanács veszi át. Ezért a tanács megbízottakat nevezett ki valamennyi fontos állami tisztségre, és kinevezte az osztagok és a druzsinák parancsnokait.

A felkelés fegyveres erőinek általános irányítását a Cseh Nemzeti Tanács katonai-politikai bizottságára bízták, amelynek a kommunista Davidon és Smrkovskýn kívül tagja lett a csehszlovák hadsereg három tisztje — Steiner-Veselý ezredes, Nehanský és Marek kapitányok —, valamint tagjai lettek a szakszervezetek képviselői. Gondoskodtak arról, hogy a felkelés alatt a lakosság ne szenvedjen

szükséget élelmiszerben, megfelelő egészségügyi ellátásban részesüljön stb.

A felkelés vagy az általános sztrájk kezdetét hozzávetőlegesen május 7-re tűzték ki.

1945. május 1-én tartotta utolsó illegális ülését a Cseh Nemzeti Tanács. Az ülésen csak a felkelés előkészítésének katonai vonatkozásait vitatták meg, és tisztázták, hogy milyen terv szerint foglalják el a fegyveres osztagok a főváros legfontosabb objektumait.

A fegyveres felkelés előkészületei lényegében befejeződtek. A felkelőknek csupán 500 puskájuk, kis mennyiségű pisztolyuk, néhány géppisztolyuk és néhány láda kézigránátjuk volt. Azok a rendőri alegységek, amelyek hajlandók voltak csatlakozni a felkelőkhöz, csak pisztollyal voltak felfegyverezve. Az egész előkészítő munkának nagy fogyatékossága volt, hogy a Kommunista Párt illegális Központi Bizottsága nem állt szoros kapcsolatban a párt külföldi vezetőségével és a szovjet hadvezetéssel, ezért nem ismerte az általános hadászati helyzetet.

Május első napjaiban Csehország több városában spontán megmozdulásra került sor. A lakosság lefegyverezte az ellenséges katonákat, elkergette a megszálló hatóságok képviselőit és kihirdette a Nemzeti Front Košicén tartózkodó kormányának hatalmát. Nymburkban, Kostelecben, Poděbradyban és néhány más városban a felkelők a környező hegyekben harcoló partizánok segítségével barikádokat és harckocsiakadályokat építettek. A partizánok bátor rajtaütéssel felszabadították Beroun, Přibram, Dobříš városokat és sok falut. Felkelés tört ki Kladnóban és Plzeňben, az ország nagy ipari városaiban is. Ez azt jelentette, hogy a fegyveres megmozdulások országos méreteket öltöttek. A legnagyobb horderejű események azonban Prágában érlelődtek. Május első napjaiban a dolgozók itt is összetűztek a hitleristákkal. Május 4-én, amikor híre jött, hogy a szov-

jet csapatok bevették Berlint, Prága lakói kitódultak az utcákra, lefegyverezték a magányosan járkáló németeket, leszaggatták a német nyelvű feliratokat és útjelző táblákat, elégették a fasiszta zászlókat, felvonták a nemzeti lobogót és a himnuszt énekelték. Nem fogadták el a német pénzt. „Tartsák meg ezt a szemetet — mondták a cseh boltosok a vevőiknek —, mihez kezdjünk vele? Megvárjuk, amíg újból cseh korona lesz." A lakosság harcias hangulatban volt.

A megszálló hatóságok, hogy elejét vegyék a népharag kirobbanásának, áramhiányra hivatkozva bezárták a főváros valamennyi üzemét és általános „szabadságot" adtak a munkásoknak. Sok munkás azonban az üzemben maradt, nem ment haza, várta az események alakulását. A városi rendőrfőnök gyülekezési tilalmat rendelt el; az utcán ötnél több ember nem csoportosulhatott; az üzletek és műhelyek elkobzásával fenyegetőzve megparancsolta, hogy rakják vissza az összes leszaggatott német nyelvű feliratot. A helyzet mindinkább elmérgesedett. Olyan hírek jártak, hogy Frankot letartóztatták, Moravec agyonlőtte magát, s a városban a csehek kezébe került a hatalom.

Prágában május 5-én reggeltől egyre gyakrabban hallatszott lövöldözés. A Vencel téren összegyűlt fegyveres hazafiak csoportjai ellen bevetették az SS alakulatait és a rendőrséget. A németeknek ekkor jelentős erőik voltak a fővárosban: egy SS-hadosztály, több más katonai egység, összesen mintegy 40 000 ember. Frank harci készenlétbe helyezett sok civil németet is: csupán Prágában több mint 80 000 német élt, a város lakosságának 10 százaléka. De első meglepetésükben a hitleristák szinte nem is tanúsítottak ellenállást a felkelőkkel szemben. Schörner vezértábornagy csapatainak zöme a városon kívül állomásozott.

A fővárosban kibontakozóban volt a spontán felkelés, a szovjet csapatok pedig még messze voltak: Berlin térségében harcoltak, Prágától 350 kilométerre. Prágában futótűz-

ként elterjedt a hír, hogy állítólag amerikai harckocsiegységek közelednek a városhoz, s hogy a Prága körüli repülőtereken több száz repülőgép szállt le deszant egységekkel stb.

A helyzet elemzése után a Cseh Nemzeti Tanács úgy döntött, hogy nem halogatja a fegyveres megmozdulást. David és Smrkovský a Rádióba sietett, hogy fegyverbe szólítsa a hazafiakat. A Rádió épületét őrző SS-katonák és csendőrök azonban elbarikádozták magukat és ellenálltak. Német katonák és a Hitler-jugend fegyveres tagjai körülzárták a Vencel teret. Déli 12 órakor szabályos csata fejlődött ki, és fél óra múlva a hazafiak betörtek a stúdióba.

Ünnepélyesen felhangzott „A 28. ezred indulója", az az induló, amelyet a csehek utoljára 1938-ban, a mozgósítás éjszakáján hallottak a rádióból. Gránátrobbanások és géppisztolysorozatok hangja mellett a bemondó felszólította a város lakosságát, hogy siessen a Rádió védőinek segítségére, mert a Rádiónál harc folyik. Majd segélykérő felhívást sugároztak a közeli városokban élő hazafiakhoz. „Itt Prága beszél! A Szabadság Hangja!... A Cseh Nemzeti Tanács vezette csehszlovák nemzeti felkelés rádiója felszólít benneteket... Felszólítunk minden fegyverrel rendelkező cseh hazafit... azonnal siessen Prága segítségére!"

A Rádió épületéhez egyre több és több ember tódult, a lövöldözés erősödött. A harcban nyolcvan felkelő elesett, több mint száz pedig megsebesült.

Eközben ismeretessé vált a protektorátus kormányának újabb manővere az általános felkelés megakadályozására. A kollaboráns Binert a városi rádióállomás épületébe ment, hogy közleményt olvasson fel a kormány átalakításáról, a legkompromittáltabb kollaboránsok eltávolításáról. Itt azonban a hazafiak letartóztatták. Az eset úgy történt, hogy Binert őrség kíséretében megjelent a stúdióban, és ellentmondást nem tűrő hangon kijelentette J. Kudrna

ügyeletes technikusnak és a Rádió más alkalmazottainak: „Uraim, felhívást kell intéznem Prága lakosságához. Készüljenek fel."

A bemutatott beszédben Binert arra szólította fel a prágaiakat, hogy őrizzék meg nyugalmukat, mert a protektorátus kormánya tárgyal Frankkal.

— Ezt nem közöljük — jelentette ki Kudrna.

— Kicsoda ön? Milyen alapon akadályozza meg a nyilatkozat felolvasását? — próbált tiltakozni Binert, a hazafiak azonban ott helyben letartóztatták, és a Cseh Nemzeti Tanács épületébe vitték.

Május 5-én délután a felkelés már az egész városra kiterjedt. Kétnapi szakadatlan esőzés után kisütött a csodálatos májusi nap. Az utcákat megtöltötte a nép. Az örömtől megittasult prágaiak háromszínű szalagot tűztek a mellükre. Az ablakokból kidobálták az úttestre Hitlernek és a többi fasiszta vezérnek a képeit, és önfeledten megtaposták őket. A felkelők fegyveres osztagai körülzárták a laktanyákat és a rendőrőrszobákat, elfoglalták a fegyverraktárakat, lefegyverezték a hitleristákat.

Ugyanazon a napon a főváros és más városok üzemeinek képviselői konferenciát tartottak, amelyen elhatározták, hogy a munkásosztály tevékenyen részt vesz a fegyveres felkelés előkészítésében. Amikor megtudták, hogy a prágai dolgozók spontán kivonultak az utcákra, s a felkelés gyakorlatilag megkezdődött, abbahagyták a tanácskozást, és azonnal visszatértek az üzemükbe.

A főváros munkásosztálya méltóképpen kivette részét a fegyveres felkelésből. Nagy-Prágát proletár erődök — üzemek, gyárak — veszik körül, s ez volt a biztosítéka annak, hogy a fasiszták nem jutnak be a városba.

Prágától északra, Čelákovice helységben van az Avia Gyár, amelyben jól szervezett antifasiszta csoport működött. Május 5-én a munkások megtudták, hogy a szomszé-

dos téglagyárban levő nagy fegyver- és lőszerraktár osztrák őrsége hajlandó megadni magát. Csupán azt kérték a katonák, hogy adjanak nekik civil ruhát. Az üzemi munkásosztag a zsákmányolt fegyvereket átadta Prága különböző kerületeinek. A jól felfegyverzett hazafiak társaik segítségére siettek a Letova Gyárba, ahová a német őrség bevette magát, és lőtte a prágaiakat.

Bátran akcióba léptek a libeni gépgyár munkásai is. Ebben a gyárban erős katonai felügyelet mellett harckocsikat javítottak. A hitleristák elszállították a gyárból az összes kész harckocsit, a munkások azonban a megmaradt alkatrészekből összeszereltek maguknak kettőt. Ezeknek a harckocsiknak nem volt optikai célzókészülékük, vaktában lövöldöztek, de így is rémületet keltettek a németek között!... A hazafiak e két harckocsival megállítottak egy egész német harckocsioszlopot, amely Libenen keresztül nyugat felé akart áttörni. Amikor a hitleristák közel értek a barikádokhoz, amelyek mögött két harckocsi látszott, a cseh parlamenter közölte a fasiszta tiszttel: „Ha megkísérlik az áttörést, nem engedjük át önöket. Nagyon megbánják, ha megpróbálják. Erősek vagyunk, és mögöttünk áll a Vörös Hadsereg."

A fasiszta harckocsioszlop visszafordult.

A Walter Gyár munkásai elfoglaltak egy német páncélvonatot, amely két hete állt az egyik külváros, Inonice állomásán. Ez a gyár egyébként is szálka volt a hitleristák szemében. Egyik alkalommal megbízták 30 repülőgépmotor elkészítésével. Telt-múlt az idő, de a németek még mindig nem kapták meg a motorokat. A cseh igazgatóhelyettes a haját tépte: „Emberek, a vesztemet akarják? — siránkozott. — Legalább egyetlen motort szereljenek össze!..." A munkások össze is szereltek egy motort, de a kipróbálásnál az is darabjaira hullott.

Ennek a gyárnak a munkásai osztagot szerveztek, be-

lopakodtak az állomásra, és felszedték a síneket, hogy elvágják a páncélvonat útját. A páncélvonat cseh fűtője eközben kiszedte a pneumatikus lőszeradagoló szelepét, és a páncélvonat harcképtelenné vált. A hazafiak géppuskákat, páncélöklöket, lövegeket, kézigránátokat és tizenhárom tonna lőszert zsákmányoltak.

A cseh munkások fegyveres akcióit mindenütt az addig illegalitásban levő kommunisták irányították. 1945. május 5-én a CSKP Központi Bizottsága felhívta a párt minden tagját, hogy álljanak a nép felszabadító harcának élére, mutassanak mindenütt példát, és becsülettel vigyék győzelemre a zászlót, amelyet sok ezer kommunista vére festett vörösre. Ugyanazon a napon ülést tartott a Cseh Nemzeti Tanács, és megvitatta a fővárosi felkelés menetét.

Prágában ekkor már működött a felkelés különleges katonai vezetősége, amely a Csehszlovák Nemzeti Tanács katonai-politikai bizottságának volt alárendelve, s e bizottság néhány tagján kívül csehszlovák tisztekből állt. A főváros katonai vezetőségének élén a csehszlovák hadsereg tábornoka, K. Hutlvašr állt, aki a „protektorátus kormánya" által annak idején létrehozott cseh politikai csapatokra támaszkodott. Később Hutlvašr részt vett a népi hatalom elleni reakciós megmozdulásokban, s 1948 februárjában külföldre menekült.

Május 5-én estére felkelők elfoglalták a Monopol Szállót, a hitlerista tisztek lakhelyét, csaknem az összes pályaudvart, a Postát, a Telefonközpontot, az Elektromos Műveket. Mindazokban az objektumokban, amelyeket a németek még tartottak, megszűnt a víz- és az áramszolgáltatás. A hazafiak hősiességének köszönhető, hogy a hitleristák nem tudták felrobbantani a Vltava-hidakat. Óriási jelentősége volt annak, hogy a felkelők elfoglalták a német légvédelem törzsét, amelyet külön telefonhálózat kötött össze a város fontosabb objektumaival.

A felkelés legsikeresebb napja tehát 1945. május 5-e volt, amikor a felkelők ellenőrizték a város nagyobbik részét. A hitleristák csak az északnyugati kerületeket, a Hradzsint, Dejvice és Motol nagyobb részét, Pogorelec, Břevnov kerületeket, a ruzyněi repülőteret és a város néhány más pontját tartották.

Ezen az örömteli szombat reggelen Pankrác kerületben a munkások azt látták, hogy a fasiszták egy csoportja a budějovicei úton kivonul Prágából. Benzines hordókat gurítottak az útra, és elzárták a fasiszták előtt az utat. Így jelent meg Prágában az első barikád. Később a kommunisták felhívására minden utcában és téren megkezdődött a barikádok építése. A prágaiak felszedték az úttestről a kövezetet, felborítgatták a hatalmas teherkocsikat, a gyári munkások kivonszolták az utcára a bombázások következtében tönkrement gépeket, a tanulók kihordták az iskolapadokat, a háziasszonyok a vaskályhákat, rossz kádakat. A hazafiak támogatták a barikádok építését, amelyek hasznosnak bizonyultak a német harckocsik elleni harcban. Ezenkívül a barikádok morális szempontból is igen fontosak voltak, mert az építőket és a védőket egy nagy harci kollektívába forrasztották össze.

Késő este a Cseh Nemzeti Tanács tudomást szerzett arról, hogy Frank valamiféle cseh küldöttséggel tárgyal az úgynevezett Cseh-Morva Köztársaság „kormányának" megalakításáról, amely köztársaságnak autonóm része lenne a Szudéta-vidék.

Ezzel egyidejűleg Frank azt követelte a felkelőktől, hogy engedjék szabadon a foglyokat, adják vissza az elfoglalt német objektumokat, és tegyék le a fegyvert, mert ellenkező esetben a légierő bombázni fogja a várost. Megígérte, hogy az említett feltételek elfogadása után Csehországban megalakul az új „független cseh kormány", amelynek tagjait az ő hozzájárulásával fogják kinevezni.

Jan Kubiš és Jozef Gabčik őrmesterek,
a Heydrich elleni merénylet elkövetői

A nácik bosszúból a földdel tették egyenlővé Lidicét

Prága utcáin barikádok épülnek 1945 május elején

A barikádokon harcolók megpillantják a felszabadítókat

Kemény harcok folytak a prágai Trójai-hídnál is

1945. május 10: a Nemzeti Felszabadítási Front kormánya megérkezett Prágába

Szovjet páncélosok Prágában

A Cseh Nemzeti Tanács bejelentette, hogy a tárgyalások egyetlen feltétele az összes német erők feltétel nélküli kapitulációja. Kihirdette, hogy a protektorátus megszűnt, és cseh földön a hatalom a Cseh Nemzeti Tanács kezébe megy át, amely a Nemzeti Front Košicén tartózkodó kormányát képviseli.

A prágai dolgozók óriási lelkesedéssel fogadták a Cseh Nemzeti Tanács nyilatkozatát. A szombatról vasárnapra, vagyis május 6-ra virradó éjszakán intenzíven készülődtek a Prágához közeledő hitlerista csapatok visszaverésére. 100 000 prágai körülbelül 2000 barikádot épített reggelre, amelyeket 30 000 fegyveres harcos védett.

Ekkor Frank már hajlandó volt „elismerni" a Cseh Nemzeti Tanácsot mint a košicei kormány képviselőjét, de csak azzal a feltétellel, ha a cseh hatóságok nem fogják akadályozni a németek hadműveleteit a szovjet csapatok ellen. Franknak ezt az arcátlan követelését visszautasították, és ekkor, május 6-án reggel, a hitlerista parancsnokság megindította első nagy támadását a felkelők ellen.

Schörner vezértábornagy parancsot adott, hogy a felkelést mindenáron, bármilyen eszközzel verjék le. Pückler tábornok, a Csehországban állomásozó SS-alakulatok parancsnoka utasítást adott a város bombázására.

A háborúnak ezekben az utolsó napjaiban a hitleristák nem azért akarták bármi áron megtartani Prágát, hogy a szovjet csapatok ne foglalhassák el, hiszen tudták, hogy ezt lehetetlen megakadályozniuk. A fasiszta parancsnokság a kialakult helyzetben azt a célt követte, hogy Prágán keresztül nyugatra vigye a „Közép" hadseregcsoport csapatainak zömét. A felkelők viszont ezt akadályozták.

Elérkezett a felkelés harmadik napja. A városban elkeseredett harcok kezdődtek. Rosszabbodott a barikádok védőinek helyzete. A német harckocsik több barikádot leromboltak, és közeledtek Prága központjához. A hitleristák ke-

gyetlenül leszámoltak az elfogott felkelőkkel. Szörnyű gaztettet követtek el Pankrác kerületben. Az SS-ek különösen dühösek voltak ennek a kerületnek a lakóira azért, mert a börtön megostromlásakor elpusztítottak több német harckocsit. A fasiszták kihajtották a nőket, a gyermekeket és az öregeket a temetőbe, tömegsírt ásattak velük, és valamennyiüket agyonlőtték.

A csaknem fegyvertelen prágai hazafiak hősiesen harcoltak. Hervadhatatlan dicsőséget szereztek a barikádok védői Kobylisy, Bulovka, Vysočany kerületben és a város más kerületeiben. A felkelés egyik résztvevője azt mondotta, hogy minden barikád megérdemelné, hogy saját történésze legyen. Prágában éppenúgy, mint más országok antifasiszta mozgalmában, nagyszerűen kifejeződött a különböző nemzetiségű hazafiak szolidaritása. A Trójai hídnál a csehekkel vállvetve küzdött a holland Kristian Norland. A Károly-hídnál esett el egy ismeretlen magyar antifasiszta. A régi piac környékén bátran harcoltak a francia hadifoglyok, akiket a partizánok szabadítottak ki. Ugyanitt küzdöttek olasz, bolgár, német antifasiszták is. Aktívan részt vettek a felkelésben a Prágába érkezett szovjet partizánok.

A felkelők nehéz helyzetét még inkább súlyosbította a reakciós elemek intrikája, a szervezetlenség, a fegyelmezetlenség és a Cseh Nemzeti Tanácson belüli viszály. Ezekben a sorsdöntő órákban a Cseh Nemzeti Tanács nem tudott a felkelés valóban harcos, forradalmi irányító szervévé válni, nehezen igazodott el az eseményekben, elég gyakran tétova és passzív volt. Mindennek az a magyarázata, hogy a Cseh Nemzeti Tanácsban a forradalmi magot alkotó kommunisták mellett ott voltak az ellenállás különböző liberális burzsoá csoportjainak a képviselői. Ezek a politikusok szerették volna megismételni Prágában az 1918. október 28-i fordulatot, amikor a burzsoázia, kihasználva a nép nagy tömegeinek megmozdulását, magához ragadta a hatalmat.

Az ellenség figyelmét nem kerülte el, hogy a felkelők táborában nézeteltérések vannak. Pückler tábornok jelentette Schörner vezértábornagynak, hogy „a cseh burzsoá körök szeretnék abbahagyni a harcot, a kommunisták azonban tovább küzdenek".

A felkelésben nagy szerepet játszottak a Rádió dolgozói, akik bátran felszólították a cseh hazafiakat, hogy fegyveresen szálljanak szembe a gyűlölt megszállókkal. Ugyanakkor a prágai Rádió egyik adása, amelyiket nem beszéltek meg a Cseh Nemzeti Tanáccsal, téves információkat tartalmazott, s ily módon dezorganizálta a felkelők sorait. Az egyik adás például arra szólította fel a lakosságot, hogy csak akkor rohamozzák meg a németeket, ha azok kiprovokálják az összeütközést. A prágai rádió azt is közölte, hogy a felkelők segítségére sietnek a vlaszovisták. Május 6-án csakugyan bevonultak a városba ezeknek az árulóknak az egységei, de egészen más céllal és szándékkal. Amikor meghallották a segélykérő rádióadást, megindultak a város felé, de nem azért, hogy a felkelőket segítsék, hanem azért, hogy Prágát átadják az amerikaiaknak, s ezzel érdemeket szerezzenek.

A Cseh Nemzeti Tanácsban a kommunisták ellenezték a vlaszovistákkal való megegyezést. Smrkovský tanúsága szerint közölték velük, hogy harcolhatnak ugyan a németek ellen, de a cseh hazafiak nem tekintik őket szövetségeseiknek.

Május 7-re virradó éjszaka Prága egyik külvárosában megjelent egy néhány harckocsiból és páncélkocsiból álló amerikai őrjárat. A vlaszovisták nagyon megörültek, hogy végre itt vannak az amerikaiak, de csalódás érte őket. Az őrjárat parancsnoka azt javasolta a vlaszovista ezred parancsnokának, hogy várja meg a Vörös Hadsereg érkezését. Ez felborította a vlaszovisták terveit, és május 7-én kora reggel megindultak nyugat felé, az amerikaiakhoz.

Nemcsak a vlaszovisták számítottak a Vörös Hadsereg és a nyugati szövetséges csapatok fegyveres összetűzésére. Rendkívül aktív volt ezekben a napokban Frank is. 1945. május 7-re virradó éjszaka levelet küldött a Plzeňben állomásozó amerikai parancsnokságnak, amelyben megjegyezte, hogy a prágai felkelésnek kommunista céljai vannak, és könyörgött az amerikaiaknak, hogy foglalják el a várost. Futára azonban nem tudta teljesíteni a feladatot.

Néhány óra múlva Frank nyugat felé menekült, de Rokycanyban cseh hazafiak elfogták. Hamarosan amerikai tisztek érkeztek oda, átvették őt és magukkal vitték. Később a csehszlovák kormány követelésére az amerikaiak kiadták Frankot, akit azután Csehszlovákiában bíróság elé állítottak és kivégeztek.

A felkelés közben kiterjedt egész Csehországra, és megélénkült a partizánosztagok tevékenysége. Egyes adatok szerint azokban a napokban 160 000 cseh hazafi harcolt fegyveresen.

Felkelt a nagy ipari központ, Kladno munkássága. Amikor a CSKP kladnói bizottsága értesült a prágai felkelésről, felhívással fordult a lakossághoz, hogy nyújtson segítséget Prágának, a cseh városok anyjának, amely magasra emelte a német megszállók elleni nemzeti felkelés zászlaját. A kohászati kombinát üzemi bizottsága gyógyszert és kötszert küldött Prágába. A város munkásai önkéntes csapatokat szerveztek és a felkelő prágaiak segítségére küldték azokat. Sok városban és faluban a helyi nemzeti bizottságok magukhoz ragadták a hatalmat és legelső feladatuknak Prága megsegítését tekintették. A szomszédos falvak parasztjai élelmiszert küldtek a fővárosba.

A partizánok mind gyakrabban támadták az ellenség közlekedési vonalait, gátolták a csapatok Prágába szállítását. A „Halál a fasizmusra" osztag 213 hitlerista tisztet és 8150 katonát foglyul ejtett. A Csehország északkeleti részén

harcoló partizánosztagok több mint 27 000 ellenséges katonát és tisztet, köztük 5 tábornokot ejtettek fogságba.

Nagyon tevékenyek voltak Dél-Csehország partizánjai. Május 4-én a déli országrész partizánparancsnokai tanácskozást tartottak a Kommunista Párt és a prágai szakszervezetek képviselőivel. Megbeszélték, miképp hangolhatnák össze a partizánok és a felkelők akcióit. Plzeň munkásai még az amerikaiak megérkezése előtt felszabadították városukat. A helyi nemzeti bizottság fegyveres osztagokat akart Prágába küldeni. Május 6-án azonban megérkeztek az amerikaiak, akik megakadályozták az osztagok elutazását, sőt, szabadon bocsátották a cseh hazafiak által letartóztatott hitlerista hivatalnokokat, nem engedélyezték a nemzeti bizottság és más demokratikus tömegszervezetek munkáját, betiltották a lapokat. Ilyen módon megfosztották a prágaiakat attól a nagy segítségtől, amelyet a plzeňi munkások, elsősorban a Škoda Művek munkásai nyújthattak volna nekik. Pedig a segítségre nagy szükségük lett volna a felkelőknek, mert május 8-tól rosszra fordult a helyzetük.

Elkeseredett harcok folytak Prága minden kerületében. A németek behatoltak a város központjába. Bombázták a Rádió épületét és bombáztak több más fontos objektumot. A felkelőknek elfogyott a lőszerük, a barikádokon küzdő hazafiaknak fejenként 2—3 töltényük maradt.

Ebben a sorsdöntő pillanatban a Cseh Nemzeti Tanács ismét felhívta a város lakóit, hogy minden erejüket megfeszítve tartsanak ki a felszabadítók megérkezéséig. A tanács, hogy időt nyerjen, május 8-án elfogadta a hitleristáknak azt a javaslatát, hogy üljenek tárgyalóasztalhoz.

A hitleristák váratlanul ható javaslatának az volt a hátterében, hogy Dönitz, amikor tudomást szerzett a prágai felkelésről, parancsot adott Schörner tábornagynak, hogy csapataival menjen nyugatra és az amerikaiaknak adja meg magát. Ezzel egyidejűleg Eisenhower tábornok főhadiszál-

lására érkezett Jodl tábornok, a német hadsereg hadműveleti osztályának főnöke, s arról próbálta meggyőzni az angol—amerikai parancsnokságot, hogy „a német csapatok számára lehetetlenség a Vörös Hadsereg előtti kapituláció".

Eisenhower azonban azt követelte, hogy a kapitulációról szóló okmányt május 6-án este írják alá, a hadműveleteket pedig május 9-én reggel szüntessék meg. Dönitz beleegyezett, mert arra számított, hogy a keleti fronton levő német csapatok zöme két nap alatt visszavonulhat nyugatra.

Minthogy Franknak gyakorlatilag már nem volt hatalma, Schörner pedig civil ruhában az amerikaiakhoz repült, a Cseh Nemzeti Tanáccsal Tussen tábornok, a Csehországban állomásozó német csapatok főparancsnoka és Prága városparancsnoka folytatott tárgyalásokat. Cseh részről Pražak, Smrkovský, Kutlvarš, Nehanský és Kotrlý jelent meg. A tárgyalások több órán át tartottak. A fasiszta parancsnokság hajlandó volt aláírni a kapitulációról okmányt, de azt követelte, hogy csapatai teljes fegyverzetükkel szabadon elvonulhassanak nyugatra, az amerikaiakhoz. Tussen tábornok azzal fenyegetőzött, hogy ha ezt a követelést nem teljesítik, romhalmazzá változtatja Prágát. A burzsoá csoportok képviselői amellett voltak, hogy tegyenek komoly engedményeket a hitleristáknak. A kommunisták viszont ellenezték a fegyveres fasiszta csapatok szabad átvonulását Prágán. Ezzel a kérdéssel kapcsolatban heves vita robbant ki.

Végül aláírták a kapitulációról szóló jegyzőkönyvet. A fasiszták kénytelenek voltak elfogadni a benne foglalt feltételeket: május 8-án 18 órakor mindkét fél tüzet szüntet, a hitleristák kötelesek átadni teljes nehéz fegyverzetüket és szabadon bocsátani foglyaikat, a felkelők fogságába esett német katonák és tisztek viszont a cseh hazafiak kezében marad-

tak. Ennek fejében a német fasiszta csapatok lehetőséget kapnak, hogy elvonuljanak nyugat felé. A fasiszta parancsnokság nagyon sietett, mert tudomást szerzett arról, hogy szovjet harckocsihadsereg közeledik Prágához.

Jóllehet a megállapodás megszületett, a német csapatok nem kapituláltak. Žižkovban, Pankrácban és a város más kerületeiben továbbra is vadállati kegyetlenséggel gyilkolták a nőket és a gyermekeket. Tömegmészárlást rendeztek a Masaryk-pályaudvaron, ahová azért törtek be a felkelők, hogy kiszabadítsák a vagonokból a foglyokat. SS-osztagok elfoglalták a Népházat is, ahol a párt központi lapja, a „Rudé Právo" készült. Itt letartóztatták Vladimir Kouckýt, Ladislav Štollt és Jozef Rybakot, a párt aktív tagjait. A foglyok életét a szovjet harckocsizók mentették meg. A felkelés négy napja alatt Prágában több mint 2000, Csehország más részein 4000 cseh hazafi vesztette életét.

Az SS-egységek át akartak törni nyugat felé, és természetesen nem tartották tiszteletben a kapituláció feltételeit. A városban változatlan hevességgel folytak a harcok. De csakhamar megjelent a színen egy új erő, amely teljesen felborította a hitleristák terveit, s döntő szerepet játszott Prága megmentésében és Csehszlovákia felszabadításában. Ez az erő a Vörös Hadsereg volt.

GYŐZELEM

1945. április 24-én A. I. Antonov hadseregtábornok, a Vörös Hadsereg vezérkari főnöke üzenetet intézett a szövetségesek moszkvai katonai misszióihoz, amelyben értesítette őket, hogy a szovjet csapatok a legrövidebb időn belül beveszik Berlint, majd megtisztítják az ellenségtől az Elba egész keleti partját Berlintől északra és délre, valamint a Vltava-folyó völgyét Csehszlovákiában.

Az üzenetnek ez az utóbbi része nagy nyugtalanságot keltett a nyugati szövetségesek kormányköreiben. Riadót fújtak. Eden brit külügyminiszter az amerikaiakhoz intézett jegyzékében hangsúlyozta, hogy politikailag előnyös lenne, ha az amerikaiak foglalnák el Prágát. Churchill, amikor tudomást szerzett a szovjet hadvezetés szándékáról, táviratban kérte Trumant, hogy előzzék meg a szovjet csapatokat, foglalják el Prágát és Nyugat-Csehszlovákia területének nagyobbik részét. „Szinte kétségbevonhatatlan — hangsúlyozta a brit miniszterelnök —, hogy Prágának és Nyugat-Csehszlovákia minél nagyobb területének az önök csapatai által való felszabadítása teljesen megváltoztathatja a háború utáni helyzetet Csehszlovákiában, s ráadásul hatással lehet a szomszédos országokra is."[1] Május 7-én Churchill megkapta az Egyesült Államok új elnökének negatív válaszát. Ekkor Eisenhower tábornoknak küldött táviratot, amelyben arra kérte őt, hogy induljon meg csapataival a csehszlovák főváros ellen, de ebből sem lett semmi.

Május 1-én Eisenhower tábornok arról értesítette a Szovjet Legfelsőbb Főparancsnokságot, hogy figyelembe veszi a szovjet csapatok szándékait, ezért az amerikai hadsereg megáll Csehszlovákia 1937-es határánál. Később, ha a helyzet szükségessé teszi, az amerikai csapatok előrenyomulnak a Karlovy Vary—Plzeň—České Budějovice-vonalig.

A felek tehát ismertették és egyeztették egymással terveiket. Május 4-én azonban Eisenhower tábornok hirtelen elhatározta, hogy az említett városok elfoglalása után tovább nyomul előre keletre, az Elba és a Vltava vonaláig, vagyis a csehszlovák fővárosig. Ez arra késztette a Szovjet Legfelsőbb Főparancsnokságot, hogy ismételten közölje a szövetségesekkel: a Vltava mindkét partját a szovjet csa-

[1] *W. Churchill:* The Second World War. 6. köt. London 1954. 442. old.

patok fogják megtisztítani az ellenségtől, és az e célra megalakított hadseregcsoport már hozzálátott a hadművelet végrehajtásához. Az amerikai csapatok csak ezek után álltak meg a Karlovy Vary—Plzeň—České Budějovice-vonalon.

Így borultak fel azok a messzemenő tervek, amelyeket a nyugati hatalmak reakciós körei a második világháború utolsó napjaiban Csehszlovákiával kapcsolatban szőttek.

A berlini hadművelet a végéhez közeledett, s a szovjet hadvezetés gyors ütemben készítette elő a hitleri Németország elleni utolsó hadműveletet. Az 1., a 2. és a 4. Ukrán Front csapatai május 1-én parancsot kaptak, hogy morzsolják fel a „Közép" hadseregcsoportot, és fejezzék be Csehszlovákia felszabadítását. A fő csapást az 1. Ukrán Front csapatai a Drezdától északra fekvő területről és a 2. Ukrán Front csapatai Brno térségéből mérték.

Bizonyos időre volt szükség ahhoz, hogy a csapatokat összpontosítsák a kiinduló állásokban, ezért az 1. Ukrán Front parancsnoka utasítást adott, hogy a front fő csapásmérő csoportja május 6-ra fejezze be az előkészületeket, és május 12-én szabadítsa fel Prágát. Ez rendkívül szoros határidő volt. A harckocsihadseregek és a lövész magasabb egységek három nap alatt 100—200 kilométeres utat tettek meg, hogy Berlin alól a Drezdától északnyugatra levő kiindulási állásba érjenek. A hadműveletben részt vevő többi fronton is folyt az erők bonyolult átcsoportosítása.

Úgy látszott, hogy a szovjet katonák mindent megtettek a cseh nép mielőbbi felszabadításáért. Az események azonban úgy alakultak, hogy szinte a lehetetlenre is vállalkozniuk kellett; még jobban meg kellett gyorsítaniuk a csapatok már megkezdett átcsoportosítását, mert május 5-én a prágai Rádió közölte, hogy kitört a felkelés és a hitleristák rombolják Prágát.

A prágai Rádió oroszul, angolul és franciául állandóan

ismételte a felhívást: „Prága a szövetséges hadseregek segítségét kéri! Prágát lövik a német lövegek, és bombázzák a német repülőgépek... Prága kéri a szövetséges győzteseket, hogy nyújtsanak segítséget a német bombázók ellen, semmisítsék meg a Prágához visszavonuló német csapatokat. Prágának fegyverre és lőszerre van szüksége! Prága a szövetséges csapatok segítségét kéri!" Ez a segélykiáltás még inkább fokozta a szovjet katonák harci kedvét, akik minél előbb segíteni akartak a testvéri Csehszlovákia népeinek. A kitűzött határidő előtt egy nappal az 1. Ukrán Front előretolt zászlóaljai felderítő harcokat folytattak, majd néhány óra múlva támadásba lendültek a fő erők. Hamarosan megindult a 2. és a 4. Ukrán Front csapatainak támadása is.

A németek ellenállását leküzdve az 1. Ukrán Front csapatai május 6-án és 7-én 60 kilométert előrenyomultak, s ezzel mély rést ütöttek az ellenség védelmi vonalában. Megnyílt az Érchegységen keresztül Prágába vezető út. A többi front csapatai is sikeresen nyomultak előre, s bekerítették a „Közép" hadseregcsoportot.

Különösen nagy lendülettel támadott a 3. és a 4. gárda harckocsihadsereg, amelynek P. Sz. Ribalko, illetve D. D. Leljusenko tábornok volt a parancsnoka. A szovjet harcosok rendkívüli nehézségeket küzdöttek le. A harckocsiknak keskeny hegyi utakon kellett előrehaladniuk, s minden pillanatban az a veszély fenyegette őket, hogy lezuhannak a mélybe. Sok harckocsi motorja már rég túllépte a maximális üzemórát. A harckocsizók több napja nem aludtak, pedig már a Berlinhez vezető úton vívott heves csaták és a berlini utcai harcok is eléggé kimerítették őket. A harckocsiegységek előnyomulását nehezítette az is, hogy az ellenség a hegyi utakon minden 80—100 méteren aknákat és egyéb harckocsiakadályokat helyezett el. A harckocsi-

zókat kísérő szovjet utászok nagy bátorsággal és önfeláldozással teljesítették kötelességüket.

Május 8-án az északról támadó szovjet csapatok átkeltek az Érchegységen, és felszabadítottak több cseh várost. A német főparancsnokság által aláírt kapituláció feltételei szerint a fasiszta csapatoknak ezen az estén meg kellett volna szüntetniük a hadműveleteket és le kellett volna tenniük a fegyvert. Schörner azonban nem volt hajlandó kapitulálni. Kijelentette, hogy a Szovjetunió elleni háború folytatódik, és változatlanul érvényben van az a parancsa, hogy a csapatok vonuljanak nyugatra, és adják meg magukat az amerikaiaknak. A szovjet csapatok tehát folytatták a támadást. A cseh lakosság kitörő örömmel fogadta őket. A partizánok fokozott erővel támadták a visszavonuló ellenséget.

A május 9-re virradó éjszaka az 1. Ukrán Front harckocsi-hadseregei erőltetett menetben 80 kilométert tettek meg, és kora reggel Prága elé értek. A reggeli ködfátyolon át a város lakói riadtan fürkészték a közeledő hosszú harckocsisort. Valaki azt a hírt terjesztette, hogy német „tigrisek" közelednek. De hamarosan minden tisztázódott. A prágaiak megpillantották a szovjet felszabadítókat.

„Jött a Vörös Hadsereg — írja ezekről a feledhetetlen percekről Marie Pujmanová cseh írónő. — Kobylysi felől vonult be Prágába, azon a csehek számára szörnyű úton, amelyen a »heydrichiáda« napjaiban dalolva mentek a vesztőhelyre az elítélt hazafiak... A felszabadítók átmentek a nevezetes Trójai hídon, amelynek barikádján negyven védő esett el; végigmentek a Ruzinen, ahol a nácik a cseh diákok közé lőttek; végigmentek azon a sugárúton, amelyen a gestapósok és SS-ek száguldottak, hogy eltöröljék a föld színéről Lidice községet. A nép szenvedéseinek nyomdokain most a Vörös Hadsereg haladt, eltörölve cseh földön a bánatot és a szenvedést, új érzéseket keltve. És a

ránk régóta bajt hozó Fehérhegy sem történelmi madárijesztő többé."[2]

Az elsők között hatolt be a cseh fővárosba I. G. Goncsarenko gárdahadnagy 23. számú harckocsija. A szovjet harckocsizók a prágai felkelőkkel együtt több órán át harcoltak a városban. Csak délelőtt 10 órára tisztították meg teljesen Prágát az ellenségtől. Itt, a város utcáin, a németek úgynevezett kapitulációja után, 500 szovjet harcos áldozta életét a cseh nép szabadságáért. Délután megérkeztek Prágába a 4. Ukrán Front csapatai, estére pedig, miután egy nap alatt megtettek 150 kilométert, a csehszlovák főváros körzetébe értek a 2. Ukrán Front csapatai is.

A prágaiak türelmetlenül várták a Vörös Hadsereg érkezését. A város minden lakója kitódult az utcára, hogy üdvözölje a felszabadítókat. Prága ujjongott.

G. Jaszcsin, az egykori harckocsizó, aki részt vett Prága felszabadításában, így emlékszik vissza azokra a napokra: „Siettünk Prágába. Amikor csehszlovák földre értünk, balszerencsénkre elfogyott az üzemanyagunk. Bázisainktól messze voltunk. És ekkor éreztük először a cseh partizánok és a lakosság segítőkészségét. Barátaink felkutatták az elhagyott német harckocsikat, kivették belőlük az üzemanyagot és elláttak bennünket.

Háromnapi szakadatlan rohanás és harc után Prágában voltunk. Mindenütt örömmel üdvözöltek. A virágok, a meleg reggel, a mosolygó prágaiak egyetlen gyönyörű képpé folytak össze ... körös-körül orosz és cseh dalokat énekeltek. Prága örömtől sugárzó lakói késő estig az utcán voltak."[3]

[2] *Marie Pujmanová:* Ljugyi na pereputye. Igra sz ognyom. Zsizny protyiv szmertyi. Moszkva 1962. 786. old.

[3] *Sz. Gracsev—F. Petrov:* Plecsom k plecsu. O bojevom tovariscsesztve szovjetszkih i csehoszlovackih vojinov. Moszkva 1958. 90. old.

A következő napokban a szovjet csapatok megsemmisítették vagy foglyul ejtették a hitleristákat, akik előtt elvágták a nyugatra való visszavonulás útját. A prágai hadművelet tehát teljes sikerrel befejeződött. Legfontosabb eredménye az volt, hogy megsemmisült az utolsó nagy német fasiszta hadseregcsoport, és meghiúsultak a nyugati hatalmak Csehszlovákiával kapcsolatos imperialista tervei. Ennek a testvéri országnak a népei szabadok és függetlenek lettek. A hadműveletnek fontos eredménye volt továbbá, hogy a szovjet csapatok megakadályozták a hitleristákat Prága lerombolásában. A szovjet egységeknek döntő szerepük volt abban, hogy győzött a dolgozók fegyveres felkelése mind a fővárosban, mind Csehország más részein. A cseh nép fegyveres felkelése ugyanakkor nagy segítséget nyújtott a Vörös Hadseregnek.

Másnap, május 10-én, Košicéről Prágába érkezett a Nemzeti Front kormánya, amely az ország egész területén átvette a hatalmat. A Cseh Nemzeti Tanácsot feloszlatták, ami nagy elégedetlenséget keltett a tanács burzsoá tagjai között.

*

A cseh dolgozók 1945 májusi fegyveres felkelése Csehszlovákia történetének egyik legszebb fejezete. Nem véletlen, hogy az országban ma is nagy tisztelettel emlékeznek mindarra, ami kapcsolatban volt a Prágában és Csehország más városaiban kitört fegyveres felkeléssel.

A csehországi nemzeti felszabadító mozgalom a fegyveres felkelésben érte el csúcspontját. Nagy hatással volt Csehszlovákia háború utáni fejlődésére, és jelképe lett a szovjet és a csehszlovák nép örök, megbonthatatlan barátságának. Egyszersmind a cseh felkelés fontos szakaszt je-

lentett a szlovák népi felkelés által elkezdett nemzeti demokratikus forradalom továbbfejlődésében is.

1945. május 9-e eldöntötte Csehszlovákia népeinek sorsát. Történelmükben új korszak kezdődött. Ez a nap a Csehszlovák Szocialista Köztársaság legnagyobb nemzeti ünnepe lett.

Hat antifasiszta népi felkelésről szóltunk, amelyek Közép- és Délkelet-Európában törtek ki, s ezzel mondanivalónk végéhez közeledünk. Most már csak néhány kérdésre kell válaszolnunk.

Vannak-e ezeknek a felkeléseknek közös vonásaik, és miben különböznek egymástól? Milyen helyet foglalnak el a népeknek a fasizmus és a belső reakciós erők ellen vívott nemzeti felszabadító harcában? Milyen hatással voltak Jugoszlávia, Bulgária, Románia és a többi ország háború utáni társadalmi és politikai fejlődésére?

Az e kérdésekre adott, tudományosan megalapozott válaszoknak elméleti és gyakorlati értékük van. Segítségükkel az olvasó képet alkothat magának arról, hogyan változtak meg az erőviszonyok a szocializmus javára, és melyek ennek a folyamatnak a törvényszerűségei.

Magától értetődik, hogy ezek a problémák felkeltették a Szovjetunió és a többi szocialista ország történészeinek figyelmét. Sajnos, ezekről a kérdésekről még mindig nem jelent meg egyetlen összefoglaló mű sem, noha szovjet szerzők már több művükben elemezték az egyes felkeléseket általános politikai szempontból.

Ezeknek a felkeléseknek gazdag irodalmuk van a szocialista országokban, ahol nemcsak egyes kutatók, hanem nagy tudóskollektívák is foglalkoznak népük harcának történetével, és sok értékes művet publikálnak. Azon sem csodálkozhatunk, hogy a burzsoá történetírás is érdeklődést tanúsít e fontos események iránt. Noha az antifasiszta népi felkelések a történelmi múlthoz tartoznak, a burzsoá politikusok és történészek a burzsoázia mai érdekeit figyelembe véve foglalkoznak velük. A burzsoá ideológusok, a fegyve-

res harcban született új, népi rendszerrel szemben érzett gyűlöletüktől elvakítva, nem tudják és nem is akarják objektíven elemezni a huszonhárom esztendővel ezelőtt történt eseményeket. Ezért egyes tényeket elhallgatnak, másokat elferdítenek, vagy egyenesen meghamisítják az eseményeket.

Lássunk például egy olyan fontos problémát, mint a fegyveres felkelések belső társadalmi, gazdasági és politikai feltételei. Hogyan világítja meg ezt a problémát a burzsoá történetírás?

A reakciós történészek nem fárasztják magukat a probléma alapos elemzésével, hanem azt állítják, hogy mindennek a „forradalom exportja" az oka. Így például az eléggé ismert Edgar Hoover „A kommunizmus tanulmányozása" című könyvében, a Vörös Hadseregnek a sztálingrádi csatában aratott győzelmén keseregve azt írja, hogy ez a csata „nemcsak a Szovjetek sorsában jelentett fordulópontot a második világháborúban, hanem elkezdődött a kommunista támadás is, amelynek során hét európai ország elvesztette szabadságát . . ."[1]

1960 januárjában a „Foreign Affairs" című folyóiratban megjelent G. Cannon amerikai diplomatának „A békés egymás mellett élés a Nyugat egyik szempontja" című cikke. A közép- és délkelet-európai országok népi demokratikus rendszerének keletkezéséről szólva a szerző ugyanazt a vonalat követi, mint Hoover. Azt írja, hogy a „Nyugat szempontjából . . . ezeket a rendszereket kívülről, a Moszkva által felkészített és ösztönzött, nagyon fegyelmezett kommunista kisebbség ügyes manővereivel, az illető országokban vagy a közvetlen közelükben tartózkodó szovjet fegyveres erők támogatásával kényszerítették rá ezekre az országokra".[2]

[1] Idézi: „Izvesztyija", 1962. december 26.

[2] Foreign Affairs, 1960. 1. sz.

A lengyel, csehszlovák, bolgár és más nemzetiségű burzsoá emigránsok, akiket a nép a történelem szemétdombjára vetett, műveikben egyöntetűen azt állítják, hogy először is, a fegyveres felkeléseknek csak az volt a céljuk, hogy kiűzzék az idegen hódítókat, másodszor, hogy a felkelések mozgató erői a burzsoá körök voltak, míg a nép passzív tömeget alkotott. Így például A. Creţianu, I. Georghe román emigránsok, s velük együtt Churchill, valamint M. Mourain francia történész, R. Wolf amerikai történész és mások azt állítják, hogy mindaz, ami 1944. augusztus 23-án történt, Mihály királynak és az államcsínyt végrehajtó burzsoá politikusok kis csoportjának a műve volt. Körülbelül hasonló szellemben tálalja a szlovák nép felkelésének történetét I. Lettrich, a cseh felkelés történetét H. Řipka és J. Stranský, a varsói felkelés történetét Bór-Komorowski, S. Mikołajczyk, H. Kranhals stb.

A burzsoá történészek a fegyveres felkelésekkel összefüggő egyetlen más kérdésben sem hordtak össze annyi hazugságot és rágalmat, mint azzal kapcsolatban, hogy milyen szerepet játszott a Vörös Hadsereg ezeknek a felkeléseknek a győzelmében. Igaz, hogy a burzsoá történetírás ebben nem egységes. Vannak szerzők, akik azt állítják, hogy a szovjet csapatoknak semmilyen szerepük nem volt a felkelések győzelmében, s hogy fölöslegesen vonultak be a fővárosokba, többek között Bukarestbe és Prágába. Mások az ellenkezőjét próbálják bizonyítani, vagyis azt, hogy a felkelések nem voltak objektíve szükségszerűek, hanem „a Szovjetek inspirálták" őket. A hamisítók harmadik csoportja teljesen alaptalanul azzal vádolja a szovjet csapatokat, hogy politikai meggondolásokból nem akartak segíteni a felkelőknek, s azok jó része a barikádokon pusztult el a sokkal erősebb ellenséggel vívott harcban.

Ebből is látható, hogy a burzsoá történetírás egyetlen lépéssel sem tudja előbbre vinni a második világháború leg-

fontosabb eseményeinek, többek között az antifasiszta népi felkeléseknek a tanulmányozását.

Az általunk tárgyalt valamennyi fegyveres felkelésnek az volt a legfontosabb sajátossága, hogy a második világháború alatt tört ki, amikor a népek nehéz felszabadító harcot vívtak az erős és álnok ellenséggel. Az antifasiszta nemzeti felszabadító mozgalomban a dolgozók az ellenállás különböző formáit és módszereit alkalmazták: propagandát folytattak a megszállók ellen, hazafias tüntetéseket és gyűléseket rendeztek, sztrájkot szerveztek, szabotálták a haditermelést, diverziós cselekményeket követtek el, partizánharcot indítottak stb. A harc egyes formáinak nem volt döntő jelentőségük, de összességükben elvezették a népet a legmagasabb, leghatékonyabb formához, a gyűlölt megszállók elleni fegyveres felkeléshez.

Közismert, hogy a felkelés az osztályharc egyik formája. A nyílt fegyveres felkelésnek mindig megvannak az objektív társadalmi-gazdasági előfeltételei, a felkelés történelmileg mindig determinált. A felkelés győzelmének objektív feltétele a forradalmi helyzetnek, vagyis a társadalom olyan társadalmi-politikai helyzetének kialakulása, amikor a „felső rétegek" már nem tudnak a régi módon uralkodni, az „alsó rétegek" pedig nem akarnak a régi módon élni; amikor kialakul az általános politikai válság, amelyre a tömegek aktivitásának jelentékeny fokozódása jellemző. Az antifasiszta népi felkelések tapasztalatai nagyszerűen igazolták ennek a híres lenini tételnek a helyességét.

Csehszlovákiában, Lengyelországban, Romániában, Bulgáriában, Jugoszláviában már a megszállás első napjaitól érlelődni kezdtek a forradalmi helyzet elemei; s különösen gyorsan érlelődtek azután, hogy Németország megtámadta a Szovjetuniót. A háború nagyon meggyorsította ezt a folyamatot, mert elmélyítette és kiélezte a kapitalizmus ellentéteit.

A forradalmi helyzet a különböző országokban sem időben, sem méreteit tekintve nem egyformán alakult ki. Ráadásul a forradalmi helyzet érlelődésekor a fő társadalmi ellentét nem a belső, a megszállt országok burzsoáziája és dolgozói közötti ellentét volt, hanem a külső, amely a nemzet többségét az idegen hódítókkal állította szembe. Ez alkotta az antifasiszta front alapját, amely az egyes országokban különböző néven alakult meg (Hazafias Front, Nemzeti Front stb.). A fasizmus elleni harc a nemzetközi osztályharc sajátos formája volt.

A forradalmi helyzet fejlődésében és közvetlen forradalmi helyzetté való átalakulásában fontos mérföldkő volt 1943 első fele, amikor a Vörös Hadsereg sztálingrádi és kurszki győzelmével befejeződött a fordulat a második világháború menetében, s fölénybe kerültek az antifasiszta erők. Bekövetkezett az az egész nemzetre kiterjedő válság, amely nélkül — mint Lenin hangsúlyozta — semmilyen forradalom sem képzelhető el.

A forradalmi helyzet azonban csak a forradalom, a fegyveres felkelés lehetőségét teremti meg. Ahhoz, hogy a forradalom valósággá váljon, olyan szubjektív feltételekre van szükség, mint a forradalmi osztály hajlandósága határozott tettekre, valamint a fegyveres felkelés előkészítésére és végrehajtására képes forradalmi párt létezése. Jugoszláviában, Romániában, Bulgáriában és Csehszlovákiában megvoltak ezek a feltételek. Az említett országokban kirobbant fegyveres felkelések tehát objektív és törvényszerű követelményei voltak annak a harcnak, amelyet addig a dolgozók a nemzeti és társadalmi felszabadulásért vívtak.

Az alapvető okok tehát megvoltak, most már csak valamilyen közvetlen indíték kellett, hogy a népharag a felszínre törjön. Ilyen indíték volt Jugoszláviában az, hogy a hitlerista hordák megtámadták a Szovjetuniót, Szlová-

kiában az ország nyílt megszállása, Varsóban, Bukarestben, Szófiában és Prágában pedig a szovjet csapatok közeledése.

Ezek a felkelések jellegüket tekintve népi felkelések, a dolgozók antifasiszta megmozdulásai voltak. A munkásosztály és pártja a végső célért, a szocializmusért küzdve a demokratikus természetű feladatokat helyezték előtérbe. Fő céljuknak olyan általános demokratikus feladatok megoldását tekintették, mint a nemzeti felszabadulás, az idegen megszállók kiűzése és a bűnös háború megszüntetése, amelynek folytatása a nemzet létét veszélyeztette. E legfontosabb feladatok mellett nagy szerepük volt az olyan követeléseknek is, mint a társadalmi felszabadulás, a régi katasztrófapolitikát folytató népellenes rendszerek szétzúzása és azoknak a reakciós erőknek a megsemmisítése, amelyek kiszolgálták a megszállókat, elárulták a haza érdekeit.

A dolgozók antifasiszta harcának tehát jól felismerhető antikapitalista éle volt. A tömegek antifasiszta fegyveres megmozdulásai óhatatlanul csapást mértek a belső reakcióra is, s ezáltal megkönnyítették a szocializmusért vívott harcot. A népi forradalmak tehát két átfogó tömegmozgalom — a nemzeti felszabadító és a társadalmi mozgalom — egybeolvadásának eredményei.

A fegyveres felkelések jellegének vizsgálatakor ismételten külön is érintenünk kell a varsói felkelést. Ez nagyon bonyolult és ellentmondásos esemény volt. A varsói felkelésben meg kell különböztetnünk egyfelől a reakciós, másfelől a demokratikus erők szerepét. A reakció erői, a felkelés londoni sugalmazói és szervezői, kihasználva a lengyel népnek a fasisztákkal szemben érzett olthatatlan gyűlöletét, igyekeztek „öt perccel a szovjet csapatok megérkezése előtt" megteremteni a fővárosban a népellenes és szovjetellenes irányvonalat követő lengyel emigráns burzsoá kormány hatalmát. A felkelés demokratikus oldala ugyan-

akkor abban jutott kifejezésre, hogy a lengyel hazafiak bátran harcoltak a szabadságért, erejükhöz mérten segítséget akartak nyújtani a Vörös Hadseregnek, amely a hitleri Németország elleni háború fő terhét viselte.

A nemzeti felszabadító harc, amely a legaktívabban 1943 második felétől bontakozott ki, annak az egész nemzetre kiterjedő válságnak volt a megnyilvánulása, amely a forradalom előfeltétele. Maga a forradalom viszont a fegyveres felkelés pillanatában kezdődött. A fegyveres felkelés győzelme egyúttal azt is jelentette, hogy politikailag győzött a népi demokratikus forradalom, mert a forradalom fő kérdése, a hatalom kérdése, a munkásosztály és a parasztság javára dőlt el. Ez azt jelenti, hogy több közép- és délkelet-európai országban az 1944—1945-ös nemzeti felszabadító harc forradalommá nőtt. Ezzel szemben a nyugat-európai országokban a forradalmi helyzet nem csapott át forradalomba, elsősorban azért, mert területükön angol—amerikai csapatok állomásoztak.

Az általunk tárgyalt fegyveres felkelések közös vonása, hogy hajtóerejük a munkásosztály és a parasztság volt, a munkásosztály vezetésével. Ez a különböző országokban különféleképpen nyilvánult meg. Jugoszláviában például a munkások alkották a partizánhadsereg magvát, ez a hadsereg azonban zömében parasztokból állt. Nagyjából hasonló volt a helyzet Szlovákiában.

Azokban az országokban, ahol a városok voltak a felkelések központjai, a fő hajtóerő a munkásosztály lett, amely felhasználta a hazafias érzelmű katonák és tisztek, valamint a demokratikus értelmiség és a kispolgárság támogatását.

A tények tanúsága szerint a fasisztaellenes burzsoázia addig vett részt a felkelésben, amíg ez osztályérdekeinek megfelelt. Mindenesetre az idegen hódítók kiűzésénél

többre nem vállalkozott. Sőt, megalkuvásra és kompromisszumokra hajlamos lévén, ebben a vonatkozásban sem volt következetes. Ezt bizonyítja többek között Mihály királynak és környezetének, a román „történelmi" pártoknak a magatartása, a burzsoá megbízottaknak a magatartása a Szlovák Nemzeti Tanácsban és a Cseh Nemzeti Tanácsban, valamint a Bolgár Hazafias Frontban, végül a Honi Hadsereg parancsnoki karának magatartása a varsói felkelés idején.

Jugoszláviában, Romániában, Bulgáriában, Szlovákiában és Csehországban a kommunista pártok játszották a vezető szerepet a felkelés előkészítésében és végrehajtásában. Ők fogalmazták meg a nemzeti felszabadító harc fő feladatait, ők dolgozták ki e harc legcélszerűbb, a nép számára érthető formáit és módszereit. Lenin útmutatása alapján, amely szerint a kommunistáknak a fegyveres felkelésben a párton kívüli demokratikus politikai szerveken keresztül is vezetniük kell a tömegeket, ők szervezték meg az összes hazafias erők átfogó antifasiszta koalícióját.

A kommunisták hozták létre a forradalom politikai hadseregét, katonai szempontból ők készítették elő a felkelést, ők határozták meg a legalkalmasabb időpontot a felkelés kezdetére, és ők irányították a dolgozók fegyveres akcióit.

A különböző országokban a kommunista pártok természetesen nem azonos körülmények között dolgoztak, s ez befolyásolta a felkelésben betöltött szerepüket is. Nem mindegyik kommunista pártnak sikerült a forradalom előkészítése és végrehajtása során mindvégig szilárdan a kezében tartania a kezdeményezést a nemzeti felszabadító harc irányító szervében.

A marxizmus—leninizmus azt tanítja, hogy a fegyveres felkelés elsősorban az illető ország belső fejlődésének eredménye. És ha a fegyveres felkelés csak a belső rekciós erők

ellen irányul, akkor a dolgozók kedvező körülmények között külső támogatás nélkül is megbirkóznak ellenfeleikkel.

A könyvünkben tárgyalt felkeléseknek viszont az volt a sajátosságuk, hogy azoknak az országoknak a területén, ahol a felkelések kitörtek, olyan nagy külső erő gyakorolta a hatalmat, mint a hitleri Németország; ezért ezek a népek saját erejükből nem vívhatták volna ki a győzelmet. Ehhez a hitleri Németország meggyengülésére volt szükség. Németország meggyengítésének feladatát a Vörös Hadsereg oldotta meg. Nagyszerű, történelmi jelentőségű győzelmei alkották azt a legfontosabb külső tényezőt, amely biztosította a fegyveres felkelések sikerét. Az a tény pedig, hogy Románia, Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország és más országok területén ott állomásozott a Vörös Hadsereg, eleve lehetetlenné tette, hogy a belső reakciós erők polgárháborút robbantsanak ki.

Az antifasiszta népi felkeléseket internacionalizmus jellemezte. Ez az internacionalizmus kifejezésre jutott egyrészt azoknak a céloknak és feladatoknak a nemzetközi jellegében, amelyekért a felkelők harcoltak, másrészt a különböző országok antifasisztáinak nemzetközi szolidaritásában. Az antifasiszta népi felkelések ismételten megmutatták az egész világnak, hogy az internacionalizmus milyen nagy erő a dolgozóknak abban a harcában, amelyet a haladásért és a szocializmusért folytatnak.

Az általánosan jellemző törvényszerűségek mellett nem kevésbé fontos az egyes fegyveres felkelések specifikus sajátosságainak felderítése és tanulmányozása. Lenin köztudomásúan nagy jelentőséget tulajdonított a történelmi folyamat általános, minden országra érvényes fő törvényszerűségeinek, de mindig fontosnak tartotta: „Felkutatni, tanulmányozni, megkeresni, kitalálni, felismerni minden egyes országban a nemzeti sajátosságokat, a nemzeti szem-

pontból jellegzetes mozzanatot, amely az *egységes* nemzetközi feladat *konkrét megoldására* ... vezet ..."[3]

A bulgáriai, romániai és csehországi felkeléseknek az volt a sajátosságuk, hogy akkor kezdődtek meg, amikor a szovjet csapatok már hozzákezdtek az ország felszabadításához, s e felkelések betetőzték, megkoronázták a nép egész addigi nemzeti felszabadító harcát.

Jugoszláviában viszont úgy alakult a helyzet, hogy az ország különböző vidékein 1941 július—augusztusában kitört felkelések a kezdetét jelentették a népi ellenállásnak. Ezekből a felkelésekből, amelyeknek lángja esetleg kihunyt az egyik helyen, a másikon viszont annál magasabbra csapott, később kibontakozott a jugoszláv nép nemzeti felszabadító háborúja.

Nagyjából hasonló volt a kép Szlovákiában is. A szlovák nemzeti felkelés, amely nagy területet felszabadított, hamarosan vereséget szenvedett. A fegyveres harc azonban nem szűnt meg, hanem a hegyekben kibontakozott partizánharc formájában folytatódott.

A varsói felkelés fontos helyet foglal el a lengyel nép felszabadító harcában, noha a megszállók leverték, és Varsót nem a felkelők, hanem a szovjet és lengyel csapatok szabadították fel.

A felkeléseknek — a jugoszláv és a szlovák felkelések kivételével — fontos sajátosságuk volt, hogy a fővárosokban kezdődtek. Ez természetes dolog. Lenin így írt róla: „A fővárosok vagy általában a legnagyobb kereskedelmi és ipari központok ... jelentős mértékben eldöntik a nép politikai sorsát — feltéve természetesen, hogy a központokat a vidék, a falu elegendő erővel támogatja, még ha nem is azonnal nyújt támogatást."[4]

[3] *Lenin* Művei. 31. köt. Szikra 1951. 83. old.
[4] *Lenin* Művei. 30. köt. Szikra 1953. 252. old.

A fegyveres felkelés győzelme a fővárosban döntően befolyásolja az ország politikai helyzetének alakulását. A fővárosokban és más nagyvárosokban összpontosulnak a munkásosztály jelentős tömegei és azok a fegyveres erők, amelyek átállhatnak a felkelőkhöz. A fővárosok az uralkodó osztályok gazdasági hatalmának és államgépezetének központjai, s az államgépezet szétzúzása a felkelés rendkívül fontos feladata. Végül a fővárosoknak hadászati fontosságuk is van, mivel közlekedési és hírközlési csomópontok.

A felkelések döntő fegyveres erői a partizánok voltak. Jugoszláviában a hazafiak fegyveres harca olyan méreteket öltött, hogy túllépte a partizánakciók szokásos kereteit. A partizánok reguláris egységeket alakítottak, amelyek a többi partizánegységgel együtt a kibontakozó népi forradalom fegyveres támaszai voltak.

A szlovákiai és a csehországi felkelésben nagy szerepet játszottak a szovjet partizánok, akik a Szovjetunió területén vívott harcokban gazdag tapasztalatokat szereztek. Romániában gyenge volt a partizánmozgalom, ezért a partizánok viszonylag nem nagy szerepet játszottak a fegyveres felkelésben.

Hangsúlyozni szeretnénk annak jelentőségét, hogy Romániában, Bulgáriában és Szlovákiában nagy számban vettek részt a felkelésben a katonák és a hazafias érzelmű tisztek, akik fontos részét alkották a forradalom fegyveres erőinek. Ezen országok kommunista pártjai nagy figyelmet szenteltek annak, hogy a hadsereget megnyerjék a forradalom ügyének. Ebből a célból központi bizottságaik katonai bizottságokat hoztak létre, amelyek a katonák között dolgoztak. A kommunisták felszólították a katonákat, hogy tagadják meg a szolgálatot a népellenes burzsoá hadseregben, s csatlakozzanak a partizánokhoz. Ahogy mélyült az egész országra kiterjedő válság, úgy lett egyre forradal-

mibb a hadsereg hangulata. Ez ismét annak a lenini gondolatnak a helyességét bizonyítja, hogy a csapatok magatartása nagymértékben a munkások forradalmi aktivitásától függ. A bolsevik párt ilyen irányú tevékenységének tapasztalata azt bizonyítja, hogy a katonák megnyeréséért folytatott harc egyben a munkásosztály és a parasztság szövetségének, a forradalom győzelme szempontjából oly fontos feltételnek a megteremtéséért folyt.

A román nép antifasiszta felkelésében tevékenyen részt vettek a hazafias érzelmű katonák és tisztek, akik a kommunisták irányítása alatt álló munkás harci osztagokkal együtt több hadászati fontosságú pontot tartottak a szovjet csapatok megérkezéséig. A felkelő néphez csatlakozott Szófia, Várna és több más bolgár város helyőrsége, s ez jelentékenyen meggyorsította a reakciós erők elszigetelődését és demoralizálódását. A szlovák felkelés sem képzelhető el a szlovák hadsereg részvétele nélkül. A katonák a partizánokkal és a fegyveres munkásokkal együtt két hónapon át küzdöttek és verték vissza a hitleristák elkeseredett rohamait.

A kommunista pártok tisztában voltak azzal, hogy a fegyveres felkelés előkészítése során nemcsak politikai, hanem igen bonyolult katonai feladatokat is meg kell oldaniuk. Hiszen közismert, hogy a marxizmus—leninizmus klasszikusai művészetnek tartották a fegyveres felkelést, amelynek megvannak a maga szabályai. Az első helyen áll a fegyveres felkelés időpontjának megválasztása, mert az mozgósítja a nép energiáját, visszatartja az idő előtti kitöréseket, biztosítja a kezdeményezés előnyét. Ez kétségkívül a legnehezebb feladat.

Az általunk tárgyalt felkelések nem mindegyikénél tartották meg következetesen ezt a rendkívül fontos szabályt. Csak Romániában és Bulgáriában tört ki a felkelés a kitűzött időpontban. Az összes többi spontán tört ki, de nem

sokkal a kitűzött időpont előtt, s így az előkészítő munka lényegében befejeződött. A kommunisták azonban gyorsan urai lettek a helyzetnek, kiterjesztették és elmélyítették, az egész nép szervezett mozgalmává változtatták a spontán akciót. A varsói felkeléssel kapcsolatban azt mondhatjuk, hogy a londoni emigráns kormány utasításait követő reakciós körök becsapták a hitlerista megszállók ellen bosszút szomjazó hazafiakat, és az általános politikai és hadászati helyzet figyelmen kívül hagyásával, saját önző céljaik szerint állapították meg a felkelés időpontját.

A fegyveres felkelés művészetének nem kevésbé fontos szabálya az adott helyzetben legcélszerűbb harci módszerek megválasztása. Ebben a tekintetben is elég változatos a kép. A bukaresti és a szófiai felkelésben a hazafiak széles körben alkalmazták az aktív harci formákat. Védő gyűrűt vontak a város köré, hogy megakadályozzák az ellenség esetleges betörési kísérletét, s a munkások, a katonák és a partizánok fegyveres osztagai körülzárták, elfoglalták a legfontosabb objektumokat, kiterjesztették a felkelést az egész városra. Támadásuk váratlanságának eredményeként olyan gyorsan elfojtották az ellenállás fészkeit, hogy barikádokra nem is volt szükség.

A varsói és a prágai felkelők a körülmények folytán kénytelenek voltak barikádokat építeni, amelyek a passzív védekezés eszközei, s ennélfogva eleve nem képesek biztosítani a győzelmet.

A szlovák felkelők frontális harcot folytattak. A felkelés első napjaitól fogva a felszabadított terület körül (a déli szakasz kivételével) csaknem teljesen összefüggő arcvonal alakult ki, amelyen szabályos hadműveletek folytak. A szlovák felkelés katonai tervének az volt a hibája — ami részben talán a szükséges erők hiányával magyarázható —, hogy a „hadászati háromszög" védelmére korlátozódott, nem terjesztette ki a felkelést egész Szlovákiára.

Rendkívül változatos harci módszerek alakultak ki a jugoszláviai népi felszabadító háború gyakorlatában. A jugoszláv hazafiak makacsul védelmezték a felszabadított területeket, ha túlerőben voltak; de igen gyakran alkalmazták a helyváltoztatás taktikáját, s kivonultak a felszabadított területről, ha az ellenség volt túlerőben.

Romániában, Bulgáriában és Csehországban gyors lefolyásúak voltak a felkelések. Alig néhány napig tartottak, és viszonylag könnyen győzelmet arattak. Ebben döntő szerepe volt a Vörös Hadsereg győzelmei folytán kialakult kedvező hadászati helyzetnek, amely természetesen befolyásolta az illető országok belső helyzetének alakulását.

A szlovák felkelés két hónapig tartó elkeseredett harcok után elbukott. Ennek egyik oka az volt, hogy a hitleristáknak sikerült lezárniuk a Kárpátokon átvezető hágókat, s ezzel feltartóztatták a szlovák hazafiak segítségére siető szovjet csapatokat.

Jugoszláviában akkor tört ki a felkelés, amikor Németország ereje teljében volt, s a felkelőktől még nagy távolságra húzódott a háború fő frontja, a szovjet—német front. Ennek folytán a harc 1945-ig tartott, amikor a teljesen megváltozott helyzetben győzelemmel végződött.

A barikádokon 63 napig küzdő varsói hazafiak fegyveres felkelése azért szenvedett vereséget, mert a lengyel emigráns körök és az országban működő ügynökeik bűnös kalandorpolitikát folytattak.

Az általunk tárgyalt országok többségében a kommunisták vezette hazafias erők már a felkelés előkészítésének időszakában létrehozták a népi hatalom illegális szerveit, amelyek a győzelem után nyomban munkához láttak.

Romániában és Bulgáriában a felkelés előtt csak a helyi bizottságok alakultak meg. Az országos hatalmi szervek a felkelés idején jöttek létre.

Jugoszláviában az antifasiszta harc folyamán a helyi

népi felszabadító bizottságokkal párhuzamosan a felszabadított területeken létrejött a legfelsőbb hatalom, Jugoszlávia Népi Felszabadító Antifasiszta Tanácsa, valamint a Nemzeti Felszabadító Bizottság, Jugoszlávia későbbi kormánya.

Szlovákiában és Csehországban még a felkelés előtt regionális szervek alakultak: a Szlovák Nemzeti Tanács és a Cseh Nemzeti Tanács, amelyek elismerték a košicei program alapján megalakított kormányt, és amint felszabadult Csehszlovákia egy-egy területe, átadták a hatalmat ennek a kormánynak.

A varsói felkelés időpontjában Lublinban már létezett a szovjet kormány által elismert Lengyel Nemzeti Felszabadító Bizottság, amely Lengyelország területének jelentős részén gyakorolta a hatalmat. A reakciósok, akik a varsói felkelés szervezői között többségben voltak, megpróbálták önmagukat szembeállítani a népi hatalomnak ezzel a törvényes és demokratikus szervével, de nem sikerült a manőverük.

Jugoszláviában, Romániában, Lengyelországban, Bulgáriában és Csehszlovákiában a fegyveres felkelés győzelme a népi demokratikus forradalom kezdete volt. Mélyreható történelmi változást okozott ezeknek az országoknak a fejlődésében, és megnyitotta előttük a szocialista építés útját.

A demokratikus forradalmak győzelme nemcsak a közép- és délkelet-európai népek sorsában hozott döntő fordulatot, hanem igen nagy volt a nemzetközi jelentősége is. A népi demokratikus forradalmakkal, amelyek később szocialista forradalmakká nőttek, tovább gyengült a kapitalista világrendszer, elkezdődött a kapitalizmus általános válságának második szakasza. Ezek a forradalmak hírül adták az emberiségnek, hogy megszületett a szocialista világrendszer, amely ma már az emberi társadalom fejlődésének döntő tényezője.

TARTALOM

JUGOSZLÁVIA A NÉPI HÁBORÚ TÜZÉBEN 7

A „25-ös hadművelet" 7
Ütött az óra 12
Nehéz esztendők 21
A népi hatalom 36
Belgrád felszabadult! 44

VARSÓ TRAGÉDIÁJA 53

Lengyelországot nem győzték le 53
A „W" időpont 75
Hatvanhárom nap a barikádokon 78
A testvérek segítsége 89
Az utolsó órák 96

AZ ÚJ ROMÁNIA SZÜLETÉSE 101

A nép erőt gyűjt 101
Csapdában a diktátor 120
A fasiszta tábornokok „becsületszava" 125
Az új élet felé! 133

BULGÁRIA LERÁZZA A FASIZMUS BILINCSEIT 136

A Hazafias Front 136
A robbanás előtt 149
A bányászok jeladása 156
Testvéri találkozás 165

CSATÁK A SZLOVÁK HEGYEKBEN 175
A harc kezdete 175
Katonai államcsíny vagy népi felkelés? 183
A Szlovák Nemzeti Tanács hatalma 202
A Tři Duby repülőtér 216
AZ ARANY PRÁGA A BARIKÁDOKON 228
A népi bosszúállók 228
A hóhér fenyegetőzik... 236
Prága segítséget kér 240
Győzelem 255
UTÓSZÓ 263

Felelős kiadó a Kossuth Könyvkiadó igazgatója. Szerkesztette: Réz Miklósné. A borító és a kötésterv Kass János munkája. Műszaki vezető: Szécsi Andor. Képszerkesztő: Fábri Magda. Műszaki szerkesztő: Jordán Gusztávné. A szedést 1968. III. 5-én kezdték meg. Megjelent 1968. VI. 10-én, 8000 példányban. Terjedelme: 14 (A/5) ív + 1½ ív képmelléklet. PL — 95 — K — 6871

68.1069 — 100 éves az Athenaeum Nyomda, Budapest
Íves magas- és mélynyomás
Felelős vezető: Soproni Béla igazgató

27,— Ft

SZEMIRJAGA

ANTIFASISZTA NÉPFELKELÉSEK 1941—1945

A második világháború időszakában óriási változások zajlottak le Kelet- és Délkelet-Európa népeinek történetében. Szemirjaga könyve ezt a történelmi sorsfordulót ismerteti öt szocialista útra tért ország vonatkozásában.

A könyv hat nagy részre tagolódik, s e hat rész keretében az olvasó hat népi megmozdulás, hat forradalom és antifasiszta felszabadító háború történetével ismerkedhet meg. Megismeri a jugoszláv partizánoknak, a varsói felkelőknek, Bulgária és Románia forradalmi munkás- és katonatömegeinek, Szlovákia, majd Prága hőseinek küzdelmét. Mindannyian hazájuk, népük fennmaradásáért, s egyben az egész emberiség jobb jövőjéért küzdöttek haláltmegvető bátorsággal, s végső soron győzelmet arattak a szovjet hadsereg segítségével.

Izgalmas és hatásaiban mindmáig élő eseményekről szól tehát ez a könyv. Megjelentetésével régi adósságot törlesztünk, s tovább erősítjük népünk és a baráti szomszéd népek egyetértését, együttműködését.

A

NÉPSZERŰ TÖRTÉNELEM

sorozatban
eddig megjelent kötetek:

LIPTAI ERVIN
A Magyar Tanácsköztársaság

BALÁZS JÓZSEF
Négy év vasban és vérben
1914—1918

PAVEL OVSZJANYIN
Mussolini végnapjai

A. M. NYEKRICS
Így történt...
1941. június 22.

N. N. JAKOVLEV
Pearl Harbor rejtélye

RÁNKI GYÖRGY
1944. március 19.

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ

27,— Ft